*<u>ŞEYHULİSLAM İBN-İ TEYMİYYE</u>*

# İMAN

**............................................................................................. ÇEVİREN CEMAL GÜZEl**

Web düzen
**Özgür el erdişi**

Facebook/ücretsiz İslami e kitap indir

# İMAN

## İman Ve İslam

"îslam" ve "iman" terimleri hakkında alimler tarafından bir çok farklı görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlerinin kimi çelişik ve kimisi de ortaktır. Bu yüzden bu konuda gerçeği bilmek gerekmiştir. Bunun için de bu konu üzerinde görüş birliği sağlanan temel prensipler belirlenmeli ve arkasından da bu temel prensiplere dayanarak konunun tartışmalı yönlerinde gerçeğe ulaşmaya çalışmalıdır.
Acaba bu konuda Kitab (Kur'an), sünnet ve icma kaynak-larınde ne gibi bilgiler vardır? Peygamber Efendimizden gelen çok kanallı (mütevatir) rivayetlere ve islâm kaynaklarının ortaya koyduğu kesin bilgilere göre "Medine Döne-mi"nde insanlar şu üç zümreye ayrılıyorlardı:
**1)** Müminler
**2)** Oldukları gibi görünen kâfirler
**3)** Görünüşte müslüman, fakat içten kâfir olan münafıklar.
Nitekim Cenab-ı Allah (c.c.) "Bakara" suresinin hemen başında bu üç zümreyi zikrederek müminlerin nitelikleri hakkında dört, kâfirlerin nitelikleri hakkında iki ve münafıkların nitelikleri hakkında da on kûsûr ayet indirmiştir. Müminlerin niteliklerini belirten ayetler şunlardır:1[1]

## Müminler:

"O kitab (Kur'an) takva sahipleri için yol göstericidir. Onlar ki gaybe inanıp namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah rızası için harcarlar. Yine onİar gerek sana indirilen ve gerekse senden önce indirilen gerçeklere inandıkları gibi ahiret hayatı hakkında asla şüphe beslemezler. İşte bunlar Rabbierinin bağışladığı hidayet üzere olanlar ve kurtuluşa erenlerdir."2[2]
Şu iki ayet de son nefeslerine kadar tevbe etmeksizin ölen kâfirlerin niteliklerini belirtmektedir:3[3]

## Kâfirler

1[1] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 3.
2[2] Bakara: 2/2-5
3[3] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 3-4.

"Kâfirlere gelince onları uyarsan da uyarmasan da kendileri için birdir, onlar inanmazlar. Allah onların kalbteri ile kulaklarını mühürlemiştir ve gözleri de perdelidir, onları büyük bir azab beklemektedir."4[4]

**Münafıklar:**

Öte yandan aşağıdaki ayetler de münafıkların vasıflarını belirtmektedir:
"İnsanlardan kimi de var kî," Allaha ve Ahiret gününe inandık" derler, oysa inanmamışlardır.
Böylece Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar, halbuki sadece kendilerini aldatırlar, ama farkında değildirler.
Onların kalblerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır Yalan söylediklerinden ötürü onlara acı bir azab vardır.
Onlara "Yeryüzünde fesat çıkarmayınız" dendiği zaman, "Biz sadece düzelticileriz" derler. Haberiniz olsun ki, onlar bozguncuların ta kendileridirler, ama farkında değildirler.
Müminlerle karşılaşınca "İnandık" derler. Fakat şeytanları ile başbaşa kaldıklarında "Biz sizlerle birlikteyiz, onlarla sadece alay ediyoruz" derler.
Buna karşılık Allah da kendileri ile alay eder ve onları taşkınlıkları içinde bocalamaya bırakır.
Bu kimseler hidayet karşılığında dalâleti satın almışlardır. Onlar bu ticarette kazançlı olmamışlar ve hidayete erenıemişlerdir."5[5]
Bu ayetlerin devamında Cenab-ı Allah (c.c.) münafıkların durumunu açıklamak üzere biri ateş ve öbürü de su konulu iki misal vermektedir. Ateş konulu misal şöyledir:
"Onların durumu tıpkı karanlıkta ateş yakmak isteyen şu kimselere benzer ki, ateş çevrelerini aydınlatınca Allah gözlerinin nurunu giderir de kendilerini karanlık ortasında hiç bir şey göremez halde bırakır."6[6]
Su konulu misal da şöyledir:
"Yahud onlara zifiri karanlıklar gök gürültüleri ve şimşekler eşliğinde gökten boşanan şiddetli bir yağmura tutulmuş ve yıldırımlar düştükçe ölüm korkusu içinde parmakları ile kulaklarını tıkayan kimselere benzerler. Oysa Allah inkarcıları çepeçevre kuşatmıştır."7[7]
Oysa Hicret'ten önce (Mekke döneminde) insanlar ya mümin veya kâfirdi, aralarında münafık yoktu. Çünkü bu dönemde müminler zayıf durumda oldukları için inananlar hem içten ve hem de dıştan inanıyorlar, inanmayanlar ise kâfir kalıyorlardı. Fakat Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun-Medine'ye hicret edip de, müminler orada taraftar kazanıp güçlenince durum değişti. Medinelilerin büyük bir çoğunluğu gönüllü olarak müslüman olmakla birlikte bazıları isteyerek veya istemeyerek müslüman görünmelerine rağmen

4[4] Bakara: 2/6-7 Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 4.
5[5] Bakara: 2/8-16
6[6] Bakara: 2/17
7[7] Bakara: 2/19

aslında kâfir kaldılar. Böylelerinin başı Abdullah b. Ubey b. Selül idi. Bilindiği gibi bu adam ve onun gibi münafıklar hakkında özel olarak bir kaç ayet inmiştir.
Kur'an'ın bir çok yerinde, meselâ Bakara, Al-i îmran, Nisa, Maide, Ankebut ve Ahzab surelerinde müminler ile münafıklardan birarada bahsedilmektedir. Bu ayetlerde anlatı-
lan münafıkların kimi Medinelilerden ve kimi de bedevilerdendir. Nitekim Cenab-ı Allah (c.c) şöyle buyuruyor:
"Gerek çevrenizdeki bedeviler ve gerekse Medineli-ler arasında iki yüzlülüğü kesinlikle huy edinmiş münafıklar vardır. Onları sen bilemezsin» fakat biz biliriz."8[8]
Öte yandan bu münafıklar arasında müşrik kökenliler olduğu gibi Ehl-i Kitab (yahudi ve hristiyan) asıllılar da vardı.
Bu arada Fetih, Kıtal, Hadid, Mücadele ve Munafıkûn surelerinde, daha doğrusu Medine'de nazil olan surelerin çoğunda münafıklar konusu ele alınmaktadır. Nitekim Al-i İm-ran suresinde şöyle buyurulmuştur:
Münafıkların özellikleri
"Ey müminler, sakın sefere çıkan veya savaşa girişen kardeşlerine "Eğer bizim yanımızda olsalardı, ne ölürler ve ne de vurulurlardı" diyen kâfirler gibi olmayınız... İki tarafın karşılaştığı gün başınıza gelenler, Allah'ın izni ile ve mü'minler ile münafıklar belli olsun diye başınıza gelmiştir. Onlara "Gelin Allah yolunda savaşın veya vatanınızı savunun" dendi de "Eğer savaş olacağını bil-seydik sizinle birlikte gelirdik" dediler. O gün onlar imandan çok küfre yakındılar. Kalblerinde olmayan şeyi dilleri ile söylüyorlardı. Oysa Allah içlerinde saklı tuttuklarını çok iyi bilmektedir."9[9]
Yine aynı surede münafıklar hakkında şöyle buyurulmuştur:
"Ey müminler, kendinizden başkasını sırdaş edinmeyiniz. Onlar size ellerinden gelen, her kötülüğü yaparlar. Size sıkıntı verecek şeyleri dilerler. Nefretleri ağız-larından taşmaktadır. Bunun yanında içlerinde saklı tuttukları kin daha da büyüktür...
İşte, Siz, öyle kimselersiniz ki, onları severseniz, fakat onlar sizi sevmezler. Siz Kitab'ın tümüne inanırsınız. Onlar ise sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" derler ama kendi başlarına kaldıkları zaman size karşı duydukları öfkeden ötürü hırslarından parmaklarını ısırırlar. Onlara "Kininizle ölünüz" de. Hiç şüphesiz Allah göğüslerini özünü bilir."10[10]
"Sana ve senden önceki peygamberlere indirilenlere inandıklarını sandıkları halde Tağut'un hakemliğine baş vurmak isteyenleri-oysa ona karşı çıkmaları emre-dilmişti-görümüyor musun? Şeytan onları hak yoldan iyice saptırmak istiyor.
Kendilerine, "Allah'ın indirdiğine ve Peygamberine geliniz" denince münafıkların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün... Hayır, onlar

8[8] Tevbe: 9/101
9[9] Al-i İmran: 3/156,166-167
10[10] Al-i İmran: 2/118-119

aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem tutmadıkça ve vereceğin hükme karşı içlerinde hiç bir burukluk duymaksızın kararlarına kesinlikle teslim olmadıkça mümin olamazlar."[11[11]]
Yine aynı surede şöyle buyuruluyor:
"Size ne oldu da münafıklar hakkında ikiye ayrıldınız? Oysa kendi tutumları yüzünden Allah onları baş aşağı çevirmiştir. Allah'ın saptırdığım doğru yola iletmek mi istiyorsunuz? Allah'ın saptırdığını hidayete erdirmeye yol bulamazsın.
Onlar sizin de kendileri gibi inkarcı olup kâfir olmanızı arzu ettiler. O halde Allah yolunda göç etmedikçe onlardan hiç birini dost edinmeyiniz. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayınız, bulduğunuz yerde öldürünüz ve onların hiç birini dost ve destekçi edinmeyiniz.
Ancak anlaşmalı olduğunuz bir topluma sığınanlar ile ne sizinle ve ne de kendi toplumları ile savaşmak istemedikleri için yürekleri sıkılarak size gelenler hariç."[12[12]]
Ulu Allah (c.c.) aym surenin başka bir yerinde de şöyle buyuruyor:
"Münafıklara acı bir azaba çarpılacaklarını müjdele! Onlar ki, mümineri bırakıp kâfirleri dost ediniyorlar. Bu yolla onların nezdinde şeref mi arıyorlar, acaba? Oysa şeref, tümü ile Allah katmdadır... Hiç şüphesiz, Allah bütün münafıkları ile kâfirleri cehennemde birara-ya getirecektir.
Onlar sizi gözetlerler. Eğer size Allah bir fetih bağışlarsa "Biz de sizinle birlikte değil miydik?" derler. Buna karşılık eğer kâfirler başarı elde ederse "Müminlerin yanında olsaydık sizi yenmez miydik, oysa şimdi sizi onlara karşı savunduk" derler...
Münafıklar, akılları sıra Allah'ı aldatmaya çalışılar. Oysa O, onların aldatmalarını kendilerine çevirir. Onlar namaza durdukları zaman tembel tembel dururlar, insanlara karşı gösteriş yaparak Allah'ı pek az anarlar. İki taraf arasında yalpalayıp dururlar, ne onların ve ne de bunların tarafında yer alırlar. Allah'ın şaşırttığı kimseye asla çıkar yol bulumazsın... ___
Hiç şüphesiz, münafıklar cehennemin en alt kalındadırlar. O gün onlar için hiç bir destekçi bulamazsın. Ancak tevbe edip tutumlarını düzeltenlere ve Allah'a sığınıp ihlâsla O'nun dinine sarılanlara gelince onlar müminlerle beraberdirler. Hiç şüphesiz Allah müminlere büyük bir mükâfat verecektir."[13[13]]
Öte .yanda aynı konuda Maide suresinde şöyle buyurul-muştur:
"Ey Peygamberim, ağızları ile "inandık" demelerine rağmen kalbleri ile inanmayanlarla yahudîlerden küfür yolunda biribileri ile yarışanlar sakın seni üzmesin. Onlar yalana ve senin yanına gelmeyen bir başka guruba kulak verirler..."[14[14]]
Aynı surenin başka bir ayetinde de şöyle Duyurulmuştur: "Ey müminler, yahudiler ile hristiyanları dost edinmeyiniz. Çünkü onlar birbirlerinin

[11[11]] Nisa: 4/60-61, 65
[12[12]] Nisa: 4788-90
[13[13]] Nisa: 4/138-146
[14[14]] Maide: 5/41

dostlarıdırlar. Aranızdan kim onları dost edinirse bilsin ki, artık onlardan-dır... Kalplerinde hastalık bulunanların "Başımıza bir belâ gelmesinden korkuyoruz" diyerek onların (yahudiler ile hıristiyanların) arasına koştuklarını görürsün. Oysa Allah belki fetih veya başka bir çıkar yol nasib eder de sonra onlar içlerinde gizledikleri duygulardan dolayı pişman olurlar. Buna karşılık müminler "Bütün güçleri ile sizinle beraber olduklarına dair yemin edenler bunlar mıdırlar?" derler. Hiç şüphesiz, onların amelleri boşa gitmiş ve kendileri hüsrana uğramışlardır."15[15]
Yine aynı surenin başka bir yerinde şu ayetleri okuyoruz: "Onlar size geldiklerinde "inandık" derler Oysa onlar yanınıza küfürle girdikleri gibi yine küfürle yanınızdan çıkmışlardır. Hiç şüphesiz, içlerinde gizledikleri duyguları Allah iyi bilir.
Onların çoğunun günahkârlık, saldırganlık ve haram yemede birbirleri ile yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları işler ne kadar kötüdür!"16[16] Bu surenin başka bir yerinde de şöyle buyurulmuştur: "De ki; "ey kitab ehli (yahudi vehıristiyanlar), sizden önceki sapmış, bir çoklarını saptırmış ve doğru yoldan uzaklaşmış bir kavmin arzularına uyarak dininizde haksız yere aşırılığa sürüklenmeyiniz... Onlardan çoğunun kâfirleri dost edindiklerini görürsün. Gerçekten onlar kendi kendilerine ne kadar büyük kötülük etmişlerdir, bu yüzden Allah'ın gazabına uğramışlar ve azabı ebediy-yen çekeceklerdir. Oysa eğer Allah'a, Peygamber'e ve O'na indirilenlere inanmış olsalardı onları (kâfirleri) dost edinmezlerdi. Fakat onların çoğu fasıktır."17[17]
Berae suresine gelince bu surenin çoğu ayetleri münafıkların nitelikleri ile onların kötülükleri hakkındadır. Bu yüzden ona "Rezil eden, ifşa eden sure" adi verilmiştir. Bu sure "Tebük" savaşı yılında nazil oldu. Tebük savaşı, Hicretin dokuzuncu yılında meydana gelen ve Peygamber Efendimizin -salât ve selâm üzerine olsun- katıldığı son savaştır. Bu savaşta bir çok münafığın münafıklığı ortaya çıktığı gibi Cenab-ı Allah (c.c.) bu surede münafıkların bir çok sıfatını açıklamıştır.
Öte yandan Cenab-ı Allah (c.c.) bu konuda Nur seresinde şöyle.buyurmuştur:
"Onlar (münafıklar) gerçi "Allah'a ve O'nun Resûlıı-ne inanıyor ve itaat ediyoruz" derler, ama arkasından aralarından bir gurup bu sözlerinden dönerler. Aslında onlar inanmış değillerdir.
Aralarında hüküm verilmesi için Allah'a ve Resulüne çağrıldıkları zaman müminlerin sözü sadece "Duyduk ve uyduk" demekten ibaret olur. İşte felaha erenler onlardır."18[18] Cenab-ı Allah (c.c.) aynı konuda Ahzab süresinde de şöyle buyuruyor:
"İnsanlar arasında öyleleri var ki, "Allah'a inandık" der. Fakat kendisine Allah uğrunda eziyet edilince insanların işkencesini Allah'ın azabı gibi sayarlar. Ama eğer sana Rabbinden bir destek gelecek olsa böyleleri kesinlikle "Biz sizinle

15[15] Maide: 5/51-53
16[16] Maide: 5/61-62
17[17] Maide: 5/80-81
18[18] Nur: 47, 51

birlikte idik" derler. Sanki Allah mah-lûkatın içlerindeki saklı duyguları bilmiyor mu?
Hiç şüphesiz Allah, müminleri de münafıkları da iyi bilir."[19[19]]
Ceriab-ı Allah (c.c.) ayni konuda Ahzab suresinde şöyle buyuruyor:
"Ey Peygamber, Allah'dan kork ve kâfirlerle münafıklara itaat etme. Hiç şüphesiz, Allah her şeyi bilen ve
hikmet sahibidir."[20[20]]
Bu surede münafıkların Ahzab savaşındaki tutumları belirtilmiş, konuşmalarından örnekler verilerek korkaklıkları ve yılgınlıkları dile getirilmiştir. Nitekim Ulu Allah (c.c.) şöyle buyuruyor:
"Münafıklar ile kalblerinde hastalık bulunanlar "Allah'ın ve Resulünün bize vadettikleri şeyler birer aldatmacadan başka bir şey değilmiş" dediler.
İçinizden halkı savaştan alıkoyanlarla kardeşlerine "Bize katılınız" diyenleri Allah çok iyi bilir. Bunların pek azı savaşa gelir.
Onlar size karşı cimrice davranırlar. Savaşta tehlikeli durum gelince onların ölüm baygınlığına uğramış kimseler gibi gözleri kayarak sana baktıklarını görürsün. Korkulu an geçince ganimet tutkusu içinde sizi keskin dilleri ile yaralarlar. Onlar aslında inanmamışlardır, bu yüzden Allah amellerini boşa çıkarmıştır. Bu Allah için kolay bir şeydir.
Korkaklıklarından ötürü düşman ordularının Medine'den ayrılmadığını sanırlar ve eğer bu ordular geri gelirlerse çöldeki bedeviler arasında bulunup başınıza gelecekleri gelip-giderlerken sormayı temenni ederler. Zaten aranızda bulunanlar da çok az savaşırlardı."[21[21]]
Aynı surenin daha sonraki ayetlerinde şöyle Duyurulmuştur:
"Eğer münafıklar, kalblerinde hastalık olanlar ve Medine'de kötü haber yayanlar bu tutumlarından vazgeçmezler ise seni üzerlerine musallat ederiz. O zaman yakınında çok az bir süre kalabilirler, lanetlenirler, nerede rastlansalar yakalanıp öldürülürler...
Allah münafık erkek ve kadınlarla müşrik erkek ve kadınları azaba çarptırsın ve mümin erkekle mümin
kadınların tevbesini kabul etsin diye bu emaneti insanlara sundu."[22[22]] Aynı konuda Kıtal (Muhammed) suresinde şu ayetleri okuyoruz:
"Yoksa, kalblerinde hastalık olanlar, Allah içlerinde besledikleri kini meydana çıkarmayacak mı sandılar? Eğer dileseydik böylelerini sana gösterirdik de sen onları simalarından ve konuşma tarzlarından tanırdın. Hiç şüphesiz Allah yaptığınız her şeyi bilir."[23[23]]
Cenab-x Allah (c.c.) aynı konuda Fetih suresinde şöyle buyurmuştur:
"İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalble-rine huzur indiren O'dur. Göklerin ve yeryüzünün askerleri Allah'ındır. Hiç şüphesiz, Allah her şeyi bilen

[19[19]] Ankebut: 29/10-11
[20[20]] Ahzab: 33/1
[21[21]] Ahzab: 33/18-20
[22[22]] Ahzab: 33/60-61, 73
[23[23]] Muhammed: 47/29-30

ve her şeyi yerli yerinde yapandır. (Kalplere inen bu huzurun maksadı) Allah'ın mümin erkek ve kadınları, oralarda ebediyyen kalmak üzere, altından nehirler akan cennetlere koymak ve onların günahlarım bağışlamaktır. Bu Allah katında büyük bir kurtuluştur.
Buna karşılık Allah hakkında kötü duygular besleyen erkek ve kadınlar ile Allah'a şirk koşan erkek ve kadınlara azab çektirsin diye-Kötü duyguları kendi başlarına gelesiler!- Allah onlara gazabetmiş, onları lanetlemiş ve kendilerine cehennemfhazirlamiştır. Orası da ne kötü bir yerdir." (Fetih; 48/4-% Aynı Konuda Hadid suresinde şu ayetleri okuyoruz: "O gün, mümin erkek ve kadınları, nurları önlerinde ve sağlarında ilerler görürsün. Ayrıca kendilerine "Bu gün müjdeniz, altlarından nehirler akan ve içlerinde ebediyyen kalacağınız cennetlerdir" denilir. İşte büyük kurtuluş budur.
O gün münafık erkek ve kadınlar müminlere "Bize doğru bakınız da nurunuz üzerimize yansısın" derler. Buna karşılık (müminler ve tarafından kendilerine) "Geriye (dünyaya) dönün ve nuru orada arayın denilir. O sırada aralarına iç tarafı rahmet ve dış tarafı cehhenem azabına açılan bir sur çekilir. Bunun üzerine münafıklar, müminlere "Biz sizinle birlikte değil miydik?" diye seslenirler. Müminler de onlara derler, "Evet, ama siz fitneye kapıldınız, bizim yenilmemizi beklediniz, şüpheye düştünüz. Kuruntular sizi aldattı. Böylece Allah'ın emri (ölüm) gelip çattı. O ayartıcı şeytan sizi Allah hakkında yanılgıya düşürdü. Bu gün artık ne sizden ve ne de kâfirlerden fidye kabul edilmez. Varacağınız yer ateştir, orasıdır sizin lâyığınız!"24[24]
Mücadele suresinde de şöyle buyuruluyor:
"Gizli gizli konuşmalardan menedildikleri halde yine o menedildikleri işe dönen şu adamları görmüyor musun? Onlar günah, düşmanlık ve Resulûllah'a isyan amaçlı gizli konuşmalar yapıyorlar. Yanına geldiklerinde de seni Allah'ın selâmladığından başka bir tarzda selâmlıyorlar..
Allah'ın gazab ettiği kimseleri dost edinenleri görmüyor musun? Onlar ne sizdendirler ve ne de onlardan. Bilerek yalan yere yemin ederler. Allah onlar için şiddetli bir azab hazırlamıştır. Onlar ne kadar kötü bir iş yapmışlardır! Yeminleri kalkan yapıp (insanları) Allah yolundan çevirdiler. Onlar için küçük düşürücü, bir azab vardır."25[25]
Bu surede geçen "Onlar ne sizdendirler ve ne de onlardan" ifadesi Nisa süresindeki "arada yalpalayıp dururlar, ne bunlara bağlanırlar ve ne de onlara" ifadesi ile aynı manadadır. Tıpkı. Peygamber Efendimizin - salât ve selâm üzerine olsun- buyurduğu gibi
"Münafık, iki sürü arasında şaşkın kalan bir koyun gibidir. Bir berikinin ve bir öbürkünün arasına katılır."
Bu konuda Haşr suresinde ise şöyle buyuruluyor:
"Münafıkları görmüyor muşunu? Onlar Kitaplılardan olan kafir kardeşlerine "Eğer siz yurdunuzdan sürülecek olursanız, kesinlikle sizinle birlikte biz de çı-

24[24] Hadid: 57/12-15
25[25] Mücadele: 58/8-16

kar ve sizin aleyhinizde hiç kimseye itaat etmeyiz.
Şayet sizinle savaşılırsa mutlaka size yardım ederiz." derler. Oysa Allah şahittir ki, onlar yalan söylüyorlar.
Buna göre eğer onlar sürgün edilecek olsa bunlar onlarla beraber çıkmazlar, eğer onlarla savaşılsa onlara yardım etmezler, yardım etseler bile (sıkışınca) arkalarına dönüp kaçarlar, sonra bir daha kendilerine yardım edilmez. İyi biliniz ki, onların kalplerinde sizin korkunuz Allah'mkinden fazladır."[26][26]
Öte yandan aynı konuda Münafıkın suresinde de şöyle buyuru lmuştur:
"Münafıklar yanına geldikleri zaman "şahitlik ederiz ki, sen kesinlikle Allah'ın rasulûsun" derler. Senin kendi rasulû olduğunu kesinlikle bilen Allah, bununla birlikte münafıkların yalancı olduklarına şahiddir."[27][27]
Maksadımız Kur'an'da münafıklara ve onların vasıflarına ne kadar geniş biçimde yer verildiğini belirtmektir,
"Münafıklar" zahirde müslüman görünürler. Peygamber Efendimiz zamanında münafıklar daha sonraki benzenlerinde görülmeyen bir titizlikle islâmiyetin zahiri hükümlerine uyarlardı. Çünkü o günlerde islâm Cenafa-ı Allah'ın (c.c.) şu buyruğu uyarınca hem delille ve hem de kılıçla destekleniyordu:
"O Resulünü, hidayet ve hak dinle gönderdi ki, O hak dini bütün dinlere üstün çıkarsın. Hiç şüphesiz, şa-hid olarak Allah yeterlidir."[28][28]
Bilindiği gibi Huzeyfe b. Yemanî -Allah ondan razı olsun- sahabîler arasında münafıkların niteliklerini ve ileri gelen münafıkların isimlerini en iyi bilen kimse idi. Çünkü Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun- Tebük savaşı yılında ileri gelen münafıkların isimlerini ona gizlice bildirmişti. Bu yüzden söylendiğine göre "Kendisinden başka hiç kimsenin bilmediği bir sırrın sahibi" diye anılır ve cenaze namazı kılınması yasaklanan münafıklardan biri olabilir diye Hz. Ömer- Allah ondan razı olsun- Onun cenazesini kılmadığı kimselerin namazını kılmazdı. İşte bu Huzeyfe'nin "Günümüzde münafıklık, Peygamber Efendimizin zamanından daha çoktur" dediği ve başka bir rivayete göre sözlerini "Peygamberimiz zamanında münafıklar münafıklarını gizli tutarlardı, oysa bugün bu hallerini gizlemiyorlar" şeklinde açıkladığı bildirilmiştir. Buharı, bu konuda İbn-i Ebu Melike'nin şu sözünü nakleder, "Peygamberimizin sahabîlerinden otuz kişi ile tanıştım, bunların hepsi kendileri hesabına münafıklıktan korkuyordu."
Cenab-ı Allah -c.c- münafıkların namaz kıldıklarını ve zekât verdiklerini belirtiyor, fakat onlar tarafından yapılan bu ibadetlerin kabul edilmediğini açıklıyor. Nitekim bu konu ile ilgili olarak buyuruyor ki:
"Münafıklar, (akılları sıra) Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Oysa O, onların aldatmalarını başlarına çevirir. Bunlar namaza durdukları zaman tembel tembel dururlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı pek az anarlar."[29][29]
Diğer bir ayette de şöyle Duyurulmuştur:

[26][26] Haşr: 59/11-13
[27][27] Münafıkın: 63/1
[28][28] Fetih: 48/28
[29][29] Nisa: 4/142

"De ki, "İster gönüllü ve ister gönülsüz olarak sadaka verin, verdikleriniz kabul edilmeyecektir. Çünkü siz yoldan çıkmış kimselersiniz.
Sadakalarının kabul edilmeyişinin tek sebebi şudur: "Onlar Allah'a ve Rasulûhe inanmazlar, namaza tembel
tembel dururlar ve kesinlikle istemeye istemeye sadaka verirler." 30[30]
Bu arada münafıklar Peygamber Efendimizin -salât ve selâm üzerine olsun- yanında savaşlara bile katılıyorlardı. Nitekim tanınmış münafık Abdullah b. Ubeyy b. Selul ve arkadaşları Peygamber Efendimiz ile birlikte katıldıkları bir savaş sırasında Kur'an-ı Kerim'in ifadesi ile şöyle demiş:
"Eğer Medine'ye dönersek, kesinlikle üstün olanlarımız aşağı, olanları oradan çıkaracaktır."31[31]
Sahabilerden Zeyd b. Erkam-Allah ondan razı olsun-Abdullah b, Ubeyy'in bu sözünü Peygamber Efendimize ulaştırınca bazıları Abdullah'ın böyle bir şey demediğini ileri sürdükleri için Cenab-ı Allah (c.c.) bu ayeti indirerek Zeyd'i desteklemişlerdir.
Demek ki, insanlar gerçekte şu üç kısma ayrılırlar:
**1)** Müminler
**2)** Görünüşte müslüman olmakla birlikte aslında ve iç alemi itibarı ile kâfir olan münafıklar
**3)** Hem görünüş ve hem de iç alemleri itibarı ile kâfir olanlar.32[32]

## Zındıklar

Müslümanlar arasında arap olmayanlar (acemler)in sayısı çoğalınca "zındık" terimi ortaya çıktı. Bu terim zamanla fıkıh alimlerinin diline de girdi. Bunun üzerine "Halk arasında zındık olarak tanınan ve bu hali ile hükümdarın huzuruna çıkarılan kimsenin tevbesi kabul olunur mu?" diye bir tartışma çıktı. Malikiye, Ahmed b. Hanbel'den gelen iki rivayetten birine, Şafii'nin ileri gelen tarafdarlarından bir bölümüne ve Ebu Hanife'ye dayandırılan iki görüşten birine göre bu sorunun cevabı olumsuzdur, yani "zındık"ın tevbesi makbul değildir. Buna karşılık Şafiî mezhebinden kaynaklanan meşhur rivayet böyle birinin tevbesinin kabul edilmesi yolundadır. Ahmed b. Hanbel'e dayandırılan ikinci bir rivayet ile Hanefî Mezhebinin bu konudaki başka bir görüşü de böyledir. Bazı mezhep imamlarının bu konudaki görüşleri daha da detaylıdır.
Bu konuya girmekteki maksadımız "zındık" kelimesinin adı geçen fıkıh imamlarının dilinde Peygamber Efendimiz-salât ve Selâm üzerine ol sun- zamanındaki "Münafık" terimi ile aynı anlama geldiğini belirtmektir. Bu anlam da kişinin zahirde müslüman görünürken aslında ve iç dünyasında göründüğünden başka türlü olması demektir. Bu kişi isterse yahudilik, hristiyanlık ve benzeri bir dinin bağlısı olsun; isterse de Allah'ın varlığını, ahireti

30[30] Tevbe: 9/8
31[31] Münafikun: 63/8
32[32] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 4-16.

ve salih amelleri reddeden bir inkarcı olsun.
Çoğu kelâm bilginleri ile sıradan halkm dilinde "zındık" bu anlamların ikincisine gelirken fıkıh alimleri bu terimi ilk anlamda kullanmışlardır. Çünk fıkıh alimleri bu terimi kullanırken kâfir ile kâfir olmayanı ve mürted (islâm-dan dönen) ile böyle olmayanLbirbirinden ayndetmek istemişler, ayrıca kâfir ve mürted niteliklerini açığa vuranlarla gizli tutunları hep birlikte bu terimin kapsamı altında gördükleri gibi küfür ve mürtedlik derecelerine bakmaksızın her türlü kâfir ve mürted hakkında bu terimi kullanmışlardır.
Bilindiği gibi Cenab-i Allah (c.c.) kâfirliğin "fazlalık"la nitelenebileceğini belirtmiştir. Tıpkı imanın "fazlahk"la nitelenebileceğini ifade ettiği gibi. Nitekim O şöyle buyurmuştur:
"Savaşmanın yasak olduğu haram ayları ertelemek küfürde daha ileri gitmektir."33[33]
Yine Cenab-ı Allah (c.c.) aşağıdaki ayette, ahirette bazı kâfirlerin diğer bazı kâfirlerden daha ağır azab görecek-
lerini haber vermiştir:
"Onlar ki, inkâr ettiler ve insanları Allah'ın yolundan alıkoydular. İşte onların azabını kat kat artırdık."34[34]
Bu incelik bu konuda mutlaka bilinmesi gereken temel bir prensiptir. Çünkü iman ve küfür konusunda konuşup sapık görüşülülerin kâfir olduklarını belirtenler bu temel prensibi gözönünde bulundurarak kişinin dış görünüşü ile iç yüzünün hükmünün farklılığını fazla irdelememişlerdir. Oysa bu iki durumun hükmü ile ilgili ayırım dinimizin temel kaynakları olan Kur'an ve sünnetle icma-i ümmetle gözetilmekte, hatta bu dinin temel niteliğinden kesinlikle anlaşıl-maktadır.
Bu temel prensibi inceleyen kimse bilir ki, çoğu sapık görüş ve bidat taraftarları Peygamber Efendimizin bildirdiği gerçekleri iyice anlayamadığı için yanılgıya düşmüş hatalı birer mümin olabilecekleri gibi asıl mahiyetlerini gizleyerek olduğundan başka türlü görünen zındık birer münafık da olabilirler.
Bu konudaki diğer bir temel prensip de şudur. Gerek Kur'an'da ve gerekse Peygamber Efendimizin -salat ve selâm üzerine olsun- hadislerinde bazı kimselere müslüman" denebileceği, fakat "mümin" denemeyeceği belirtilmiştir. Nitekim Cenab-ı Allah (c.c.) şöyle buyuruyor:
Mümin-Müslüman farkı.
"Bedeviler "inandık" dediler. Onlara de ki; "Siz inanmış değilsiniz. Bu yüzden -İslâm olduk- deyiniz. Çünkü henüz iman kalbi er in ize girmedi. Eğer Allah'a ve O'nun Rasûlüne itaat ederseniz, Allah yaptığınız amellerden hiç birinin karşılığını noksan bırakmaz. Hiç şüphesiz O bağışlayıcı ve rahimdir."35[35]
Öte yandan Cenab-ı Allah (c.c.) Lut Kavminin kıssasını anlatırken şöyle buyuruyor:

33[33] Tevbe: 9/37
34[34] Nahl: 16/88
35[35] Hucurat: 49/14

"Orada müminlerden kim varsa çıkardık. Zaten orada müslumanlardan bir ev halkından başka kimseyi bulamadık."36[36]
Bazıları bu ayete göre "mümin" ve "müslüman" terimlerinin aynı anlama geldiklerini ve buna göre bu ayetle yukar-daki ayet arasında çelişki bulunduğunu sandılar. Oysa durum böyle değildir. Tersine bu iki ayet arasında sıkı bir anlam benzerliği vardır. Çünkü Cenab-ı Allah (c.c.) ikinci ayette "orada bulunan müminleri çıkardığını, fakat orada bir tek ev halkından başka hiç bir müslümana rastlanmadığım bildirmektedir.
Şöyle ki, Hz. Lut'un- selâm üzerine olsun- eşi şehirde ka: lan ailelerden birine mensuptu. O şehirden çıkarılıp kurtulanlar arasmda değil, şehirde kalıp azaba çarpılanlar arasında idi. Çünkü o görünüşle kocasının dinine bağlı olup tarafında yer alır gibi davranıyordu idi ise de aslında kabilesi-ninin yanında ve onların dinine bağlı idi. Bu yüzden eve gelen misafirleri kabilesine haber vererek kocasına ihanet etmişti. Nitekim Cenab-ı Allah (c.c.) şöyle buyuruyor:
"Allah kâfirlere örnek olarak Nuh'un karısı ile Lût'un karısını gösterdi. Bu ikisi salih kulumuzun nikâhı altındayken kocalarına ihanet ettiler."37[37]
Yalnız şunu belirtmek gerekir ki, bu iki kadının ihaneti ırz veya yatak konusunda değil, din konusunda idi. Çünkü bir peygamber eşinin kocasını aldatması düşünülemez. Ayrıca bilindiği gibi bazı şeriatlere göre kâfir kadınlarla evle-nilebilir. Nitekim bizim şeriatımızda da kâfirlerin bir çeşidi olan kitabh (ehl-i kitab) kadınlarla evlenmek cazidir. Buna karşılık kocasını aldatan bir kadınla evlenmek deyyüs-luktur ki, Cenab-ı Allah (c.c.) tüm peygamberlerini böylesine yüz kızartıcı bir sıfattan uzak tutmuştur. Buna göre "Fahişe bir kadınla tevbe etmedikçe evlenmek haramdır" diyen fıkıh alimleri doğru söylemişlerdir.
Sözün kısası, Hz. Lût'un karısı mümin olmadığı gibi şehirden çıkarılıp kurtulanlardan biri de değildi. Buna göre "orada müminlerden kim varsa çıkardık" şeklindeki ilâhi ifadenin kapsamma girmiyordu. O şehirde bulunan "müslüman bir aileye mensup olduğu için Cenab-ı Allah (c.c.) onun hakkında "Zaten orada müslümanlardan bir ev halkından başka kimseyi bulamadık" buyurmuştur. Yani Kur'an-ı Kerîm "şehirden çıkarmaktan" bahsederken de "müslim" ligi dile getirerek bize hikmetli üslûbunun bir Örneğini vermektedir. Tıpkı bunlar gibi Cenab-ı Allah (c.c.) bir başka ayette de şöyle buyuruyor:
"Müslüman erkek ve kadınlar ile mümin erkekler ve kadınlar."38[38]
Görüldüğü gibi bu ayette de Cenab--ı Allah (c.c.) "müslim" ile "mtimirV'i biribirinden ayrı saymıştır. Böylece bu konuda Kur'an-ı Kerim'den üç tane delil göstermiş olduk.
Ayrıca Buharı ile Müslim'de Saad b. Ebu Vakkas -Allah ondan razı olsun-tarafından rivayet edilen şöyle bir hadis vardır. Saad b. Ebu Vakkas diyor ki:
"Bir gün Peygamberimiz- salât ve selâm üzerine olsun-huzuruna gelen bir kaç kişiye sadaka vermiş, fakat bir kişiye hiç bir şey vermemiştir. Bunun üzerine

36[36] Zariyat: 51/35-36
37[37] Tahrim: 66/10
38[38] Ahzab: 33/35

kendisine
"Ya Rasulallah, falancaya sadaka vermedin, Oysa o '"mümin"dir." dedim. Peygamberimiz bana
110 kimse müslim midir ki?" diye karşılık verdi. Bir süre sonra yine kendimi tutamayarak Peygamberimize:
"Ya Rasulallah, falancaya ve falancaya sadaka verdiğin halde filancaya vermedin. Oysa o kişi mümindir" dedim Peygamberimiz bana yine iki veya üç kere üst üste
" O kişi müslim midir?" diye karşılık verdikten sonra bana aslında daha çok sevdiği o kimseyi bırakarak diğer bir kaç kişiye sadaka vermesinin sebebinin sadaka verdiği kimselerin Allah tarafından sürüne sürüne cehenneme atılmalarından duyduğu endişe olduğunu anlattı."
Zuhrî bu hadisi açıklarken diyor ki: "O devrin anlayışına göre İslâmi Kelime-i Şehadet getirmek ve iman da amel işlemek demekti. Oysa Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun -bu hadiste Saad b. Ebu Vekkas'a iki ayrı cevap veriyor. Birincisi demek istiyor ki, "Senin mümin olduğuna şahitlik ettiğin kişi, mümin değil, müslim olabilir." İkincisi "Eğer o kişi mümin ise diğerlerinden daha üstün ve değerlidir. Bu duruma göre imanca daha zayıf kimselere sa-. daka veriyorum ki, yoksulluk bu kimselerin dinden çıkıp Allah'ın kendilerini cehennme atmasına yolaçmasın."
Buna göre Kur'an-ı Kerim ile sünnetin "mümin" değil de "müslim" olduklarını belirttiği bu kimseler acaba aslında iç alemlerinde kâfir olan münafıklar mıdır, yoksa çok zayıf imanı olan kimseler de bu kategoriye girer mi? Bu nokta değişik branşh alimler arasında tartışmalıdır.
Bir gurup hadis ve kelâm alimi ile bu gurubun görüşünü paylaşanlara göre Kur'an- Kerim ile hadiste bu şekilde belirtilenler görünüşte teslim olup İslama boyun eğdikleri halde kalblerinde hiç iman bulunmayan kimselerdir.
Bu görüşün sahipleri diyorlar ki; "Allah tarafından kabul edilen İslâm, iman temeline dayanır, ondan ayrı düşünülemez. Fakat söz konusu kimseler iç alemlerinde değil de görünüşte müslim oldukları için iç alemleri itibarı ile ne müslim ve ne de mümin olmamışlardır. Cenab-ı Allah (c.c.) şöyle buyuruyor:
"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa (bulacağı din Allah tarafından) asla kabul edilmez"[39[39]]
Yani her müslim, ayni zamanda mümindir. İslama ters düşen, ona yabancı kalan şey Allah katında makbul değildir. Buna göre iman'm islâm'dan bir parça olması onun kapsamına girmesi gerekir. O zaman her mümin, müslim olduğu caklannı belirtemek anlamsız olur. Zira müminlerin Allah'a ve Rasulûne itaat edince karşılığında sevap kazan-caklan kesinlikle bilinen bir gerçek olduğuna göre bunu belirtmek gereksiz olur.
Ayrıca ayette bu kimselerin kalblerine "henüz" iman girmediği belirtildikten sonra kendilerine "Eğer Allah'a ve Rasulûne itaat ederseniz, Allah hiç bir

[39[39]] Al-i İmran: 3/85

amelinizin sevabını zayi etmez" diye hitab etmektedir. Eğer bu kimseler bu durumdayken Allah'a ve Rasulûne itaat etmenin karşılığında sevap kazanmayacak olsalar, bu hitap anlamsız olurdu. Çünkü Cenab-ı Allah, bu ayetin devamında Allah'a ve Rasulûne itaat etmenin bu kimselerin daireleri dışında tutuldukları "mümin"lerin vasfı olduğunu belirterek şöyle buyuruyor:
"Müminler ancak onlardır ki, Allah'a ve Rasulûne inandılar, sonra da şüpheye düşmediler. Arkasından da mallan ve canları ile Allah yolunda savaştılar. İşte iman iddiasında doğru olanlar bunlardır."
Bu ayette belirtilen hal, imana gerçeklik kazandıranların halidir, yoksa zerre kadar imanı olanların niteliği değildir. Nitekim Cenab-ı Allah başka bir ayette şöyle buyuruyor:
"Müminler o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir ve kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğu zaman (o ayetler) imanlarını pekiştirir, ayrıca Rabblerine tevekkül ederler. Namazlarını kılarlar ye kendilerine verdiğimiz rızıktan başkalarına verirler. İşte gerçek müminler bunlardır."40[40]
Başka bir ayette de şöyle buyurulmuştur:
"Müminler o kişilerdir ki, Allah'a ve Rasulûne gönülden inanmışlardır. İçtimai bir iş görüşmek üzere Allah'ın Rasulûnun yanında buludukları zaman O'ndan izin almadan gitmezler. Ey Muhammed, yanından ayrılırken senden izin alanlar, İşte Allah'a ve Peygambere inananlar onlardır."41[41] Peygamber Efendimizin "Zina eden kimse, zina ettiği anda mümin değildir..." şeklinde başlayan hadisi ve buna benzer hadisleri de yukardaki ayetlerin ışığında düşünülmelidir.
Yukardaki ayet açıkça belirtir ki, söz konusu bedevilerde bulunmadığı belirtilen iman, cehennemde ebediyyen kalmayacak olan fasık kıble ehlinde bulunmayan imandır. Yoksa böylelerinin her birinde birazcık iman vardır. Bu imanın bulunmayışı sahibini ebediyyen cehennemde bırakan küfrün varlığını gerektirmez.
Bu "durunTun açıkça anlaşılması bunoktadaki kargaşalığı gidererek okuyucuya şunu öğretir ki, müslümanlar arasında ne cehennemin en alt katına atılacak olan kesin münafıklardan ne haklarında "Müminler, ancak onlardır ki, Allah'a ve Rasulûne inandılar sonra da şüpheye düşmediler. Arkasından da malları ve canları ile Allah yolunda savaştılar. İşte iman ididasmda doğru olanlar bunlardır" diye Duyurulanlardan ve ne de haklarında "İşte gerçek müminler bunlardır" diye Duyurulanlardan olmayan bir kesim vardır.
Buna göre bu kesim ne münafıktır ne gerçek anlamda sadık mümindir ve ne de hiç azab görmeksizin doğrudan doğruya cennete gireceklerdendir. Tersine bu kesimin amel defterlerinde hem ibadet, hem günah; hem iyilik ve hem de kötülük bulunur. Bu zümrenin ebediyyen cehennemde kalmalarını engelleyecek derecede imanları olduğu gibi, bir süre cehhenemde kalmalarını gerektiren büyük günahları da vardır.
Bu kesime bazı alimler "koyu fasık" adını vermişlerdir. Hemen belirtelim ki, bu

40[40] Enfal: 8/2-4
41[41] Nur: 24/62

kesimin gerek ismi ve gerekse tabi olduğu hüküm, alimler arasında tartışmalı bir konudur. Bu noktadaki anlaşmazlık İslam tarihinde "temel inanç prensipleri" alanında beliren ilk anlaşmazlıktır.[42[42]]

## Farklı Yaklaşımlar

İmam Ahmed b. Hanbel "Haricilerle ilgili değişik kanallardan rivayet edilmiş on tane sahih hadis vardır" diyor. Müslim bu on hadise, aynen Ahmed Hanbel gibi yer vermiştir. Buharı bu hadislerin bir kaç tanesine yer verirken diğer hadis kaynaklarında da bunlar içinde, değişik sayıda hadise rastlanmaktadır.

Söz konusu hadislerin en sahihleri Hz. Ali b. Ebu Talib ile Ebu Said-ül Hudrî-Allah her ikisinden de razı olsun-ta-rafından rivayet edilen iki hadistir. Buharî ile Müslim'in ortaklaşa yer verdikleri bu hadislerden birincisine göre Hz. Ali-AHah ondan razı olsun-şöyle diyor:

"Size Peygamberimizin -salât ve selâm üzerine olsun-bir hadisini naklederken gökten yere düşmeyi Rasulûllah'a yalan yere bir söz yakıştırmaya tercih ederim. Fakat eğer benimle onlar (Hariciler) arasındaki olaylardan size sözedecek olursam bilmelisiniz ki harp hileden ibarettir. Bir defasında Peygamberimizin-s al ât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyurduğunu işitmiştim:

"Ahir zamanda ortaya yaşları genç ve kafalarında ham hayaller besleyen bir grup (kavim) çıkacaktır. En hayırlı insanların söylediği sözleri konuşurlar, ama imanları gırtlaklarından aşağı inmez. Bunlar ok yaydan çıkar gibi dinden sıyrılıp çıkacaklardır. Onları rastladığınız yerde öldürünüz. Çünkü onları öldüren kimse Kıyamet günü bu yaptığından dolayı sevap kazanacaktır."

Yine Buharî ile Müslim'in ortaklaşa yer verdikleri öbür hadise göre Ebu Said-ül Hudrî-Allah ondan razı olsun-şöyle diyor:

"Ali b. Ebu Talib, Yemen1 den Peygamberimize deriye sarılı bir parça külçe altın göndermiştim. Rasulullah de henüz cürufundan ayrılmamış olan bu altın filizini dört kişi arasmda bölüştürdü. Sahabilerden biri bu konuda

"O altın o adamlara değil, bize verilmeliydi" diye konuştu. Bu sözler kulağına varınca Peygamberimiz o sahabiye

"Bana güveniyor musunuz? Oysa göktekinin (Allah'ın) güvenine mazhar olmuş bir kimseyim, nitekim sabah-akşam bana gökten haber (mesaj) geliyor" diye karşılık verdi.

Bu sırada orada bulunan göz çukurları derin, elmacık kemikleri ile alnı çıkık, gür sakallı, başı traşlı ve beli kuşaklı bir adam ayağa kalkarak Peygamberimize

"Ya Rasulallah, Allah'dan kork" dedi. Peygamberimiz de adama

"Yazıklar olsun sana! İnsanlar arasında Allah'dan en çok korkan (bu sıfatı taşımaya en lâyık) kimse ben değil-miyim?" diye karşılık verdi. Bunun üzerine adam geri dönüp oradan uzaklaşmaya koyuldu. Arkasından Halid b. Ve-dil-Allah ondan razı olsun

---

[42[42]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 16-25.

"Ya Rasulallah, onun boynunu vurayım mı?" diye sordu. Peygamberimiz, Halid'e,.
"Belki namaz kılan biridir" karşılığını verdi. Halid, Peygamberimizin bu sözlerine "Nice namazlar kılan kimse var ki, kalbinde olmayanı dili ile söylüyor" diye karşılık verince Rasulûllah'dan
"Bana insanların kalblerinî yarayım, göğüslerini oyayım diye emir verilmedi" cevabını aldı. Daha sonra arkasını dönüp gitmekte olan adama bakan Peygamberimiz şöyle dedi;
"Bu adamdan kaynaklanan öyle bir nesil gelecek ki, onlar Allah'ın Kitab'ını kuru kuruya okuyacaklar, okudukları gırtlaklarından aşağı inmeyecetir. Onlar ok yaydan çıkar gibi dinlerinden sıyrılıp çıkacaklardır." Öyle sanıyorum ki Rasulullah bu sözlerini
"Eğer onlara yetişirsem saldırgan bir düşmana karşı savaşır gibi onlara karşı savaşırım" diye bağlamıştır.
Bu ifade Müslim'e aittir. Yine "Müslim'de yer aldığına göre Ebu Said-ül Hudrî "Peygamberimiz, ümmeti arasında bulunup ayrı bir fırka (gurup) halinde ortaya çıkacak olan bir kavimden söz etti. Bunların görünür belirtisi başlarının traşh olmasıdır. "Peygamberimiz onlar hakkında
"Onlar insanların en kötüleridirler" veya "Onlar insanların en kötüleri arasındadırlar" dedikten sonra sözlerini "iki müslüman grubun hakka daha yakın olanı onlarla savaşacaktır" diye bağladı. Ey Iraklılar, onlarla sizler savaştınız."
Bu hadis, Ebu Bekre -Allah ondan razı olsun- tarafından rivayet edilip Müslim'de yer alan Hz. Hasanla -Allah ondan razı olsun- ilgili "Benim bu oğlum (torunum) Seyyid'dir. Allah onun aracılığı ile iki büyük müslüman grubu birbiri ile barıştıracaktır" şeklindeki hadisle birlikte incelenince açıkça anlaşılır ki;
**1)** Sıffîn'de birbirleri ile savaşan grupların her ikisi de mü'mindir.
**2)** Bu iki gurubun barışması -Hz. Hasan'ın yaptığı gibi-Allah katında savaşmalarından daha makbuldür.
**3)** Bu iki gurup arasındaki savaş her ne kadar emredilmiş bir şey değil idi ise de Hz. Ali ve taraftarları, Hz. Muaviye ile taraftarlarına göre hakka daha yakın idi. Çünkü Haricilere karşı savaşmak Peygamberimiz tarafından emredilen bir şeydir. Bu yüzdendir ki, gerek sahabiler ve gerekse büyük mezhep imamları onlarla savaşma konusunda müttefikti.
Bu konuda biz de deriz ki; halife Hz. Osman öldürülüp de Hz. Ali -Allah her ikisinden razı olsun- Irak'a gidince ve ümmet arasında gerek Cemel (deve) gerekse Sıffın olayları sırasında herkesçe bilinen fitne ve ayrılık meydana gelince çatışan tarafların her ikisine de karşı çıkan "Hariciler" adında bir üçüncü kesim meydana çıktı. Peygamber Efendimiz-Salâtve1 selâm üzerine olsun- daha önce gerek bunların ortaya çıkacağını ve gerekse haklarındaki hükmün nasıl olduğunu bildirmişti.
Sözünü ettiğimiz bu hariciler çeşitli adlarla anılırlar. Bunlar ilk önce "Harura" denen yerde ortaya çıktıkları için kendilerine Haruriye" adı verildiği gibi Hz. Ali ile Nehre-van'da savaştıkları için "Ehl-i Nehrevan (Nehrevanlılar) adı ile de

anılırlar. Önemli kollan Abdullah b, Ibaz'ın taraftarları olan "Ibaziye" ile Nafi b. Ezrak'ın taraftarları olan "Ezarıka" ve Necdet-ül Hesuri'nin taraftarlar olan "Nec-dat"tır.
Hariciler, günahları gerekçesi ile, hatta kendilerince günah sayılan davranışları sebep göstererek kıble ehlini kâfir sayıp kanlarının akıtılmasını helâl şayan ilk zümredirler. Onlar vaktiyle Peygamberimizin haklarında buyurduğu gibi "putperestleri bırakıp müslümanlan öldürüyorlardı."
Nitekim bunlar Hz. Ali'yi -Allah ondan razi olsun- kanını akıtmayı helâl görerek öldürmüşlerdir. Bilindiği gibi Hz. Ali'yi Abdurrahman b. Mulcem adındaki harici öldürmüştür. Gerek bu adam ve gerekse diğer bazı harici arkadaşları ibadet konusunda müctehid olarak ortaya çıktılar. Fakat bunlar Ehl-i Sünnet yolundan ayrılan cahillerdir. Onlara göre insanlar ya mümin veya kâfirdir. Mümin bütün farzları yerine getren ve bütün haramlardan kaçman kimseye denir. Onların görüşüne göre böyle olmayan herkes ebediy-yen cehennemde kalacak olan bir kafir idi. Daha sonra kendileri gibi düşünmeyen herkesi böyle sayarak "Osman, Ali ve benzerleri Allah'ın indirdiği prensiplere aykırı hükümler verdikleri için zalim ve dolayısı ile kâfirdirler" demişlerdir.
Haricîlerin bu görüşü Kur'an'da ve sünnette bulunan bir çok delil karşısında asılsız ve batıldır. Örnek verecek olursak Cenab-ı Allah Kur'an'da hırsızı öldürmeyi değil, elini kesmeyi emretmiştir. Eğer hırsız bu davranışı yüzünden Müslümanlar arasında "Haricilerin" mahiyeti meydana çıkınca sahabiler onlar hakkında konuşarak kendileri ile ilgili Peygamber hadislerini açıkladılar ve onların görüşlerini reddeden Kur'an ayetleri belirttiler. Böylece bu kimselerin bidatçı olduğu herkes tarafından anlaşıldı.
O Haricîlerin arkasından "Mutezile"ler geldi. Bunlar Hasan-ı Basrî'nin ölümünden sonra ehl-i sünnet ve'l-ce-maat'dan ayrılan Amr b. Ubeyd ve Vasıl b. Ata ile bunların taraflarından meydana geliyordu. Bu kimseler tıpkı hariciler gibi. "Büyük günah işleyenler ebediyyen cehennemliktirler. Biz onlara ne mümin ve ne de kâfir diyor, tersine onları fasık diye adlandırarak mümin ile kâfir arasında bir yerde kabul ediyoruz" dediler. Ayrıca "mutezileler Peygamber Efendimizin -salât ve selâm üzerine olsun- ümmeti arasındaki büyük günahkârlara şefaat edeceğini ve bu kimselerin bir süre cehennemde kaldıktan sonra çıkacaklarını reddetmişlerdir. Onlara göre insanlar hiç azap görmeyecek olan "iyiler" ile hiç saadet yüzü görmeyecek olan "kötüler"ol-mak üzere ikiye ayrılırlar. Öte yandan "kötüler" kâfirler ve fasıklar olmak üzere iki kesimden meydana gelirler. Görüldüğü gibi "mutezileler, "Hariciler" gibi düşünerek büyük günah işleyenleri kâfir saymamışlardır.
Mutezile mezhebine, Haricilere verdiğimiz cevabın aynisini vererek kendilerine şöyle deriz: Hariciler nasıl insanları günahsız müminler ile sevapsız kâfirler olarak iki kısma ayırdılar ise siz de bütün insanları günahsız müminler ve sevapsız kâfir ve fasıklar olarak ikiye ayırıyorsunuz. Oysa eğer fasıkm bütün iyi amelleri yok sayılıp kendise ebedî cehennemlik olsaydı, tıpkı mürted (dinden dönen kimse) gibi Ölüm ve köleleşme cezasına çarptırılması gerekirdi. Halbuki

fasık, münafığın tersine dine inandığını açığa vurmuşdur ve Cenab-ı Allah da şöyle buyurmaktadır:
"Allah kendisine ortak koşulmasını affetmez. Fakat bunun dışında kalan günahları dilediğine bağışlar."[43[43]]
Görülüyor ki, Cenab-ı Allah bu ayette şirkin dışında kalan günahları affetmeyi dileğine bağlamıştır. Öteyandan bu ayetteki affı tevbe şartına bağlamak doğru değildir. Çünkü tevbe söz konusu olunca şirk ile başka bir günah arasında fark yoktur. Nitekim Ulu Allah şöyle buyuruyor:
"De ki; ey nefislerine aşın derecede zulmeden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz. Çünkü Allah bütün günahları affeder."[44[44]]
Görüldüğü gibi bu ayette söz konusu olan tevbe eden kimse olduğu için Cenab-ı Allah tüm günahları kapsayan genel bir ifade kullanmıştır. Oysa yukardaki ayette tevbe şartı söz konusu olmadığı için affı sınırlı ve şarta bağlı tutmuştur.
Öteyandan Cenab-ı Allah başka bir ayette şöyle buyuruyor:
"Sonra Kitab'i, kullarımızdan seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta yoldadır ve kimi de Allah'ın izin ile hayırlarda öncüdür ki, bu büyük bir lûtuftur. Onlar Adn cennetlerine girerler ve orada altın bilezikler ve inciler takınırlar ve elbiseleri ipekten olur.
"Bizden hüznü gideren Allah'a hamdolsun, hiç şüphesiz Rabbimiz affedici ve şükre karşılık verendir. Bize ebedi ikamet edilecek ahiret yurdunu kereminden ihsan eden O'dur. Orada bizen ine yorgunluk ve ne de bıkkın-lak dokunur" derler.[45[45]]
Görülüyor ki, Cenab-ı Allah bu ayetlerde "kendilerine kitap vererek seçmiş olduğu" bu ümmeti üç kesime ayırıyor:
**1)** Nefislerine zulmedenler
**2)** Orta yolda olanlar
**3)** Hayırlılarda öncü olanlar. Bu üç kesim Cebrail'in -selâm üzerine olsun- hadisinde geçen "islâm", "iman" ve "ihsan" derecelerine tekabül eder ki, inşaallah, ilerde bu hadisi ele alacağız.
Hepimiz biliyoruz ki, ayetteki "Nefsine zulmeden" deyimi eğer "büyük günahlardan kaçman ve bütün günahlardan tevbe eden kimse" şeklinde yorumlanmak istenirse böyle bir kimse bu kesime girmeyerek ya "orta yolda olan" veya "Hayırlarda Öncü" kategorilerden birine girer. Çünkü hiç bir Ademoğlu yoktur ki, hiç günah işlememiş olsun. Fakat işlediği günahlardan tevbe eden kimse ya "orta yolda olan" veya "hayırlarda öncü" olmak derecesine kavuşur. Ayrıca Ce-nab-i Allah'ın şu ayette belirttiği gibi büyük günah işle-mekten uzak duran kimsenin diğer günahları affedilir:
"Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı bağışlarız."[46[46]] Öteyandan "Nefsine zulmedenler" arasında belirli bir süre azap çekerek günahlardan kimseler bulunmalıdır. Çünkü Peygamber

---

[43[43]] Nisa: 4/48
[44[44]] Zumer: 39/53
[45[45]] Fatır: 35/32-35
[46[46]] Nisa: 4/31

Efendimizin -salât ve selâm üzerine olsun- belirttiğine göre dünyada müminin başına belalar günahlarına karşılık ve kefaret olan faktörlerdendir. Nitekim Buha-ri el Müslim'in ortaklaşa yer verdikleri bir hadiste Rasûlul-lah şöyle buyuruyor:
"Müslümanin başına gelen hiç bir bela, hiç bir musibet, hiç bir üzüntü, hiç bir keder ve ayağına batan dikene varıncaya kadar hiç bir sıkıntı yoktur ki, karşılığında Allah günahlarından birini silmemiş olsun."
Müsned ve diğer hadis kaynaklarında belirtildiğine göre "Kötülük yapan, cezasını görür"[47[47]]
malûldeki ayet inince Hz. Ebu Bekir-Allah ondan razı olsun- "Ya Rasulallah, hepimizin belini bükecek bir ayet geldi, hangimiz kötülük işlemiyor ki?" dedi. Peygamberimiz de ona şu cevabı verdi:
"Ya Eba Bekir, sen hiç sıkıntı çekmez, hiç üzülmez misin? Hiç başına belâ gelmiyor mu? Bunların her biri günahlarına kefaret otur."
Öteyandan bazı kimselerin cehenneme girdikten bir süre sonra oradan çıkacaklarını ve Peygamber Efendimizin- salât ve selâm üzerine olsun- cehennemlik bazı kimselere şefaat edeceğini belirten çok sayıda hadis vardır. Bu yoldaki hadisle şu iki mezhebin görüşlerine karşı cevap mahiyetindedir. Sözünü etmek istediğimiz mezhepler "Cehenneme girecek olan Tevhid ehli, bir daha hiç oradan çıkmayacaktır mı, diyen "Vaidiye" ile "Tevhid ehli arasında cehenneme girecek olanlar olacak mı, yoksa olmayacak mı, bilmiyoruz diyen "Murcie-i Vakıfe" mezhepleridir. "Şiiliğin bazı kolları ile "Eşari"liğin Kadı Ebu Bekir ve onun gibi düşünen bazı taraftarları da bu görüştedirler. "Mürcie" mezhebinin ba-zı aşırı unsurları tarafından savunulan "Tevhid ehli arasında hiç kimse cehenneme girmeyecektir" şeklindeki görüşe gelince ilim adamları arasında bu görüşü savunduğu bildir-len bir tek kimse bile tanımıyoruz.
Ayrıca yukarıda gördüğümüz gibi Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun-içki içtiği için bir kaç sefer sopalanma cezasına çarptırılan bir kimsenin Allah'ı ve Rasu-lûllah'ı sevdiğine şahadet edip onun lanetlenmemesini istemiştir. Bilindiği gibi, Allah ve RasulÛllah'ı seven kimseyi gerek Allah ve gerekse Rasulûllah, onun sevgisi oranında severler.
Sunuda hatırlatalım ki, müminlerin anası Hz. Ayşe'ye-Allah ondan razı olsun- bilinen o ağır iftirayı yöneltenler arasında Bedir savaşları arasında bulunan Mıstah b. Esas- Allah ondan razı olsun- da vardı. Bilindiği gibi Hz. Ebu Bekir bu olay üzerinde Mistah'Ia maddi ve manevi her türlü ilişkisini tümü ile keseceğine dair yemin edince bu konuda şu ayet inmiştir:
"Aranızdaki fazilet ve servet sahipleri yakınlarına, yoksullara ve Allah yolunda göç edenlere bir şey vermemeye yemin etmesinler; böylelerini affetsinler, yaptıklarına göz yumsunlar. Allah sizi affetsin, istemez misiniz?"[48[48]]
Belki "Ama Mıstah ve onun gibiler tevbe ettiler." denebilir. Fakat yukardaki ayette görüleceği üzere Cenab-ı Allah, bunların affedilmeleri, yaptıklarına göz

[47[47]] Nisa: 4/123
[48[48]] Nur: 24/22

yumulup kendilerine iyilik edilmesi için tevbe etmelerini şart koşmuştur. Tıpkı bunun gibi diğer bir Bedir savaşçısı olan Hatıb b. Ebu Beltea müşriklere mektup yazarak onlara Peygamber Efendimiz ile ilgili bilgiler verdiği için Hz. Ömer-Allah ondan razı olsun-kendisini öldürmek isteyince Peygamberimizden şu cevabı almıştır;
Bilmediğin bir şey var. Cenab-ı Allah, Bedir savaşçılarına tecelli ederek kendilerine "Ne kötülük işlerseniz, işleyiniz, tüm kötülüklerinizi bağışladım" buyurmuştur.
Bunlar böyle olduğu gibi, Peygamber Efendimizin -sa-lât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyurduğu kaynaklarda ye-ralmıştır.
"Ağacın altında bana biat eden hiç kimse cehenneme girmeyecektir."
Kur'an ve hadis kaynaklı bu deliller sözü edilen iyi ameller sayesinde kötülüklerin affedileceğini, bunun için ayrıca tevbe şartının aranmadığını, aksi halde tevbe kapısının sadece söz konusu kimselere mahsus olmadığını belirtir. Kısacası yukardaki hadisler, sözü edilen iyi amellerin affedilmeyi gerektirdiğini ifade eder.
Belki "Bu durum sadece küçük günah işleyenler için söz konusudur" denebilir. Fakat incelediğimiz delillerde böyle bir sınırlama olmadığına göre affedilecekleri bildirilen bu kimselerin büyük günah da işlemiş olabilecekleri anlaşılmaktadır.[49[49]]

## Günahların Bağışlanması

Aynca Kur'an ve sünnetin açıkça belirttiğine göre şu on şey, kulun işlediği günahların bağışlanmasını sağlar:
**1-** Tevbe. Tevbenin günahlardan doğacak cezaların bağışlanmasını sağlayacağı, tüm müslümanlarca kabul edilmiş bir gerçektir. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"De ki; "Ey nefislerine aşırı derecedi zulmetmiş olan kullarım, sakın Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz. Çünkü Allah bütün günahları affeder."[50[50]]
Yine Allah, aynı konuda şöyle buyuruyor:
"Bilmiyorlar mı ki, kullarının yaptıkları tevbeleri kabul eden ve sadakaları alan Allah'tır. Hiç şüphesiz Allah, tevbeleri kabul edicisi ve esirgeyicidir."[51[51]]
Bu konudaki bir başka ayet de şöyledir:
"Kullarının yaptıkları tevbeyi kabul ederek günahlarım affeden O'dur."[52[52]]
**2-** İstiğfar. Bu konuda Peygamber Efendimizin -salât ve selâm üzerine olsun- Buharî ile Müslim'de yeralan şöyle bir hadisi vardır:
"Eğer kul bir günah işler de arkasından "Ya Rabbi, bir günah işledim, beni affet" derse Cenabı-ı Allah "Kulum, günahları affeden ve cezalandıran bir Rabbi olduğunu bildiğine göre onu affettim" buyurur. Arkasından başka bir günah işler de

[49[49]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 26-36.
[50[50]] Zumer: 39/53
[51[51]] Tevbe: 9/104
[52[52]] Şura: 42/25

yine "Ya Rabbi, bir günah daha işledim, beni affet" derse Cenab-ı Allah "Kulum, günahları affeden ve cezalandıran bir Rabbi olduğunu bildiğine göre onu affettim, varsın ne yaparsa yapsın" buyurur, -Peygamberimiz, ayni sözü üç veya dört kere tekrarlamıştır.-

Yine aynı konuda Sahih-i Müslim'de şu hadis buyurul-maktadır:

"Eğer sizler hiç günah işlemeyecek olsanız, Allah sizi ortadan kaldırır ve yerinize hem günah işleyip hem de istiğfar eden ve böylece günahları affedilen başka bir ümmet getirirdi."

Bu konuda Peygamber Efendimizin-' salât ve selâm üzerine olsun- "İstiğfar eden kimse, eğer aynı günahı yüz kere işlese bile ısrarlı olmamalıdır" şeklindeki hadisine dayanarak istiğfarın (af dilemenin) mutlaka tevbe ile birlikte olması gerektiği ileri sürülebileceği gibi "tevbesiz istiğfar hem mümkün ve hem de olabilir bir şeydir de" denebilir.

Gerçi bu meseleyi enine-boyuna incelemenin yeri burası değildir, ama şimdilik şu kadarını söylememiz yerindedir ki, istiğfar (af dileme) tevbe ile birlikte olduğu takdirde onun sonuçları her tevbe eden kimse için geçerli olur. Fakat eğer tevbe ile birlikte olmaz ise oa zaman onun müjdeli sonuçları sınırlı bazı istiğfar ediciler, yani istiğfar ederken günahlarının silinmesini sağlayacak şekilde Allah'dan korku duyup O'na sığınan istiğfar ediciler için geçerli olur. Tıpkı Bitaka ile ilgili hadiste belirtildiği gibi. Hani öyle bir samimiyet ve ihlâs ile "lâilâhe illallah" dedi ki, onun böyle demesi günahları kadar ağırlık oluşturarak bütün günahlarının silinmesini sağlamışdır. Yine başka bir hadiste belirtildiği gibi, yol kesicinin biri, bir köpeğe su içirmiş ve bu işi yaparken kalbinde öyle güçlü bir iman belirmiş ki, bu iman geçmiş tüm günahlarının affedilmesine sebep olmuştur. Bunlara benzer çok sayıda hadis vardır.

**3-** Günahların silinmesini sağlayan iyi ameller. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:

"Gündüzün iki ucunda (sabah, akşam) ve gecenin (gündüze) yakın saatlerinde namaz kıl, çünkü iyilikler kötülükleri giderir."[53[53]]

Bu konuda Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:

"Büyük günahlardan sakınıldığı takdirde beş vakit namaz, cuma namazı ve Ramazan orucu ibadetleri namaz vakitleri iki cuma arası Ramazandan Ramazana işlenen günahlara keffaret olurlar."

Yine Peygamberimiz-s al ât ve selâm üzerine olsun-buyu-ruyor ki:

"Kim inanarak ve önemini bilerek Ramazan ayında oruç tutarsa geçmiş günahları affedilir."

Diğer bir hadiste de şöyle buyuruluyor:

"Kim inanarak ve önemini bilerek Kadir gecesini ibadetle geçirirse geçmiş günahları affedilir."

Yine Peygamberimiz- salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:

---

53[53] Hud: 11/114

"Kim kötü söz söylemeksiziri ve çirkin bir hareket yapmaksızın! Beytullahı ziyaret ederse anasından doğduğu gün gibi günahlarından arınmış olarak evine döner."
Başka bir hadiste de şöyle buyurulmuştur:
"Her hangi bir kimsenin ailesi, malı ve çoluk-çocuğu yolu ile uğradığı belâlar, onun namaz, oruç, sadaka ve iyiliği emredip kötülükten alıkoyma alanlarındaki eksikliklerine kefaret olur."
Bir diğer hadis te şöyledir:
"Kim mümin bir köleyi azad ederse Allah o kölenin her azasına karşılık onun bir azasını cehennemden azad eder."
Gerek bunlar ve gerekse bunların benzeri olan hadisler sahih hadis kaynaklarında yer almışlardır. Peygamberimiz-salât ve selâm üzerine olsun- bir başka hadiste de şöyle buyurmuştur:
"Su ateşi nasıl söndürürse sadaka da günahları öyle giderir. Ateş odunu nasıl yakarsa hased (kıskançlık duygusu) da iyi amelleri öyle yokeder."
Bu görüşe karşı çıkan mezhepler "İyi ameller, ancak küçük günahlara kefaret olabilir, büyük günahlara gelince bunlar ancak tevbe yolu ile affedilebilir diyebilir ve bu konudaki bazı hadislerde geçen "büyük günahlardan sakmıldıkça..." şeklindeki ifadeleri de görüşlerinin delili olarak gösterilebilir. Bu itirazlara bir kaç yönden cevap verebiliriz:
Birincisi, hadislerdeki "büyük günahlardan sakınma" şartı beş vakit namaz, cuma ve Ramazan orucu gibi farz ibadetleri için koşulmuştur. Çünkü Cenab-ı Allah
"Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı affederiz" (Nisa: 4/31) buyurduğuna göre büyük günahlardan kaçınmış olmak şartı ile işlenen farz ibadetler küçük günahların bağışlanmasını gerektirir. Fakat farz ibadetlerin dışında kalan nafile ibadetler için buna benzer başka bir sevabın olması gerekir. Çünkü Cenab-ı Allah -c.c- şöyle buyuruyor:
"Kim zerre ağırlığınca iyilik işlemiş ise karşılığını görür. Kim de zerre ağırlığınca kötülük işlemiş ise karşılığını görür."[54[54]]
İkincisi, affın (mağfiretin) büyük günahlarla birlikte olabileceği bir çok hadislerde açıkça belirtilmiştir. Nitekim Peygamber Efendimiz bir hadiste: "O kimse cepheden kaçmış bile osla affedilir." buyurmuştur. Sünen-i Ebu Davud'da yer alan bir hadise göre bir kaç sahabi cehennemlik olmayı hakkederek ölen bir arkadaşları hakkında Peygamberimize başvurduklarındı Resulullah kendilerine "O arkadaşınız adına bir köle azad ediniz,-Allah o kölenin vücudundaki her azaya karşılık arkadaşınızın bir azasını cehennemden azad eder" buyurmuştur. Öteyandan Buhari ile Müslim'in ortaklaşa yer verdikleri bir hadisin bir yerinde Peygamberimiz "...Zina ve hırsızlık etmiş olsa bile..." buyurmaktadır.
Üçüncüsü, Peygamberimizin Bedir savaşma katılanlar hakkında Cenab-ı

[54[54]] Zilzal: 99/7-8

Allah'dan naklen söylediği "Ne kötülük yaparsanız yapınız, sizi affettim" şeklindeki söz eğer işlenecek günahların küçük olması veya tevbe edilmiş olması şartına bağlanacak olursa, o zaman bu bakımdan Bedir savaşına katılanlarla diğer tüm müslümanlar arasında bir fark kalmaz. Küfrün ancak tevbe yolu ile affedilebileceğini kesinlikle bildiğimiz için bu hadisin küfür halini de kapsamına alabileceğini ileri sürmek nasıl caiz değilse bu ifadenin sadece büyük günahlardan kaçınılınca affedileceği bildirilen büyük günahları kasdettiğini söylemek de caiz değildir.

Dördüncüsü, Peygamber Efendimiz-salât ve selam üzerine olsun- buyuruyor ki: "Kıyamet günü, kulun hesaba çekileceği, ilk amel namazdır. Kul namazlarını tam olarak kılmış bulunursa mesele yok. "Bakın, bakalım bu kulun işlenmiş nafilesi var mı?" denir ve eğer nafilesi varsa farz namazla-rmdaki eksiklik bunlarla tamamlanır. Arkasından diğer amelleri konusunda da aynı işlem yapılır."

Bilinen bir şeydir ki, bu tamamlanan eksiklik müstaha-bı terketmekten ileri gelmez. Çünkü müstahabı terketmek telâfi edici bir karşılık gerektirmeyeceği gibi o takdirde ter-kedilen ve işlenen müstahap arasında bir fark olmaz. Demek oluyor ki, farz ibadetlerdeki eksiklikler nafile ibadetlerle tamamlanarak karşılanır.

Bu durum Cenab-ı Allah'ın farz ibadeti yapılmadıkça nafile ibadeti kabul etmeyeceği şeklindeki prensible çelişmez. Çünkü nafile ibadetin kabul edilmesi demek Allah tarafından bu ibadete sevap verilmesi demektir. Oysa farz ibadet yerine getirilmedikçe nafile ibadete sevap verilemeyeceği bilindiğine göre kul farz ibadeti eksik bırakarak nafile ibadet işlediği takdirde bu nafile ibadet sahibine ayrıca sevap kazandırmayıp eksik bırakılan farzın bedeli ve tamamlayıcısı olur.

Bu yüzden ilk dönem alimlerinden (seleflerden) birine göre nafile ibadet sadece Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- için söz konusudur. Çünkü onun geçmiş ve gelecek bütün günahları peşinen affedilmiştir. Onun dışında kalan herkes her an affa muhtaçtır. Sözkonusu alim "Gecenin bir bölümünde uyan ve sana mahsus olmak üzere nafile namaz kıl."[55[55]] mealindeki ayeti bu görüşüne delil göstermiştir.

Bu demek değil ki, kul bir nafile işleyip de farz bir ibadeti terkettiği zaman işlediği nafile kesinlikle terkettiği farzın yerine geçer. Tersine farzı terkettiğinden dolayı hakkedeceği azap, işlediği nafileden elde edeceği sevaptan daha büyüktür.

Burada şöyle bir soru sorulabilir; "İnsan uyuyakahr da bir vakit namazını kaçırırsa hatırlayınca o namazı kaza etmesi gerekir. Bu hem nass'a hem de cema'a dayalı bir hükümdür. Oysa eğer nafileler bu kaçırılan namaza bedel olabilseydi, onun kaza edilmesi gerekli olmazdı." Bu soruya cevap olarak denir ki; "Kaçırılan farz namazın nafilelerden bir bedel olduğunu düşünmek yanlıştır."

[55[55]] İsra: 17/79

Eğer, "Bu hüküm cezayı sildirici bütün nafileler için de geçerlidir" denirse bu itiraza şöyle bir cevap verilebilir; "Eğer bir kul çarptırılacağı bir cezadan tevbe ederek kurtulabiliyor s a, bu mümkünse, tev-be etmekten alıkonmaz. Bilinen bir şeydir ki, kul kendisine emredilen görevleri yapmalı ve yasaklanan davranışlardan kaçınmalıdır. Çünkü bu prensibe aykırı düşmek kınanmayı ve cezalandırılmayı gerektirir. Her ne kadar bu tip bağışla-tıcı sebepler sayesinde cezadan kurtulmak mümkün ise de asıl prensip budur. Tıpkı insanın Öldürücü zehirli maddelerden korunması gerektiği gibi. Her ne kadar bu zehirli maddeler içildiği takdirde alınacak bazı ilâçlar aracılığı ile zararları giderilebiliyorsa da asıl prensip budur. Allah herşe-yi bilen hikmet sahibi ve merhametlidir. Bu itibarla kullan için yararlı olan şeyleri emretmiş ve zararlı olan şeyleri de yasaklamıştır. Buna rağmen kullar helak edici yollara düşünce Allah onları rahmetinden ümitsiz bırakmamış, tersine onlara karşılaşacakları zararı gidermek üzere başvuracakları sebepler ve çıkış yolları göstermiştir.
Buna dayanarak "Gerçek din adamı, halkı Allah'ın rahmetinden ümitsiz etmeyen ve aynı zamanda onlara Allah'ın emirlerine karşı gelme cüreti aşılamayan kimsedir." Bu yüzdendir ki, kula her günahı işlediğinde tevbe etmesi emredilir. Nitekim müridin biri bir gün şeyhine
"Günah işliyorum" deyince şeyhi kendisine
"Tevbe et" dedi. Mürid
"Sonra yine günah işliyorum" deyince şeyhi
"Yine tevbe et" dedi. Mürid yine
"Ayni günahı yine işliyorum" deyince şeyhi yine
"Bir daha tevbe et"'dedi. Mürid
"Ne zamana kadar böyle sürecek?" diye sorunca şeyhi ona
"Şeytanı ümitsiz bırakıp hayal kırıklığına uğratıncaya kadar" diye cevapverdi.
Öteyandan Müsned adlı hadis kaynağında yer aldığına göre Hz. AH- Allah ondan razı olsun- Peygamber Efendimizin -salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyurduğunu nakletmiş-tir:
"Hiç şüphesiz, Allah sık sık fitneye uğrayıp hemen arkasından tevbe eden kulları sever."
Ayrıca uykuya dalarak veya unutarak her hangi bir namazı kaçıran kimsenin uyanınca veya hatırlayınca kılacağı kaza, kaçırdığı namaza kefaret olur. Bu itibarla o namazın omuzlarında kalan sorumluluğunu giderir, kınama ve cezadan kurtulduğu gibi övgüye ve sevaba kavuşur. Fakat yapacağı nafilelere gelince bunlardan ne kadarının sevabça kaçırdığı farzın yerini tutacağını bilemeyiz. Bu miktar bilinse bile diğer farzlar için yapılması mümkün olmayabilir.
Öteyandan eğer kulun kaçırdığı farz kadar nafile yapmakla yükümlü tutulduğu kabul edilecek olursa o zaman bu ibadet nafile olmaktan çıkar. Çünkü aşağıdaki kudsî hadiste buyurulduğu gibi nafile ibadetlerin gayesi kulu Allah'a yakın hale getirmektir:
"Kulumu bana en çok yaklaştıran şey üzerine farz kıldığım ibadetlerdir. Nafile ibadetlerle kulum bana yaklaşmaya devam eder; öyle ki, sonunda onu severim.

Ben kendisini sevince gören gözü, işiten kulağı, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum..."

Demek ki, kul farz ibadetleri verilen emir uyarınca yerine getirmediği takdirde nafile ibadetlerden beklediğini elde edemez. Bununla birlikte Allah o kula zulüm edecek değildir. Çünkü "O hiç kimseye zerre miktarınca zulmetmez." Bu durumda o kulun nafilesini benzeri olan işlenmemiş bir farzın yerine geçirir. Tıpkı borçlu bir adam gibi. Bu adam alacaklılarına bir şeyler bağışlıyor diye düşünelim. Eğer bağışladığı şeyler borcunu karşılayıp aşarsa adam hem "adil" ve hem de "iyiliksever" bir adam olur. Eğer bağışları borcunu karşılar, hiç bir fazlalık olmazsa adam sadece "adil" olur. Eğer alacaklılarına borcu kadar bağışta bulunursa o zaman yanlış davranmış, verdiği şeyleri yanlış adlandırmış, tersine karşısındakilere vermek zorunda olduğu buseyi vermiş olur.

Şurası şaşırtıcıdır ki, "Mutezile" mezhebinin taraftarları "Tevhid" ve "adi" ehli olmakla övünmelerine rağmen "Tevhid" konusundaki görüşlerini belirtirken Allah'ın varlığını inkâr etmeye veya O'na ortak koşmaya götürecek şekilde O'nun sıfatlarını inkâr etmişlerdir. Öteyandan Cenab-i Allah bizzat kendi kendine yakıştırdığı "adi" ve adalet "O'nun hiç kimseye zerre ağırlığınca zulmetmemesi" ve "Kim zerre ağırlığınca iyilik işlerse karşılığını görür. Buna karşılık kim zerre ağırlığınca kötülük işlerse karşılığını görür" buyruklarında prensipleşmektedir. Oysa "Mutezile" mezhebinin tarftarları büyük günah işleyen kulun imanı ile birlikte bütün iyi amellerinin, işlediği o büyük günah yüzünden silinip yokolacağını ileri sürmektedirler. Bu ise Allah'ın kendisinden uzak olduğunu belirttiği zulümden başka bir şey değildir. Buna göre Cenab-ı Allah'ı, oizzat O'nun kendisini vasıflandırdığı gibi bir adaletle vasıflandırmak, O'nun "adaletini" ilâhî kaderi inkâr edecek bir şekilde yorumlamaktan daha doğru ve yerindedir:

Beşincisi, Cenab-ı Allah nasıl ki, tevbeyi bütün günahları giderebilecek tek sebep saydı ise kâfir olmayı da bütün iyi amelleri yokedebilecek olan tek faktör saymıştır. Oysa "Haricî"ler ile "Mutezile"ler büyük günahları.bütün iyi amelleri, hatta imanı yokedecek bir sebep saymışlardır. Oysa Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:

"İçinizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse işte onların bütün iyi amelleri dünyada da ahirette de boşa çıkmıştır ve onlar orada ebedi kalmak üzere cehennemliktirler."56[56]

Görülüyor ki; Cenab-ı Allah, iyi amellerin silinmesini "kâfir olarak ölmek" şartına bağlamıştır. Besbelli ki her hangi bir şarta bağlanan bir sonuç, o şart yokolunca yoko-lur. Yine Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:

"Kim inanmayı kabul etmez ise onun ameli silinmiştir."57[57]

Öteyandan Cenab-ı Allah Peygamberlerin isimlerini saydıktan sonra şöyle buyurmuştur:

"Babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bir çoğunu da seçip doğru yola

56[56] Bakara: 2/217
57[57] Maide: 5/5

hidayet ettik. İşte bu Allah'ın hidayetidir. Kullarından dilediğini buna iletir. Eğer onlar Allah'a ortak koşsalardı, işledikleri bütün amelleri silinip yokolurdu."[58[58]]
Aynı manada diğer bir ayet de şöyledir:
"Eğer Allah'a ortak koşarsan, işlediğin ameller silinip yokolur ve hüsrana uğrayanlardan biri olursun."[59[59]]
Bu ayet, daha önceki ayetler gibi "Hiç şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını affetmez" mealindeki ayetle tam bir bağdaşma halindedir. Çünkü Allah'a ortak koşmak affe-dilmediği ve ebediyyen cehennemde kalmayı gerektirdiğine göre tabii olarak sahibinin bütün iyi amellerinin silinip yokolmasma yolaçar. Kur'an'da küfrün dışındaki günahlar anlatılırken onların bütün iyi amellerinin silinmesine yola-çacağı söylenmemiştir.
Gerçi Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Çünkü Onlar Allah'ı kızdıran şeylerin peşine düştüler, O'nu razı edecek şeylerden hoşlanmadılar. Bu yüz-den, Allah, onlarını amellerini silip yoketti."[60[60]]
Çünkü Cenab-ı Allah, burada küfrü kasdetmiştir. Nitekim başka bir ayette de şöyle buyuruluyor:
"Ey müminler, sesinizi Peygamberin sesinin üstüne çıkarmayınız. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi O'nunla da öyle yüksek sesle konuşmayınız; yoksa farkında olmadan amelleriniz silinip yokolur."[61[61]]
Cenab-ı Allah'ın bu buyruğunun sebebi Peygamber karşısında yüksek sesle konuşmanın sahibi farkında olmaksızın küfre yolaçması ve böylece amellerin silinip yokolmasma sebep olmasıdır.
Şunu da kesinlikle bilmek gerekir ki, günah işlemek küfre sebep olabilir. Nitekim büyük alimlerden biri "Günahlar küfrün habercileridir" demiştir. Bu yüzden amelleri silip yokeden küfre yolaçar endişesi ile günahlardan uzak durulması emredilmiştir. İşte Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Bundan dolayı Peygamberin emrine aykırı davrananlar bir fitneye uğramaktan veya acı bir azaba çarpılmaktan sakınsınlar."[62[62]] Buradaki "fitne" küfür anlamındadır Bilindiği gibi İblis, Allah'ın emrine aykin davrandığı için kâfir olmuş ve Allah'ın emrini dinlemeyen başka kimseler de acı azaba çarpılmış-lardır.
Hariciler ile "Mutezile" ler de delil olarak Cenab-ı Allah'ın şu ayetine dayanırlar:
"Allah ancak takva sahiplerinin amellerini kabul eder."
Bu iki mezhebin savunucuları yukardaki ayete dayanarak şöyle diyorlar; "Büyük günah işleyenler takva sahibi olmadıklarına göre Allah onların hiç bir amelini kabul etmez ve bu yüzden de hiç bir iyi amelleri olmaz. İyi amellerin en başta geleni iman olduğuna göre böylelerinin imanı da olmaz ve bunun sonucu olarak

---

[58[58]] Enam: 6/87-88
[59[59]] Zümer: 39/65
[60[60]] Muhammed: 47/28
[61[61]] Hucurat: 49/2
[62[62]] Nur: 24/63

cehennemlik olmayı hakeder-ler."
"Murcie" mezhebi kendilerine "Ayetteki takva sahiplerinden maksat, küfürden sakınanlardır" diye cevap verirler ise de onlar bu cevaba şöyle karşılık veriyorlar: Takva sahipleri deyimi Kur'an'da sevap elde etmeyi hak kazananlar için kullanılır. Nitekim Cenab-ı Allah -c.c- şöyle buyuruyor;
"Takva sahipleri cennetlerde ve nehir kenarlann-dandırlar. Güçlü hükümdarın huzurunda doğruluk koltuklarına kurulmuşlardır."63[63] Ayrıca Hz. Adem'in oğulları Habil İle Kabil Allah için kurban kestiklerinde kurbanı kabul edilmeyen kardeş, hemen o zaman kâfir olmamış, daha sonra kâfir olmuştu. Çünkü eğer kurban keserken kâfir olsaydı, zaten kurban kesmeye girişmezdi.
Bir de şu var ki, eski büyüklerimiz yukardaki ayetin kapsamına girmekten sürekli korkmuşlardır. Eğer ayetteki takva sahipleri, "küfürden sakınanlar" demek olsaydı, o zaman bu ayetten korkmazlardı. Son olarak şunu da söylemek gerekir ki, "takva sahipleri" deyimi ile kâfir olmayanları kas-detmek Kur'an-ı Kerim'in üslûbuna aykırı olduğu için bu deyime böyle bir mana vermek yerinde değildir."
Bu tartışmaya verilecek en doğru cevap şudur:
Takva sahiplerinden maksat işledikleri her ameli Allah korkusu ile işleyen kimselerdir. Nitekim ünlü tefsir alimi Fu-dayl b, İyaz "Hanginiz daha iyi amel işleyeceksiniz diye sizi denemek için.."64[64] mealindeki ayeti tefsir ederken "daha iyi amel" deyimini "daha halis" ve "daha doğru" diye açıklamıştır. Kendisine
"Ya Ebu Ali, en halisi ve en doğrusu ne demektir?" diye sorulunca şu cevabı vermiştir:
"şlenen amel halis olup da doğru olmadığı zaman kabul edilmediği gibi doğru olup da halis olmadığı zaman da kabul edilmez. Kabul edilebilmesi için hem halis ve hem de doğru olmalıdır. Bir amelin halis olabilmesi için de sünnete uygun yapılması gerekir. O halde Allah'dan başkası için amel eden riyakârların ameli kabul edilmez. Nitekim Cenab-ı Allah kutsî bir hadiste şöyle buyuruyor:
"Ben ortak koşulanların en müstağnisi, en ihtiyaçsı-zıyım. Kim bir amel işler de bu amelde başkasını bana ortak koşarsa ben o amelle tamamen ilgisizim, o amel bütünü ile bana ortak koşulana ait olur."
Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun- de şöyle buyuruyor:
"Allah abdestsiz kılınan namazı ve haram maldan verilmiş sadakayı kabul etmez."
Başka bir hadiste de şöyle buyuruluyor:
"Allah başı örtülmüş olmadıkça kadının namazını kabul etmez."
Bir diğer hadis de şöyledir:
"Kim emrimize aykırı olan bir amel işlerse yaptığı amel reddedilir, kabul edilmez."
Demek ki, kim küfürden kaçındığı halde Peygamberimizin -salât ve selâm

63[63] Kamer: 54/54-55
64[64] Mülk: 67/2

üzerine olsun- uygulamalarına aykırı olan bir amel işlerse işlediği amel kabul edilmez. Meselâ eğer bir kimse abdestsiz namaz kılarsa kıldığı namaz makbul değildir. Çünkü o kimse her ne kadar şirkten kaçınmış ise de sözü geçen amel konusunda takva yolunu tutmamıştır. Bilindiği gibi Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:

"Verdiklerini, Rabb'lerinin huzuruna dönecekler diye kalbi eri korku ile ürpererek verirler."[65[65]]

Hz. Aişe-Allah ondan razı olsun- bu ayet hakkında Peygamberimize:

"Ya Rasulallah, bu ayette söz konusu olan kimse zina işleyen, hırsızlık yapan, içki içen ve bunları yaptıktan sonra Allah'ın azabından korkan kimse midir?" diye sordu. Peygamberimiz de:

"Hayır, ey Sıddık'm -Hz. Ebu Bekir'in- kızı, ayette kas-dedilen kimse namaz kılan, oruç tutan, sadaka veren ve bunları yaptıktan sonra, yaptığı ameller kabul edilmez diye korkan kimsedir" diye cevap verdi.

Öteyandan yukarda sözünü ettiğimiz eski büyüklerimizden birinin yaptığı amellerin kabul edilmeyeceği ile ilgili korkusu, işlediği amelleri emredildiği şekilde yapmamış olabileceğinden duyduğu endişeden kaynaklanmıştır. Nitekim "inşaallah müminim" ve "inşaallah namazı kıldım" diyen bir kimsenin imanı ve amelleri konusunda tereddütlü konuşmasının sebebi de bu olsa gerektir. Böyle diyen bir kimse kalbindeki imandan şüpheli olduğu için değil, görevini verilen emirlere uygun olarak yaptığından endişeli olduğu için böyle şüpheli konuşmaktadır.

Buna göre yakardaki ayeti "Allah sadece bütün günahlardan uzak kalabilen kimselerin amellerini kabul eder" şeklinde yorumlamak doğru değildir. Çünkü gerek kâfir ve gerekse fasık tevbe etmek istedikleri zaman bu manada takva sahibi değildirler. Eğer amelin kabul edilmesi, ameli işleyenin o anda günahsız olması şartına bağlı olsaydı, tevbe-nin kabul edilmesi imkânsız olurdu. -Fakat amelin takva şartına bağlanması böyle görülemez, yani böyle bir şart ileri sü-rülebilir- Çünkü tevbe eden kimse o anda sadece gerekli olduğu şekilde tevbe etmektedir. Yani bu kimse tevbe etmeye girişirken kötülükten vazgeçerek iyiliğe geçmektedir. Besbelli ki, bu kimse henüz günahlarından sıynlabilmiş değildir sadece bu günahlardan sıyrılma konusunda samimi şekilde kararlıdır.

Öteyandan insan ısrarla büyük günah işlediği bir dönemde bir takım iyi ameller işlese ve bir süre sonra tevbe etse bu tevbe ile günahlarının üzerinden düşmesi ve işlediği o iyi amellerin de kabul edilmesi gerekir. Oysa bu iyi amelleri işlerken adam fasıkü.

Tıpkı bunun gibi daha önce başkalarına cinayet, gasb ve iftira gibi zulümler yapmış olan bir kâfir veya bir zimmi-miislüman olsa, müslü m anlığı kabul edilir ve insanlara yapmış olduğu zulümler üzerinde kalır. Eğer sadece büyük günah işlememiş kimselerin iyi amelleri kabul edilmeseydi, işlediği kötülük ve zulümlerden tevbe etmedikçe kâfirin müs-lümanlığı geçerli olamaz ve bu

---

[65[65]] Müminun: 23/60

yüzden ebedî cehennemlik olurlardı.
Bilindiği gibi Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun- zamanında halk arasında bilinen günahları işlemiş olup ağır cezalar hakketmiş olan bazı kimseler müslü-man olmuş ve müslümanlıkları kabul edilmişti. Daha sonra hakkettikleri ağır cezalardan dolayı tevbe ediyorlardı. Nitekim Buharı ile Müslim'de bulunan bir hadis şöyledir:
Muğire b. Şube müslüman olmadan Önce birlikte yolculuk ettiği bir guruba gaddarlık yapmış onların mallarını soymuştur. Bu olaydan sonra Peygamberimizin huzuruna gelerek müslüman olmuştu. Hudeybiye olayı sırasında müşriklerden Urve b. Mesud, Peygamberimizin karşısına gelip di-kilince bu sırada Rasulûllah'ın yanıbaşmda duran Muğire, Urve'yi kılıcı ile geriye itti. Bunun üzerine
"Kim bu adam? diye soran Urve'ye
" O kız kardeşinin oğlu (yeğenin) Muğire'dir" diye cevap verilince Urve, Muğire'ye,
"Ey gaddar adam, senin gaddarlığın burada duyulmadı mı?" diye hitap etti. Bunun üzerine Peygamberimiz araya girerek
"Onun müslüman oluşunu kabul ediyorum, fakat gasbettiği mala karışmıyorum" diye buyurdu."
Nitekim bu konuda Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Sabah-akşam Rafob'lerinin rızasını isteyerek O'na yalvaranları (Kureyş ileri gelenlerinin arzusuna uyarak) yanından kovma. Onların hesabından sana ve senin hesabından ontara hiç bir sorumluluk düşmez. Eğer onları kovarsan zalimlerden olursun."[66[66]]
Tıpkı bunun gibi Hz. Nuh zamanın ileri gelenleri kendisine
"Sana bir sürü bayağı kimseler uymuşken biz sana inanır mıyız?" deyince Hz. Nuh'dan şu cevabı almışlardır;
"De kî, ben onların daha neler yaptıklarını bilmem, onların hesapları yalnız Rabb'ime aittir. Keşke bunun böyle olduğunu bilseydiniz."[67[67]]
Zaten biz hiç bir müslüman tanımıyoruz ki, müslüman olmayan biri yanma gelerek müslüman olmak istesin de böyle kimseye "günahsız olmadıkça müslümanlığın geçerli olmaz." demiş olsun. Namaz ve zekât gibi iyi amellerin durumu da böyledir.
**4-** Günahların affedilmesini sağlayan dördüncü faktör, müminin mümine duasıdır. Meselâ müminlerin, müminin cenaze namazını kılmaları gibi Hz. Ayşe ile Hz. Enes'in-Al-lah'ın selâmı üzerlerine olsun- birlikte rivayet ettiklerine göre Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun-şöyle buyuruyor:
"Herhangi bir ölünün cenaze namazını yüz kişiye ulaşan sayıda bir müslüman cemaat kılar da hep birlikte ölüye şefaat olurlarsa Allah onların şefaatini kabul eder."
Müslim'deki bir hadiste İbn-i Abbas'ın -Allah her ikisinden razı olsun- rivayet

---

66[66] Enam: 6/52
67[67] Şuara: 26/111-112

ettiğine göre Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:
"Her hangi bir mümin ölür de Allah'a hiç bir şekilde ortak koşmamış olan kırk kişi cenaze namazının kılarsa Allah bu cemaatı o ölü hakkında mutlaka şefaatçi kılar."
Bu hadislere göre günahların affedilmesini sağlayan faktörü mümine öldüktün sonra dua edilmesidir. Bu hadislerde belirtilen günahların affedileceği müjdesini sadece büyük günahlardan kaçınan ve bunun sonucu olarak küçük günahları bağışlanan Ölülere mahsus saymamak gerekir. Çünkü böyle bir müminin küçük günahları bu konuda tartışan tarafların her ikisine göre de zaten bağışlanmıştır Sözün kısası, cenaze namazı sırasında yapılan dua ölünün günahlarının affedilmesini sağlayacak faktörlerden biridir.
**5-** Günahların affedilmesini sağlayan başka bir faktör de ölünün arkasından yapılan hayırlardır. Sadaka ve benzeri gibi gerek bazı hadislerin açık ifadesine ve gerekse mezhep imamlarının ortak görüşüne göre bu hayırların Ölüye yararlı olduğu kesindir. Ölü namına köle azad etmek ve hacca gitmek de böyledir. Hatta Buhari ve Müslim'de yer alan bir hadiste Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun şöyle buyuruyor:
"Kim oruç borcu bırakarak ölürse velisi onun yerine oruç tutar."
Aynı şekilde Ölünün adak borcunu onun adına velisinin tutması gerektiğini belirten ve bir kaç kanaldan rivayet edilen sağlam hadisler vardır. Şunu da belirtelim ki,
"İnsan için sadece emeğinin karşılığı vardır."68[68]
mealindeki ayeti bu prensiple çelişkili görmek şu iki gerekçe ile doğru değildir:
Birinci gerekçe Kur'an ve sünnette yeralan çok sayıdaki delilin belirttiğine ve mezhep imamlarının ortak görüşlerinden anlaşıldığına göre mümin emeği karşılığı olmayan bazı İütuflardan faydalanabilir. Meleklerin mümin adına dua ve istiğfar etmeleri gibi. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Arş'ı taşıyanlar ve O'nun çevresinde bulunanlar, Rabb'Ierini överek teşbih ederler, O'na inanırlar ve müminler için şöyle mağfiret dilerler: Rabb'imiz, rahmet ve bilgi bakımından her şeyi kapladın. Tevbe edip, senin yoluna uyanları bağışla, onları cehennem azabından koru."69[69]
Yine Peygamberler ve genel olarak müminler, müminler için dûa ve istiğfar ederler. Nitekim Cenab-ı Allah aşağıdaki ayetlerde şöyle buyuruyor:
"Onlara dua et, çünkü senin duan onların ızdırapla-rını yatıştırır."70[70]
"Kimi bedeviler var ki, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, verdiklerini Allah'a yakın dereceler kazanmaya ve Peygamber'in duasını almaya vesile sayarlar."71[71]
"Ey Muhammed, gerek kendi günahların ve gerekse mümin erkek ve kadınların

68[68] Necm: 53/39
69[69] Mümin: 40/7
70[70] Tevbe: 9/103
71[71] Tevbe: 9/99

günahları için Allah'tan mağfiret dile."72[72]
Bu konudaki diğer bir örnek de cenaze namazı kılanların ve mezarlıkları ziyaret edenlerin ölüler için dûa etmeleridir.
İkinci gerekçe şudur: Ayetin zahiri anlamı, "Kişi için sadece emeğinin karşılığı vardır" şeklindedir. Bu doğrudur. Çünkü kişi sadece kendi emeğinin, çalışmasının karşılığını hakeder ve mülkiyeti altına alır. Başkasının emeğinin ve çalışmasının karşılığına malik olup hak sahibi çıkamaz. Fakat bunun böyle olması, Allah'ın kuluna yarar ve rahmet bağışlamasına engel değildir. Nitekim Cenab-ı Allah, kullarına güçleri dışında kalan faktörlerle sürekli olarak merhamet eder. Ayrıca Cenab-ı Allah Tcullarına sevap kazandıracak sebeplere sarılmayı nasip ederek onlara hikmeti ve rahmeti ile bağışta bulunmaktadır ve herkesi bu engin rahmetin kapsamı altına almaktadır. Nitekim Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- sahih bir hadiste şöyle buyuruyor:
"Her hangi bir kimse müslüman kardeşi için bir dûa ederse Allah o kimseye görevli bir melek gönderir. Adam mümin kardeşi için dûa ettikçe görevli melek de "Amin, senin için de aynısı olsun" der."
Diğer bir sahih hadis de şöyledir:
"Kim bir cenaze namazı kılarsa kendisine bir kırat verilir. Eğer cenazeye toprağa verilinceye kadar eşlik ederse kendisine en küçüğü Unu d dağı kadar ola iki kırat verilir."
Demek ki, Cenab-ı Allah bir yandan cenaze namazı kılana, ölüye dûa etti diye rahmet etmekte ve öte yandan da bu kimsenin duası sayesinde ölüye rahmet bağışlamaktadır.
**6-** Kıyamet günü gerek Peygamber Efendimizin -salât ve selâm üzerine olsun- ve gerekse kendilerine şefaat yetkisi verilmiş diğer kimselerin günahkârlar için şefaat etmeleri. Bu konuda Peygamberimizin bir çok hadisi vardır. Bunlardan biri şudur:
"Benim şefaatim, ümmetinin büyük günahkârları içindir."
Bir başka hadise göre Peygamberimiz şöyle buyuruyor: "Ümmetimin yarısının cennete girebilimesi ile şefaat yetkisine sahip olmam arasında tercih yapmam istendi. Ben şefaat yetkisini seçtim. Çünkü bu daha yaygın ve geniş kapsamlıdır. Onu tak „ -«hinleri için mi sanıyorsunuz? Hayır. O günahkârlar, kötülüklere dîn-dir."
**7-** Cenab-ı Allah'ın günahlara kefaret saydığı belâlara katlanmak. Nitekim Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- bu konuda şöyle buyurmuştur.
"Müslümanın başına gelen hiç bir belâ, hiç bir musibet, hiç bir üzüntü, hiç bir keder ve ayağına batan dikene varıncaya kadar hiç bir sıkıntı yoktur ki, karşılığında Allah günahlarından birisini silmemiş olsun."
**8-** Kabirde karşılaşılan sıkıntıların, baskıların ve korkuların her biri günahlara kefaret olur.

72[72] Muhammed: 47/19

**9-** Kıyamet gününün korkunç olayları, belâları ve sıkıntıları da günalara kefaret olurlar.
**10-** Cenab-ı Allah'ın sebepsiz ve gerekçesiz rahmet ve mağfireti de günahların silinmesini sağlayabilir.
Yukarıdan beri saydığımız bu on sebebin günahkârlara yönelecek kınamayı ve cezayı giderebileceği sabit olunca Hariciler ve Mutezile mezhebinin "Büyük günah işleyenlerin cezalan ancak tevbe ile ortadan kalkabilir" şeklindeki iddiaları bu prensibe ters düşer.[73[73]]

## Günahların Bağışlanması Üzerine Tartışmalar

Yukardan beri açıklanan bu "iki gürüş," yani Haricilerin günah işleyen herkesi kâfir sayıp ebedî cehhenmlik ilân
eden görüşleri İle böyle kimseleri ebedî cehennemlik kabul eden ve tevbe etmedikçe Allah tarafından affedilmelerini imkânsız gören ve aynca bunların hiç imanı olmadığını ileri süren görüşü hiç bir fıkıh ve hadis imamı benimsemiş değildir. Bu görüşler sadece bidatçılar tarafından savunulmuştur.
Murcie mezhebinin aşırı görüşlerinden (gulat-ı Murcie) olup da büyük günahkârlar hakkında tereddüt belirterek "Bunlardan olan biri cehenneme girecek mi, girmeyecek mi, bir şey diyemem" diyenler de bidatçıdır. Çünkü bütün büyük imamlar ehl-i kıble'den olan bazı müminlerin bir süre cehenneme girip sonra yine çıkacaklarını, Kur'an ve sünnetin bu yoldaki kesin delillerine uyarak görüş birliği halinde kabul etmişlerdir. Durum böyleyken "Hiç bir kıble ehli cehenneme girmez" diye kestirip atan bir imam tanımıyoruz. Bunun arkasından "Aslında azab diye bir şey yok, bu yolda söylenen şeyler asılsız korkutmacalardır" diyen sapıkların ve kâfirlerin görüşleri gelir.
Böyle diyenler Cenab-ı Allah'ın "İşte Allah, kullarını bu azabı ile korkutuyor."[74[74]] şeklindeki ayetini delil olarak gösterebilirler. Böyle diyenlere verilecek cevabımız şudur:
"Korkutma" olayı, ancak korkutulan kimse hesabına korkunç olan bir gelişme meydana gelebilecekse, yani böyle bir şey mümkünse etkili olabilir. Bunun tersine meydana gelebilecek korkuç bir gelişme aslında yoksa korkutmanın etkili olması imkânsız olur. O zaman insanları asılsız bir şeyle korkutmak söz konusu olur. Tıpkı küçük bir çocuğu korkutur gibi, ki aklı başında yetişkinleri bu yoldan korkutmanın mümkün olmadığını herkes bilir. Çünkü ortada korkulacak bir şey olmadığnı öğrenecek olan yetişkinlerin korkusu hemencecik kayboluverir.
Bu görüş sapık felsefecilerin, Karmatilerin ve böyleleri gibi düşünenlerin sözlerine benzer. Onlar şöyle diyorlar:
"Peygamberler insanlara aslı olmayan bir takım vaadler ve tehditler yolu ile hitap etmişlerdir. Bunlar sadece can bedenden ayrıldıktan sonra neler olacağını

[73[73]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 37-55.
[74[74]] Zümer: 39/16

anlatmak isteyen misallerdir. Belirttikleri vaadlere ve tehditlere gelince yararlı şeylerdir. Çünkü insanlar ancak bu yolla yönlendirilip denetim altına alınabilirler."

Bu görüşün asılsızlığı, dinimizin temel gerçekleri karşısında ispat edilmeyi gerektirmeyecek derecede kesin olmakla birlikte onunla ilgili olarak şunları diyebiliriz: Eğer durum böyle olsaydı, peygamberlerin yüksek zekâlı yakın dostları bunu bilecekler ve zamanla böyleleri verilen emirlere uyup yasaklardan kaçınmayacaklardı. Tıpkı sapık fel--1, sefeciler ile İsmaili'ler, Nusayrîler ve benzerlerinden oluşan h Karmatiler gibi. Çünkü bu sapıklara göre aralarında bulunan ilim ve marifet sahipleri emir ve yasaklardan muaf oldukları gibi böyleleri için mahzurlu şeyler mubah hale gelir, farzlar onların üzerinden düşer. Böylece onların kompleksleri belli olmakta, sırları meydana çıkmakta ve "gizli dinlerinin" herkes tarafından anlaşılıp öğrenilmesi mümkün olmaktadır. Bunun soncunda içlerinde görünüşlerinin tersine olan bir inanç barındırdıkları için kendilerine "Batıniye" adı verilmiştir.

Eğer -maazellah- Peygamberlerin dini de böyle olsaydı, Peygamberlerin yakın çevresindekiler bu durumun iç yüzünü iyi bilecekleri için meydana vuracaklar, ayrıca bilgili ve araştırıcı dindarların dinleri "Batınıye"cilerinki gibi iki yüzlü bir aldatmaca olacaktı.

Oysa kesinlikle biliniyor ki, Rasûhıllah'ın zahiri ve batını en iyi bilen, O'nun maksad ve amacına en iyi şekilde vakıf olan sahabiler, gerek gizli ve gerekse açık olarak onun emirlerine en sıkı şekilde itaat eden ve ölünceye kadar en titiz şekilde bu tutumu devam ettiren kimselerdir. Hatta sahabiler arasında Rasûlullah'la en samimi olanlar, O'nun özel hayatım en yakından bilen Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer-Allah onlardan razı olsun- gibi kimseler, gizli ve açık hayatlarında emirlere en titiz şekilde uyan, farzları en çok yerine getirip haramlardan en fazla kaçınan kimselerdir.

Bu sapık görüşün savunucuları bazı bakımlardan sapık ta-savvufculara benzerler. Hani Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından kaçınmayı sözde henüz "arif olamamış sıradan müridlere mahsus sayan sufî taslakları var ya, onları kasde-diyoruz. Onlara göre mürid, ariflik mertebesine yükselince serî yükümlülüklerden sıyrılır. Onlar Cenab-ı Allah'ın

"Sana yakin (ölüm) gelinceye kadar ibadet et."75[75]

"Yakin" kelimesini "marifet anlamında yorumluyorlar." Oysa ayetteki "Yakin" kelimesi "ölüm ve sonrası" anlamındadır. Nitekim Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'in başka bir yerinde cehennemliklerin dilinden şöyle buyuruyor:

"(Onlar derler ki;) Biz boş şeylere dalanlarla birlikte dalardık. Ceza gününü yalanladık. Sonunda bu haldeyken bize yakin (Ölüm) gelip çattı.

Artık onlara şefaatçilerin şefaati fayda vermez."76[76]

Nitekim meşhur sufî Hasan-ı Basrî "Cenab-ı Allah, mümin kulları için ölümden başka bir amaç noktası belirlememiştir" dedikten sonra sözlerine delil olarak

---

75[75] Hicr: 13/99

76[76] Müddessir; 74/45-48

yukardaki ayeti okumuştur. Ayrıca Peygamber Efendimiz- salât ve selâm üzerine olsun- de Osman b. Mazun'un ölümü üzerine "Osman b. Mazun'a gelince ona Rabbi tarafından yakîh (yani ölüm) geldi" buyurmuştur.
Oysa bu "arif taslakları her şeyden önce bütün varlık aleminin gerçeği olan kaderi müşahede ettiklerini, arifin gayesinin kaderi müşahede etip herkesin gördüğü bu alemden yok olması olduğunu ileri sürerler. Onlara göre kaderi esas alan bakış açısmda emirler ile yasaklar, Allah'ın sevdikleri ile hoşlanmadıkları ve Allah'ın dostları ile düşmanları arasında fark yoktur.
Onlardan biri diyor ki; "Arif, ilk öne itaat ve isyan safhasını yaşar. Arkasından isyansız itaat safhasına geçer." Nitekim onların bir şeyhi "Ben kendisine isyan edilen bir Rabb'e inanmıyorum" demiştir. Bu şeyhe bir zalimden sö-zederek "Bu adamın malı haramdır" dediklerinde o da böyle diyenlere "Bu adam eğer emre isyan etti ise kadere itaat etti" diye cevap vermiştir.
Bunlara göre sözde arifler bu safhadan sonra üçüncü bakış açısına geçerler. Bu bakış açısmda ne itaat ve ne de isyan söz konusudur. Bu bakış açısı, "vahdet-i vücud"a inanan "Ehl-i vahdef'in bakış açısıdır.
Bu görüş, bidatçı sufîlerin en aşırı derecelilerinin görüşüdür. Tıpkı Keramite mezhebinin Şia'nın en aşırı kolu olduğu gibi. Bu iki sapık görüş arasında yakınlık vardır. Bunlardaki küfür ne yahudilikte, ne hristiyanhkta ve ne de müş-rik araplarm putperestliğinde yoktur. Doğrusunu Allah bilir.[77[77]]

## İman ve Mü'min

Bundan başka bazı alimler "mümin" ve "iman" kelimeleri üzerinde tartışmışlardır. Bu tartışma kimi zaman kelime üzerinde ve bazan da mana ile ilgili olmuştur. Fıkıh imamları yukarda anlattığımız hükümlerden hiç biri üzerin-de tartışmamışlardır. Onların tartışma alanı kelimeler olmuştur. Tıpkı "iman" hakkındakrşu tartışmaları gibi; "iman artar ve azalır mı? İmanda istisna olur mu, olmaz mı? Ameller, imanın bir bölümü mü, değil mi? Günahlara iyice batmış bir fasık kâmil bir mümin sayılabilir mi, sayılamaz mı?"
Sahabilerden, Tabiin imamlarından ve selefin çoğunluğundan gelen görüşe göre-ki bu görüş hadis alimleri tarafından desteklendiği gibi "Ehl-i sünnet" yolu olarak isimlendirilir -iman söz ve amel olarak hem artar, hem eksilir, ibadetle artar ve isyanla eksilir, ayrıca imandan istisna yapılabilir. Nitekim sahabilerden Umeyr b. Habib Hatmi- Allah ondan razı olsun- "iman hem artar, hem azalır" deyince kendisine "Bu artış ve azalış nasıl olur?" diye sordular. O da bu soruya "Allah'ı zikrettiğimiz, O'na hamdettiğimiz ve O'nu teşbih ettiğimiz zaman bu yaptıklarımız imanın artışı, buna karşılık Allah'dan gafil kaldığımız, O'nu unuttuğumuz ve ihmal ettiğimiz zaman bu yaptığımız da imanın azalışı olur" diye cevap vermiştir. Bu sözler ilk müslümanların (selefin) çoğunluğunun bu konudaki sözlerine örnek teşkil eder.

---

[77[77]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 55-59.

İlk müslümanların bir kısmı ile daha sonraki dönemin çoğu alimleri imanı "söz, amel ve niyet" olarak tarif ederken sonraki dönemin bazı alimleri bunu "söz, amel, niyet ve sünnete uymak" şeklinde tanımlamışlardır. Bunlar arasında "iman" dille söylemek, kalble inanmak ve vücudun organları ile amle etmektir" diyenler de vardır. Bu son ifadeyi Ali b. Ebu Rıza'dan rivayet ederek Peygamber EFendimize-salât ve selâm üzerine olsun- dayandıran da olmuştur. Fakat Ebu Salt Harevî'ye ait olan bir hadis kitabında yer alan bu iddia, hadis alimlerinin ortak görüşüne göre asılsızdır, yani Peygamberimiz bu sözleri söylemiş değildir.
Gerçi yukardaki tarifler arasında manaca fark yoktur. Fakat ilk dönem müslümanlarının tarifinde kullanılan kayıtsız "söz" ve "amel" terimleri "kalb ve dilin sözü" ile "kalb ve organların ameli"ni kapsamlarına alırlar. Çünkü kalbin inancı olmaksızın dilin söylemesi, münafık sözüdür. Böyle bir söz ise normal olarak "söz" diye adlandırılmaz, ancak belirli ve kayıtlı anlamda "söz" adını alabilir. Nitekim Ce-nab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'in bir yerinde
"Onlar, dilleri ile kalbinde olmayan bir şeyi söylüyorlar"78[78]
buyuruyor. Tıpkı bunun gibi "Kalblerin ameli ile uyumlu olmaksızın organların ameli" de münafık amellerinden-dir ki, böyle ameli Allah kabul etmez.
Buna göre ilk dönem alimlerinin (selefin) tarifi, hem zahiri ve hem de batınî olarak sözü ve ameli kapsamına alır. Fakat bazı kimselerin bu tarifi, niyeti kapsamına olmaz nitelikte görmeleri, onu öyle anlamaları mümkün olduğu için alimlerden biri bu tarife "niyet" kelimesinin de açıkça eklemeyi uygun görmüştür. Arkadan gelen bazıları imanın tarifini açıklarken "sünnete uygun olmadıkça mutlak anlamında söz, amel ve niyet makbul değildir" dediler. Bu söz de doğrudur. Çünkü "iman, söz ve ameldir" diyenler söz ve ameli genel manaları ile anlamışlar, belirli söz ve amelleri düşünmemişlerdir.
Tıpkı bunun gibi imanı "Kalbin inanması, dilin söylemesi ve organların ameli" olarak tarif edenler söz ve ameli zahirî alâmetler olarak görmüşlerdir. Öyle olunca bu tarife "kalbin inancı"nı eklemek gereği duyulmuştur. Fakat bu tarifteki "Kalbin inancı" mutlaka "Allah korkusu, Allah sevgisi ve Allah'a güvenmek" gibi inanca eşlik eden kalb amellerini de kapsamına alır diye düşünülmelidir. Çünkü iman konusunu ele alan bütün farklı gurupların ortak görüşüne göre imanın "kalb amellerini" kapsamına alması, "organların amellerini" kapsamına almasından daha önemli ve daha önceliklidir.
Tabii'ne bağlı bazı fıkıh alimleri, imanın azalabüeceği, noksanlık sıfatını taşıyabileceği görüşüne katılmamışlardır. Çünkü onlar Kur'an'da imanın artabileceğinden bahsedildiğine rastlandığı halde azabileceğinden bahsedilmediğine dayanmışlardır. İmam-ı Ahmed Hanbeli'den gelen iki ri-vayetten biri bu yoldadır. Diğeri ve taraftarlarınca meşhur kabul edileni diğer imamların bu konudaki görüşlerinin aynısı, yani imanın hem artırıp hem de azalabüeceği görüşüdür.
Alimlerden biri de bu konuda "fazlalık" ve "eksiklik" terimlerinden kaçınarak

78[78] Fetih: 48/11

"üstünlük" kavramını tercih etmiştir. Ona göre imanın "üstünlüğü" ve "farklılığı" söz konusu olabilir. Bu görüş îbn-i Mübarek'e dayandırılmıştır. Bu zatın maksadı tarışma konusu olmuş bir terimden kaçınarak varlığı kesinlikle kabul edilmiş bir kavrama sığınmaktadır. ,
Öteyandan Hemmad b. Ebu Süleyman ve taraftarları imanın "üstünlük'le nitelenebileceğini, amellerin onun kapsamına gireceğini ve istisna kabul edebileceğini kabul etmemişlerdir. Bunlar Mürcie mezhebinin fıkıh alimlerindendir-ler. Şeyh Hemmad b. Ebu Süleyman ve dostları gibi Küfe-liler ile daha Önce yaşamış Alkame ve Esved gibi İbn-i Me-sud 'un taraftarlarına gelince bunlar vaktiyle Mürcie mezhebine şiddetle karşı çıkmış ve imanda istisna olabileceğini savunmuşlardı. Fakat Hemmad b. Ebu Süleyman eskilerinin yolundan ayrıldı. Zamanla kazandığı taraftarlarla birlikte bu Küfeli guruplara ve daha sonrakilere katıldı.
Şunu hemen belirteyim ki, ilk dönem alimleri (selef) ile mezhep imamları, Mürcie mezhebinin taraftarlarına şiddetle karşı çıkmalarına, onları bidatçi ilan edip ağır sözlerle kınamalarına rağmen ben hiç kimsenin onlara kâfir dediğini hatırlamıyorum. Tersine imamlar onların bu görüşleri yüzünden kâfir sayılamayacaklarını görüş birliği ile söylemişlerdir.
Nitekim gerek Ahmed b. Hanbel ve gerekse onun dışında kalan imamlar Mürcie mezhebini tutanların kâfir sayılamayacaklarını açıkça belirtmişlerdir. Gerek Ahmed b. Hanbel'den ve gerekse diğer mezhep imamlarından Mürcie mezhebi mensuplarının kâfir olduğu veya kâfir olup olmadıkları tartışmalı bidatçılar olduğu şeklinde bir görüş kim naklederse büyük bir hata içindedir. Ahmed b. Hanbel ile diğer imamlardan doğru şekilde nakledilecek görüş, onların Cehmiyye-i Müşebbihe mezhebine taraftar olanlarla bunlara benzer görüşler savunanları kâfir saydıkları şeklindedir. Ahmed b. Hanbel, ne "Haricîleri" ve nede "Kaderiye" mezhebinin taraftarlarını kâfir saymamıştır. Bu mezheplerin il-im sıfatını kabul etmeleri, fiillerin yaratılmış lığını inkâr etmeleri ve meşiyeti umumîleştirmeleri halinde de bu böyledir. Bununla birlikte onun bu mezhepleri kâfir saydığı şeklinde bir başka rivayet de vardır.
Fakat Ahmed b. Hanbel'in, Mürcie mezhebini kâfir saymadığı kesin ve tartışmasızdır. Cehmiye mezhebine gelince gerek bu mezhebin ileri gelenlerini, gerek "Ben cehmiye taraftarıyım" diyen herkesi ve gerekse bu mezhebin bazı görüşlerine katılanları kâfir saymadığı da gerçektir. Tersine halkı görüşlerini benimsemeye çağıran ve çağrılana uymayanları ağır şekilde cezalandıran Cehmiye temsilcilerinin arkasından namaz kılmıştır. Ne o ve ne de diğer imamlar, bu adamları kâfir saymadıkları gibi onların mümin olduklarına, arkalarında namaz kılınıp haccedilebileceğine, onlarla birlikte savaşa çıkılabileceğine ve onlara, diğer meşru imamlar gibi, isyan edilemeyeceğine inanmışlardır.
Bununla birlikte onların söylediği ve aslında büyük küfür olmakla birlikte, böyle olduklarını bilmeden söyledikleri batıl sözlere karşı çıkmış ve bu sözlere imkânlar ölçüsünde karşi koymak için onlara karış mücadele etmiştir. Böylece dinin ve sünnetin prensiplerini ortaya koyarak Allah'a ve Rasulûllah'a itaat

görevini yerine getirdiği gibi sapık Cehmiye taraftarlarının bidatlarma da karşı koymuş, fakat bunun yanında cahil, bidatçi, zalim ve fasık da olsalar gerek ümmetin ve gerekse imamların hukukunu da gözetmiştir.
Hammad b. Ebu Süleyman, Ebu Hanife ve diğerleri gibi tanınmış Küfe fıkıhçıları, hem dilin söylemesini ve hem de kalbin doğrulanmasını imandan saymışlardır. Bu görüş aslında Muhammed b. Kilâb ile arkadaşlarının görüşü idi. Fakat bu kimseler de aynı görüşü benimsemişlerdir, onlardan "iman sadece kalbin tasdik etmesidir" şeklinde bir görüş nakledilmemi ştir.
Bu sözü Cehm b. Safvan'ın söylediği nakledilir. Anlatıldığına göre o "iman sadece kalble tasdik etmektir. Dille ikrar olması şart değildir" demiştir, ilk dönem müslümanla-rı ile imamlar bu görüşe şiddetle karşı çıktılar. Hatta Veki b. Cerrah, Ahmed b. Hanbel ve diğer bazıları böyle diyenlerin mutlak anlamda kâfir olacaklarını söylemişlerdir.
Bu söz Cehmiye mezhebinin görüşlerinden biridir. Onlar bu geörüşlerini şöyle savunuyorlar; "Firavun, İblis (Şeytan) Ebu Talib, yahudiler ve benzerleri Allah'ı kaİbleri ile tanımışlar ve dilleri ile inkâr etmişlerdir, buna göre bunların hepsi mümin idi." Onlar şu ayetleri bu görüşlerinin delilleri olarak göstermişlerdir.
"Vicdanları onların doğruluğuna kanaat getirdiği halde sırf haksızlık ve böbürlenme yüzünden onan inkâr
ettiler."79[79]
"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."80[80]
"Gerçekte onlar seni yalanlamıyorlar. Fakat o zalimler bile bile Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar."81[81]
Bu adamlar görüşlerini şöyle savunmaya devam ediyorlar; "İblis, (Şeytan) kendisine g^..'.;;uw "âhî haberleri yalanlamış veya inkâr etmiş değildir. Çünkü Allah, pc>&«— ber aracılığı ile olmaksızın ona emir vermiş ve o da kibirlenirse bu emre karşı gelmişti. Bunun sonucu olarak içinden bir yalanlama, bir tekzib eylemi meydana gelmediği halde kâfir olmuştur."
Başka bir yerde bu konu geniş şekilde incelenecektir.
Mürcie mezhebinin bu görüşünden sonra Keramiye mezhebinin "İman sadece dille söylemektir, kalble tasdik etmek değildir. Bununla birlikte böyle bir kimse ahirette azaba çarpılır ve edebi cehennemlik olur" şeklindeki görüşleri ortaya çıkmıştır.
Öteyandan Ebu Abdullah Salihî bu konuda şöyle diyor, "İman sadece kalbin tasdik etmesi, tanıması demektir. Fakat bu halin öyle bazı gerekleri vardır ki, bunlar yok olunca bu durum kalbde tasdik'in olmadığını gösterir. Şeriatın küfür olduğunu belirttiği her zahiri söz ve amel, gerçekten küfre götürür. Çünkü böyle bir söz veya amel kalbde tasdik halinin bulunmadığını gösterir. İşte küfür bu tek özellik, yani kalbde onaylama halinin yokluğudur."
Bu görüşü, Ebu Hasan Eşarî'nin iki görüşünden biridir. Eşarî'nin arkadaşları olan

79[79] Nemi: 27/14
80[80] Bakara: 2/146
81[81] Enam: 6/33

Kadı Ebu Bekir, Ebul Meali ve benzerleri de bu görüştedirler. Bu yüzden "Mekalât" adlı eserin yazarı bunları Mürcie mezhebinin taraftarlarından say-mıştır.
Ebu Hasan Eşarî'nin bu konudaki ikinci görüşü tıpkı seıadis alimlerinin görüşü gibidir. Yani "iman, hem de ameldir" şeklindedir. Arkadaşlarının bir bÖ~ -a görüşü tercih etmişlerdir. Bu arada imanda istisna olup olmayacağı konusunda gerek Eşarî ve gerekse arkadaşlarının çoğunluğu hadis alimleri gibi düşünmüşlerdir.
Eşarî'ye göre yeterlilik meydana gelmesini sağlayan imandır. Ona göre istisna bu durumla ilgilidir, yoksak kemal, noksan ve halle ilgili değildir. Eşarî iman hakkında ne "mahlûktur" ve ne de "mahlûk değildir" demeyi doğru görmemiş, bu hükümlerin her ikisinden de kaçınmıştır. Bu konuda o ehl-i sünnet alimleri arasında tanınmış bir eser meydana getirmiştir.
Ebu Mansur Maturidî ve benzerleri gibi Ebu Hanife'nin sonraki arkadaşlarından bir gurup da aslında buna benzer bir görüşü benimseyerek "İman, kalbdeki inançtır; açıktan söylenen söz ise dünya ile ilgili bazı hükümlerin sabit olması içindir" dediler. Bu kimselerin imanda istisna olup olamayacağı ve benzeri meselelerdeki görüşleri, dayandıkları kaynaklarda belirtilen görüşler gibidir.
Hariciler, Mürcie, Mutezile, Cehmiye ve öbür mezheplerin iman konusundaki tartışmalarının özü, bu mezheplerin tümünün imanı, bir bölümü yokolunca hepsi yokolan ve bu bölümlerin varlığı ile tümü varolabilen bir bütün, bir birim olarak kabul etmeleridir. Bu mezheplerin hiç biri imanın bir kısmı yokolunca geride kalan kısmının varolabileceğim benimsememiştir. Nitekim Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyurmuştur:
"Kalbinde bir başak tanesi ağırlığınca iman bulunan kiminse cehennemden çıkar (orada ebedi kalmaz)"
Bu noktadan sonra "Hariciler" ile "Mutezile" mezhebi, "ibadetlerin tümü imanın bir parçasıdır. Buna göre bazı ibadetler yokolunca imanın bir kısmı ve sonuç olarak geride kalan kısmı kaybolur" demişler ve buna dayanarak büyük günah işleyen kimsenin hiç imanı kalmayacağına hükmetmişler.
Öteyandan "Murcie" ile "Cehmiye" mezhepler de ortak görüş halinde imanın bölünmez tek bir bütün olduğunu vurguladıktan sona "Mutezile" mezhebi, onun sadece kalble tasdik etmekten ibaret olduğunu belirtirken "Cehmiye" mezhebi onun hem kalble ve hem de dille tasdik etmek demek olduğunu söylemiştir. Bu iki mezhep bu yoldaki görüşlerini şöyle savunmuşlardır, "Eğer biz ibadetleri imana katsak o zaman ibadetler imanın bir bölümü olacağı için, ibadelerin bir kısmı bulunmayınca iman da yok olur ve sonuç olarak büyük günah işleyenlerin imandan çıktığını kabul etmek gerekir ki, bu da Mutezile ve Hariciye mezheplerinin görüşüdür. Fakat imanın bir takım gerekleri ile belirtilerinin varlığı söylenebilir ki bu gereklerin ve belirtilerin yokluğu halinde imanın yokolduğuna hükmedilir.
Bu iki gurubun "her ikisi de selefden, ehl-i sünnetten ve hadis alimlerinden sonra çelişkiye düştüler. Şöyle ki, bir yandan "iman söz ve ameldir" derken

Öbür yandan da "iman, bazı amellerin yokoîması ile yokolmaz" demişlerdir.
Hatta İbn-i Hatib ve benzerleri bu konuda Şafii'yi de çelişkili görmüşlerdir. Bilindiği gibi Şafii, sünnet imamla-nndandır ve Murcie mezhebine karşı çıkan meşhur sözleri vardır. Ayrıca bir kitabında Sahabi'lerin, Tabiin'in ve onlara uyanların bu konuda hadis alimlerinin görüşü etrafında birleştiklerini belirtmiştir. Bu arada İbn-i Hatib, bu konu ile ilgili yazdığı bir kitapta Cehm b. Safvan ile salihî'nin görüşünü benimseyince Şafii'nin görüşünü anlamakta güçlük çekerek onu çelişkili görmüştür.
Böyle düşünenlerin bu konudaki "şüpheleri" şundan kaynaklanmaktadır. Birden çok parçadan oluşmuş bileşik bir gerçek, bütün meydana getiren parçaların bir kısmı kaybolunca yokolur. Tıpkı on sayısı ve gerçeği gibi. "On" sayısını meydana getiren parçaların bir kısmı yok olursa geride kalan sayı artık "on" sayısı değildir. Bileşik maddeler de böyledir. Senkcebin gibi. Bu maddeyi meydana getiren elementlerin bir yokolunca geride kalan şey artık "senkcebin" değildir.
Bu itirazı dile getirenler görüşlerini şöyle savunuyorlar; "İman, zahiri ve batını sözlerle amellerden meydana gelen bir bütün olunca bu bütünü meydana getiren bazı unsurların yokolması, imanın da yokolmasını gerektirir. Bu da Hariciler ile Mutezile'nin görüşüdür. Ayrıca bu durumuda aynı kimsenin sahip olduğu iman dolayısı ile mümin ve üzerinde bulundurduğu küfür oranında ne kâfir olması, böylece ayni şahsın üzerinde hem iman ve hem de küfür bulundurması gerekir. Bu ise icma-ı ümmet'e ters düşen bir faraziyedir."
Allahualem bu şüpheden dolayı fıkıh imamlarından biri, imanın ekşitebileceği görüşünü reddetmiştir. Belki de bu imam, böyle düşündüğü, yani imanın eksilebileceğini benimsediği takdirde onun tümü ile yok olacağını zannetmiştir. Fakat imanın artması söz konusu olunca böyle bir tehlike yoktur.
Ayrıca bu "itiraz" ibadetin imandan ve günahın da küfürden bir parça olduğunu ve küfür ile imanın biraraya gelmesi düşünülemeyeceği gerekçesi ile aynı insanda hem ibadet ve hem isyan halinin bir araya gelemeyeceğini söyleyenle-rin, bu görüşü savunanların itirazıdır, onlara göre ortada ancak katıksız iman veya katıksız küfür varolabilir.
Arkasından tek tek şahıslar için geçerli gördükleri bu hüküm tek tek amellere de yaygınlaştırarak "Herhangi bir amel bir bakımdan makbul ve başka bir bakımdan sevimsiz olamaz" demiştir. Öte yandan Ebu Haşim bu konuda daha da ileri giderek bu hükmü belirli bir tür amelin tümü için geçerli kabul etmiş ve şöyle demiştir:
"Rükû, secde ve diğer bazı ibadet türlerinin bazıları ibadet kabul edilirken diğer bazı çeşitlerigünah sayılamaz. Çünkü ayni gerçek birimi, değişik iki vasıf taşıyamaz. Buna göre ibadet ve günah kalbdeki niyetlere dayanır. Yani secde edenin görünür, bedeni ameli değil, niyeti ve amacı önemlidir."
Fakat alimler, Ebu Haşim'in bu görüşüne şiddetle karşı çıkarak onun icma-ı ümmete ters düştüğünü, aynı zamanda, şeriatın ve aklın bazı kesin prensiplerini inkâr etmiş oldu-, ğunu belirtmişlerdir.

Bu itirazı ileri sürenlerin yanılgılarının temel sebebi sadece zihinlerde varolan soyut ve mutlak bir gerçeği gözönün-de bulundurmalarıdır. Bu noktadan hareket ederek derler ki; "İman, iman olması itibarı ile ve secde secde olması itibarı ile biribirinden üstün ve birbirinden farklı olamaz vs."
Oysa eğer gerçeği görseler kabul edecekler ki, zihninin dışmda ve objektif alemde varolan nesneler farklı özellik taşırlar. Soyut ve mutlak gerçek (realite) sadece zihinde vardır. Buna göre insanlar bazı şeylerin birbirlerinden üstün ve farklı olduklarını söylerken objektif dünyada varolmayan soyut ve mutlak şeylerin değil, dünyada varolan şeylerin birbirlerinden üstün ve farklı olduklarını belirtmek istemektedirler.
Meselâ bilindiği gibi siyah rengin çeşitli tonları vardır. Bu tonların bazısı koyu ve bazısı açıktır Beyaz ve diğer renkler de böyledir. Fakat eğer biz sadece zihnimizin tasarlayabildiği soyut ve mutlak siyah'ı düşünecek olursak bunun - birbirinden farklı ve birbirinden üstün çeşitleri düşünülemez. Ama böyle bir siyah renk de sadece zihinlerde vardır, dış (objektif) dünyada bulunamaz.
Usul~ü Fıkıh ilmi ile uğraşan bir çokları da bu hatanın benzerine düşerek aklın, farzın ve haramın biribirlerinden farklı türlere sahip olamayacaklarını ileri sürmüşlerdir. Bu konularda farklılığı ve üstünlüğü inkâr edenler Kadı Ebu Bekir, İbn-i Akıl ve benzerleridir. Usul-û Fıkıh alimlerinin çoğunluğunun görüşü bunun tersinedir. Ebu Hasan Temimî, Ebu Muhammed Berbeharî, Kadı Ebu Yala, Ebu Hattab ve benzerlerinin görüşleri gibi. Ayrıca mantıkçılar, felsefeciler ve onların yolundan giden Kelâm alimleri de aynı hataya düşerek Vacib-ül Vücud'u (Allah'ı) tevhid etmenin (bir bilmenin) herkes için aynı manayı taşıyan bir kavram olduğunu ileri sürmüşler ve bu görüşlerinin sonucu olarak kesin bir inkâra kadar sürüklenmişlerdir ki, bu konuyu başka bir yerde detaylı bir şekilde açıkladık.
Yunan mantığının taraftarları bu konuda kararsız ve belirsizdirler. Öyle ki, böyle biri, önce bir şey diyor, sonra dönüp tersini söylüyor. Yeri gelince bu konu anlatılacaktır. Burada meseleyi, konumuzu ilgilendirdiği kadarı ile ele alarak diyoruz ki, meselenin iki tarafı, iki kutbu vardır:
**1-** İman bütününü meydana getiren unsurlur yokolma bakımından biribirlerine bağımlı mıdırlar?
**2-** İman bütünün meydana getiren unsurlar varolma bakımından birbirlerine bağımlı mıdırlar?
Birine Prensip:
Bilmek gerekir ki, birden çok unsuru bulunan bir varlığın -bu varlık ister maddi bir nesne olsun, isterse maddi varlıkların bağımlı bir niteliği olsun- bazı unsurları yokolunca geride kalan unsurları yokolabilir de, yokolmayabilir de- Yani bütün halindeki bir varlığın bazı unsurlarının yokolma-sı, geride kalan unsurların yokolmasım mutlaka gerektirmez. Başka bir ifade ile böyle bir realite ister bileşik nesne, ister sentez ve isterse başka bir ad alsın, bazı elementlerinin veya birimlerinin yokolması, diğer elementlerinin veya birimlerinin yokolmasım gerektirmez.

Bu görüşün tersini savunanlar tarafından verilen on sayısı ve senkeebin (kimyevi bir bileşik) örnekleri de bu ku-
rala uygundur. Şöyle ki, on sayısı içinde bir sayısı yokolunca geride dokuz sayısı kalır. Yani birleşik bir varlığı meydana getiren unsurlardan birinin yokolması diğer unsurları da yoketmez.
Fakat bu görüşü savunanların en çok söyledikleri şey, herhangi bir bileşiği veya bütün meydana getiren unsurların bir kısmı yokolunca artık eski bileşik varlığını, eski sentetik bütünün ve eski ismi taşımayı hakkettiren özelliğin kaybolduğudur. Tıpkı az önceki örneklerimizde on ve senkeebin isimlerinin ortadan kalkması gibi.
Bu görüşün savununcularına şöyle diyebiliriz: Birleşik bir varlığın ancak kendisine has terkibini muhafaza ettikçe varolabileceği, aklı başında hiç kimsenin tartışma konusu yapmayacağı bir gerçektir. Buna göre iman, namaz, hacc ve benzerleri gibi birden çok unsuru bulunan bir ibadetin bazı unsurları yokolunca daha önceki bütünün varlığını devam ettireceğini, bileşik varlığın bütün unsurları yerli yerindey-ken ne idi ise ayni şey olarak kalacağını aklı başında olan hiç kimse ileri süremez.
Tıpkı bunun gibi herhangi bir ağacın veya evin bazı bölümleri yokolunca geride kalan kısmın eskisinin aynısı olacağını veya herhangi bir insanın veya başka bir canlının bazı organları yokolunca daha Önceki bütünlüğünü koruyacağını da hiç kimse söyleyemez. Nitekim Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:
"Her yeni doğan çocuk fıtrî yapısına uygun olarak doğar. Sonra ana-babası onu ya yahudî, ya hristîyan veya ateşperest yapar. Tıpkı herhangi bir hayvanın bütün organları yerinde bir yavru doğurması gibi. Yeni doğan hayvan yavrusunda herhangi bir uzvun eksik olduğunu hiç görüyor musunuz?"
Tabii ki, canlı bir organizmadan bir uzuv (organ) eksilir-se artık eski organizma kalmaz. Ama bu yüzden organizmanın geride kalan kısmının da yokolması gerekmez.
Böyle bir durumda bileşik kavramın adının geride kalıp kalmayacağı konusuna gelince bu herşeyden önce mana ile değil kelime ile ilgili bir konudur. İman'ın birden çok unsuru ve bölümü olduğunu kabul edersek nitekim Peygamber Efendimiz -salât ve salam üzerine olsun- şöyle buyurmuştur:
"İman yetmiş küsur bölümdür. En üst derecelisi lâ-ilâheillallah kelimesi ve en aşağı derecelisi de yolcuları rahatsız edecek maddeleri yoldan kaldırıp atmaktır. Haya da imanın bir bölümüdür"
Tıpkı namazın ve haccın da bazı unsur ve bölümleri olduğu gibi. İmanın bir bölümünün bulunmayışı diğer bölüm ve unsurlarının da yokolmasını gerektirmez. Tıpkı namazın ve haccın bazı unsurlarının yokluğu diğer unsurların yokolmasını gerektirmediği gibi.
Demek ki, bu meseleyi ortaya atanların "Bileşik bir şeyin bir kısmı yokolunca diğer kısmı da yokolur" şeklindeki görüşleri doğru değildir. Yalnız eğer bu kimseler "Bu durumda bütünün kendisi değil, bir kısmı kalır" ve "o durumda

bileşik şey artık eskisi gibi değildir" derlerse bu sözlerini kabul ederiz.
O zaman geride şu tartışma konusu kalıyor. Bütünün bazı unsurları yokolunca acaba bütünün adının ortadan kalkması gerekir mi? Bu soruya şöyle cevap verebiliriz.
Bileşik maddeler ve kavramlar bu bakımdan ikiye ayrılırlar: Kiminde isimlendirmede terkip hali şarttır, kiminde ise böyle bir şart yoktur. Meselâ on sayısı ile senkeebin maddesi birinci kategoriye girer.
Bazı bileşik kavram ve cisimler de vardır ki, bir kısım elementleri yokolduğu halde yine eski adlarını muhafaza ederler. Benzer elementlerden oluşan bütün bileşik cisimler ve kavramlar böyledir. Ayrıca farklı ve değişik elementlerden meydana gelen bir çok bileşikler de böyledir. Meselâ belirli bir ağırlıktaki buğday yığınının adı, eksildiği zaman da buğdaydır. Toprak, su ve benzeri cisimler de böyledir, İbadet, taat, hayır, hasenat, ihsan, sadaka, ilim ve bunların benzeri olan kavramlar da bu kategoriye girer. Bunlar çok sayıda unsuru olan kavramlar olup azına da çoğuna da bu isimler verildiği gibi unsurların bazısı yok olup bir kısmı varolunca da aynı adı taşırlar, "Kur"1 an" kelimesi de böyledir, bütünü de bir kısmı da aynı adı taşır. Eğer elimizdeki Kur'an daha çok olarak nazil olsaydı, adı yine "Kur'an" olurdu, . Ayrıca daha önceki peygamberlere inen kitaplar da bazan "Kur'an" diye anılırlar. Nitekim Peygamber Efendimiz-sa-lât ve selâm üzerine olsun- bir hadisinde "Davud'a indirilen Kur'an hafif tutulmuştur" buyuruyor. Tıpkı bunlar gibi söz, kelâm, mantık ve benzerleri gibi terimler, muhtevalarının azma da çoğuna da delâlet ederler.
Zikir, dua terimleri de böyledir, aza da çoğa da takılabilirler. Dağ kelimesi böyledir, çoğu kısımları aşınıp yokol-muş olsa bile geride kalan kısım aynı adı taşımaya devam eder. Deniz ve nehir isimleri de ayniıdir, eksilince de isim aynı kalır. Şehir, ev, köy, mescid ve benzerleri olan isimler de böyledir. Bu isimler belirli bir bütüne verilir, fakat zamanla bütünün elementleri eksildiği halde bu isimler yerlerinde kalır.
Bütün hayvan ve bitki isimleri de böyledir. Meselâ "ağaç" gibi. Bu isim köklerden, gövdeden, dallardan ve yapraklardan meydana gelen bir bütünün ismi olduğu gibi bir kısım dalları kesildikten sonra da o bütünün ismi olmaya devam eder. Yine insan, at ve eşek isimleri de böyledir. Bu isimler belirli azaları bir arada olan bir canlı organizmanın adı olduğu halde bu hayvanların çoğu azaları yokolsa bile isim yerinde kalır. Bazı özel isimler de böyledir. Meselâ Zeyd ve Amr gibi. Bu isimler belirli unsurları içeren bir organizmaya takılır, ama sözkonusu organizmaların bazı organları yokolsa da isim yine devam eder.
Buna göre bileşik kavramlar ve cisimler iki kısım olduklarına göre, daha doğrusu çoğu bileşikler bu ikinci kategoriden olduklarına göre bu itirazı ileri sürenlerin "Bir bütünün bazı parçalan yokolunca o bütünün taşıdığı ismin de yo-, kolmasi gerekir." şeklindeki iddiaları doğru değildir. Çünkü çoğu kere bütünün ismi geride kalan unsurlarla birlikte kalabilmektedir.
Bilindiği gibi "iman" terimi de bu kategoridendir. Çünkü Peygamber Efendimiz, daha önce hatırlattığımız gibi "İman, yetmiş kusur bölümdür. En üst derecelisi

lâilâ-heillallah kelimesi ve en aşağı derecelisi de yolcuları rahatsız edecek maddeleri yoldan kaldırıp atmaktır. Haya (utanma duygusu) da imanını bir bölümüdür" buyuruyor. Hep biliyoruz ki, "Yol üzerindeki engelleri temizleme" ve benzeri unsurlar yokolsa bile iman yokolmamaktadır.
Buharî ile Müslim'de yer aldığına göre Peygamber Efen-dimiz-salât ve selâm üzerine olsun- "Kalbinde başak tanesi ağırlığınca iman bulunan kimse cehennemden çıkar" buyurmuştur. Peygamberimiz burada imanın çeşitli unsurlara bölünebileceğini, geriye bazı unsurların kalabileceğini ve bu unsurların imandan sayildığını ifade ediyor. Bundan anlaşılıyor ki, imanın bir kısmı yokolup gerideki kısmı kalabilir.
İşte bu delil, yukardaki iddianın sahiplerinin dayanaklarını çürüterek iman teriminin Kur'an, namaz, hacc ve benzerleri gibi bir terim olduğunu açıklar. Haccın öyle unsurları vardır ki, bunların eksik bırakılması haccın eksiksiz bir farz oluşunda eksiklik meydana getirir, ama bu ibadeti batıl (geçersiz) hale getirmez. Cemre taşlarını atmak, Mi-na'da gecelemek ve benzerleri gibi. Bir kısım unsurları da sadece müstehap bakımından bu ibadetin kemalinde eksiklik oluşturur. Hilâli ve çölü görünce sesi yükseltmek ve ilk tavafta boyanmak gibi.
Namaz da böyledir. Onun öyle unsurları vardır ki, bu unsurların yokluğu, namazın müstehaplan yönünden eksiksiz-liğini (kemalini) zedeler. Öyle unsurları da var ki, bunlar Ebu Hanife, Ahmed ve Maliki mezheplerine göTe namazın farzlar yönünden kemalini zedeler, ama onu bozmaz. Yine namazın öyle unsurları var ki, eksik bırakılmaları sehiv secdesi ile telâfi edilemez. Görüldüğü gibi bazan ayni bütünün farklı unsunları seri ve tabii hüküm bakımından değişik olabilmektedir.
Eğer yukardaki itirazın sahibi "Şu unsur iman bütünün özüne dahildir, fakat şu unsur iman bütünün özünün dışında kalır." derse o zaman kendisine "İmanın özünden ne kasdediyorsunuz?" diye sorarız. Eğer bu soruya "îmanım özü derken kendisi yok olduğu takdirde sahibi kâfir olacak olan mahiyeti kasdediyorum" derse kendisine denir ki; "imanın, bütün dönemler ve bütün mükellefler için geçerli, siyah ve beyaz kavramları gibi kesin mahiyetli bir tek Özü yoktur. Tersine iman ve küfür, gerek ulaşma biçimine ve gerekse mükellefliğe gerekçe olan çağrının varlık ve yokluğuna göre değişiklik gösterir."
Bu böyle olduğu gibi imanın mutlak olarak gerektirdiği yükümlülükler zamana bağlı olarak gerektirdiği belirli yükümlülükler gibi değildir. Meselâ Cenab-ı Allah, Hz. Mu-hammed'i-salât ve selâm üzerine olsun- peygamber olarak-gönderince bütün insanlar O'nun bildirdiği haberlere inanmak ve verdiği emirlere uymakla yükümlü hale geldiler. Fakat o zaman Rasulûllah, henüz ne beş vakit namaz kılmayı ne Ramazan ayında oruç tutmayı ve ne de Beytullah'ı ziyaret etmeyi emretmemiş, bunlara karşılık ne içki içmeyi ne faizi ve benzer haramları yasaklamamış olduğu gibi o zaman Kur'an'ın çoğu ayetleri henüz inmemişti.
Buna göre o sırada kim Kur'an'm o güne kadar inen kısmına inanıp iki şehadet cümlesini dile getirerek bunun gerektirdiği gibi davrandı ise o gün için kamil

anlamda bir mümin olmuştur. Oysa ayni şahıs, bu sınırlı anlamdaki imanı-meselâ - Hicret'den sonra ortaya koysa kabul edilmez ve bu imanla yetinmeye kalkışacak olsa kâfir sayılırdı.
Nitekim İmam-ı Ahmed (Hanbelî) diyor ki; "İman başlangıçta noksan olarak ortaya çıktı. Zamanla artarak kemale erdi. Bu yüzden Cenab-ı Allah Veda Haccı yılında şöyle buyurmuştur:
"Bu gün size dininizi kemale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım."[82[82]]
Bunun gibi Kur'an-ı Kerim'in inişinden ve dinin tamamlanmasından sonra herhangi bir kimseye dinin bir kısmı ulaşır da diğer bir kısmı ulaşmaz ise böyle bir kimseye Peygamberin getirdiği gerçeklerin tümüne genel olarak inanmak düşer. Bunun yanında kendisine ulaşan ilkelere detaylı bir şekilde inanması gerekirken henüz kendisine ulaşmamış olan ve öğrenmek imkânmı bulamadığı prensiplere bu prensiplerden bilgisi kendisine ulaştığı zaman detaylı şekilde inanması gerekli olur.
Bu böyle olduğu gibi herhangi bir kimse Peygambere kesin bir şekilde inanır da namaz vakti girmeden veya başka herhangi bir farz amelin yükümlülüğü omuzlarına binmeden ölürse üzerine düşen iman etme görevini eksiksiz şekilde yerine getirmiş olarak Ölür. Fakat bu arada namaz vakti girerse namazı kılması gerekir. O zaman daha önce üzerine düşmeyen yeni bir yükümlülükle karşı karşıya gelmiş olur. Hacca gitmeye ve cihad yapmaya gücü yeten kimse de böyledir. Onun omuzlarına da başkalarının omuzlarına binmemiş olan bir detaylı tasdik yükümlülüğü binmiş ve bu yükümlülüğün gereğini yapmak zorunluğu ile karşı karşıya kalmış olur.
Böylece imanın gerekli olan kısmı bir yandan vahyin gökten iniş durumuna ve bir yandan da bu vahyin mükellefe ulaşıp ulaşmadığına göre farklılık gösteriyor. Bu nokta doğrudan doğruya tasdik (inanma) unsurunu etkiliyor. Ayrıca mükellefin yapabilme gücüne sahip olmaması ve benzeri gibi yükümlülük şartları bakımından da farklılıklar olur. Bu alandaki farklılıklar da amelde farklılaşmaya yolaçar. Bilinen bir gerçektir ki, böylelerinin omuzlarına binen yükümlülük diğerlerinin omuzlarına binen yükümlülüğe benzemez.
Aynı şeriatte imanın gerekli olan kısmı değişiklik ve farklılık gösterdiğine göre, -bu iman çeşitleri arasında Allah'ı tanımak, bu inanca başka hiç bir şeyi ortak etmemek, genel hatları ile peygamberlere ve ahiret gününe inanmak gibi ortak temel prensipler var olmakla birlikte-şurası bilinen bir gerçektir ki, bazı kimseler üzerlerine düşen iman yükümlülüğünün bir kısmını yerine getirip bir kısmını bıraktıkları zaman, tıpkı diğer farzlarda olduğu gibi, imanın bölümleri arasında ayırım yapmış olurlar.
Şu noktayı da söylemeden geçmeyelim. Bu yerine getirilmemiş bırakılan bölüm, diğer bölüm için şart olabileceği gibi şart da olmayabilir. Şart olma durumuna Kur'an'm bir kısmına inanıp diğer bazı kısımlarını inkâr eden veya bazı

[82[82]] Maide: 5/3

peygamberlere inanıp diğer bazılarına inanmayan kimsenin tümü misal verilebilir. Nitekim Cenab-ı Allah buyuruyor ki: "Onlar ki, Allah'ı ve O'nun peygamberlerini inkâr ederler, Allah ile peygamberleri arasında ayırım yaparlar. "Kimine inanırız ve kimine inanmayız" diyerek inanmakla inanmamak arasında bir yol tutmak isterler. İşte onlar gerçek kâfirlerdir. Biz kâfirlere alçaltıcı bir azab hazırladık."[83][83]

## İman ve İslam

Bunun yanında bazan da bırakılan kısım diğer kısmın varlığı ve kabul edilmesi için şart olmaz. O zaman hem iman hem münafıklık, hem imanın bazı bölümleri ve hem de küfrün bir kısım unsurları biraraya gelmiş olur. Buhari ile Müslim'in birlikte yer. verdikleri şu hadiste Peygamber Efendimizin -salât ve selâm üzerine olsun- buyurduğu gibi:

"Dört sıfat vardır ki, bunlar kimde bulunursa o kimse halis münafık olur. Kim bu sıfatlardan birini üzerinde bulundurursa onu terkedinceye kadar münafıklık sıfatlarından birini taşımış olur: (Bu vasıflar şunlardır:) 1) Konuşunca yalan söylemek. 2) Verilen emanete hıyanet etmek 3) Yapılan anlaşmayı bozmak 4) Mahkeme sırasında doğruluktan ayrılmak."

Müslim'de yer alan bir hadiste de Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:

"Kim hiç savaşmaksızın ve içinden hiç savaş arzusu duymaksızın ölürse bir çeşit münafık olarak ölmüş olur."

Yine Müslim'de yer verildiğine göre Peygamberimiz, Ebu Zerr'e "Sen üzerinde cahiliye döneminin bazı kalıntılarını taşıyan bir kimsesin" buyurmuştur.

Yine Müslim'de yer aldığına göre Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:

"Dört şey var ki, ümmetin arasında yaşayan cahiliye geleneklerindendir. Bunları terketmeyeceklerdir. (Bunlar şunlardır:) 1) Soylulukla öğünmek. 2) Sülâleye dil uzatmak 3) Ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak. 4) Yıldızlar aracılığı ile yağmur dilemek.

Yine Buharı ile Müslim'in ortaklaşa yer verdikleri bir hadiste Peygamber Efendimiz "Müslümana sövmek füsıklık, onu öldürmek küfürdür" buyurmuştur.

Müslim'de yer alan bir hadis de şöyledir:

"Halk arasında yaygın olan iki huy var ki, bunlar küfürdür. Bu huylar sülâleye dil uzatmak ve ölünün arkasından yüksek sesle ağlamaktır."

Buharı ile Müslim'in Ebu Hureyre'den rivayet ettikleri bir başka hadis de şöyledir:

"Babalarınızdan yüz çevirip başkalarının çocukları olduğunuzu ileri sürmeyiniz. Çünkü bu şekilde babalarınızdan yüz çevirmeniz sizin için küfürdür."

Bu hadis, Kur'an-ı Kerim'in okunuşu neshedilen (ortadan kaldırılan) şu ayetine

---

[83][83] Nisa: 4/150-151 Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 60-77.

dayanıyor:
"Babalarınızdan yüz çevirip başkalarının çocukları olduğunuzu ileri sürmeyiniz. Çünkü bu şekilde babalarınızdan yüz çevirmek sizin için küfürdür."
Yine Buharî ile Müslim'de yer aldığına göre Ebu Zerr-Allah ondan razı olsun- "Peygamber Efendimizin- salât ve selâmı üzerine olsun- şöyle dediğini duymuştum" diyor.
"Kim bile bile babasından başkasının evladı olduğunu ileri sürerse küfretmiş olur. Kim kendisinin olmayan bir şey üzerinde sahiplik iddia ederse bizden değildir, cehennemde kendisine yer ayırsın. Kim bir başkasına asılsız yere kâfirlik isnad eder veya öyle olmayan bir kim-seye-Ey Allah'ın düşmanı!- diye seslenirse bu sıfat mutlaka kendi üzerine döner."
Buhari'de yer aldığı şekli ile hadis şöyledir:
"Kim bile bile öz babasından başka birinin evlâdı olduğunu iddia ederse Allah'ı inkâr etmiş olur. Kim mensubu olmadığı bir kavimden olduğunu ileri sürerse cehennemdeki yerini hazırlasın."
Buharî ile Müslim'de yer aldığına göre Cerir ile İbn-i Ömer'in-Allah her ikisinden razı olsun- rivayet ettiğine göre Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun- Veda Haccı sırasında şöyle buyurmuştur: ' "Benden sonra tekrar biribirinizin boynunu vuran kâfîrler olmayınız."
Buharî'nin Ebu Hureyre'den rivayet ettiği bir hadis şöyledir:
"Her hangi bir kimse kardeşine- ey kâfir!- diye seslenirse bu itham ikisinden biri üzerinde kalır."
Buharî ile Müslim'in Zeyd b. Halid'den rivayet ettiğine göre Peygamberimiz şöyle buyuruyor:
"Peygamberimiz bir gün Hudeybiye'de yağmurlu bir geceden sonra bize sabah namazı kıldırdı. Namazı bitirince yüzünü cemaate dönerek
"Bu gece Rabbiniz ne buyurdu, biliyor musunuz?" dedi. Sahabilerin
"Allah ve Resulü bilir" diye cevap vermesi üzerine sözlerine şöyle devam etti:
"Allah buyurdu ki; "Kullarımdan kimi mümin ve kimisi de kâfir olarak sabahladı. Kim "Allah'ın bağış ve rahmeti sayesinde yağmura kavuştuk" dedi ise bana inanıp yıldızların yağmur yağdırmada etkili olduğu iddiasını reddetmiştir. Buna karşılık kim "falan veya filân yıldız sayesinde yağmura kavuştuk" dedi ise beni inkâr edip yıldızlara iman etmiştir."
Müslim'de yer aldığına göre hadisin bir kısmı şöyledir:
"...Rabb'iniz, ne buyurdu, baksanıza! Buyurdu ki; "Kullarıma verdiğim hiç bir nimet yok ki, onun yüzünden bazıları kâfir olarak sabahlamış olmasın. Çünkü bunlar- falan yıldızlar sayesinde, filân yıldızlar saye-sinde-derler."
Bu hadislerin benzerleri çoktur. Bunun yanında İbn-i Abbas ve onunla birlikte selef den bir zat "Allah'ın indirdiği prensiplere göre hükmemeyenler kâfirlerin" başka bir ayette "fasıklarm" başka bir ayette de "zalimlerin" "ta kendileridir"[84[84]] şeklindeki ilâhî buyruğu açıklarken "Bu ayetlerde bildiğimizin dışında bir küfür,

[84[84]] Maide: 5/44,45, 47

bildiğimiz dışında bir fasıklık ve bildiğimiz dışında bir zulüm söz konusudur" demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, Buhari ve daha bazı hadis kaynaklan bu açıklamaya yer vermişlerdir.[85[85]]

## İkinci Prensip

İman güçlü olunca unsurları arasında karşılıklı tutkunluk ve bağımlılık bulunur, zayıf imanın unsurları arasında bu sıkı bağımlılık görülmez. Yani kalbdeki inanç, marifet, Allah ve peygamber sevgisi güçlü olunca bu durum kendiliğinden Allah düşmanlarından nefret etmeyi gerektirir. Nitekim Ce-nab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Eğer onlar Allah'a, Peygamber'e ve O'na indirilen gerçeklere inansalardı, o inkarcıları dost edinmezlerdi."[86[86]]
Başka bir ayette de şöyle buyurulmuştur:
"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun babaları, oğulları, kardeşleri, veya akrabaları bile olsa Allah'a ve Rasulûne düşman olanlarla dostluk kurduğunu göremezsin. Onlar o kimselerdir ki, Allah kalblerine iman yazmış ve onları kendiliğinden bir ruh ile desteklemiştir."[87[87]]
Fakat her hangi bir kimse "Allah'a ve Resulüne düşman olanları" yakınları oldukları için veya ihtiyacından dolayı sevebilir ve bu husus imanını zayıflatan bir günah olmakla birlikte o kimsenin kâfir olmasma yolaçmaz. Tıpkı sahabiler-den Hatib b. Ebu Beltea'nın durumu gibi. Bilindiği gibi bu zat bir ara müşriklere yazmış olduğu bir mektupta karşı tarafa Peygamberimiz hakkında gizli bilgiler vermiş ve bunun üzerine hakkında şu ayet inmişti:
"Ey müminler, sakın benim ve sizin düşmanlarınızı dost edinip onlara sevgi ile yaklaşmayınız."[88[88]]
Yine tıpkı Saad b. Ubade'nin olayı gibi. Hani bu zat da meşhur "iftira" olayı sırasında İbn-i Ubeyy'in tarafını tutarak Saad b. Muaz'a karşı tehditkâr sözler söyledi. Hz. Ayşe onun hakkında "Aslında iyi bir adamdı, fakat akraba ta-raftarlığı duygusu onu böyle davranmaya sürükledi" dedi. Nitekim bu şüpheye dayanarak Hz. Ömer, Hatıb'ı münafık olarak adlandırdı ve Peygamberimize "Ya Rasulallah, bırak da şu münafığın boynunu vurayım" dedi de Peygamberimiz kendisine "Ama o Bedir savaşına katıldı" diye cevap verdi. Hz. Ömer, Hatıb'ın o şüphe uyandırıcı davranışına dayanarak kendisini kesinlikle münafık olarak adlandırmıştır.
Tıpkı bunlar gibi Useyd b. Hazır'ın, Saad b. Ubade'ye "Vallahi, sen yalan söylüyorsun, onu mutlaka öldüreceğiz. Sen kesinlikle münafıkları savunan bir münafıksın" demesi de bu kabildendir. Ayrıca sahabiler arasından Malik b. Deşhım'e "münafık" diyenlerin sözlerini de bu kategoride saymak gerekir. Her ne kadar böyle diyen sahabiler Malik b. Deşhim'ın münafıklarla düşüp kalktığını

---

85[85] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 78-81.
86[86] Maide: 5/81
87[87] Mücadele: 58/22
88[88] Mumtahine: 60/1

ve onlara yakınlık duyduğunu gördükleri için bu sözü söylemişler ise de durum yine aynıdır.
Bu yüzdendir ki, münafıklıkla suçlananları aynı kategoriye konacak kimseler değildir. Tersine bunlardan kimisi katıksız münafık, kimisi hem imanı ve hem de münafıklığı nefsinde biraraya getirmiş, kimisi imanı baskın olduğu halde nefsinde münafıklığın unsurlarından birini barındıran kimselerdir. Ayrıca şu nokta da önemlidir ki, Tebük savaşı yı-' lında müslümanların imanı kuvvetlenip belirli bir hale gelince daha önce kınamadıkları münafıklık belirtilerini kınamaya başlamışlardır.
Bu arada Hasan-i Basrî ve benzeri selef den kimselere dayandırılarak anlatılan şu tutum da bu kategoridendir. Hani onlar fasıklara "münafık" adını takmışlardı ve icma-ı ümmet düşerek o dönemin konuşmalarında bu üslûp benimsenmişti. Bunun sonucu olarak aralarında "Koyu fasık, acaba kâfir mi, yoksa imanı olmayan bir fasık mı, yoksa eksiksiz imanı olan bir mümin mi, yoksa imanı ile doğru orantılı bir mümin mi, yoksa fasıklığı ile doğru orantılı bir mümin mi, yoksa fasıklığı ile doğru orantılı bir fasık mı, yoksa münafık mıdır?" diye tartışmışlardır. Hasan-ı Basri, bu konuda kendisini icma-ı ümmet dışına çıkaracak bir görüş benimsememiş, fakat böyle bir kimsenin yukardan beri anlattığımız anlamda "münafık" olacağını söylemiştir.
Münafıklık da küfür gibidir, birbirinden farklı birden çok münafıklık vardır. Bu yüzdendir ki, çoğu kere "Dinden çıkaran küfür olduğu gibi dinden çıkarmayan küfür de vardır. Tıpkı bunun gibi büyük münafıklık olduğu gibi küçük münafıklık da vardır" denir. Nitekim şirk de biri "Büyük şirk" ve öbürü "küçük şirk" olmak üzere ikiye ayrılır. Ebu Hatem ile başka bazı hadisçilerin bildirdiklerine göre Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun -
"Bu ümmetin arasında şirk karınca yürüyüşünden daha gizlidir" buyurunca Ebu Bekir-AIlah ondan razı olsun-hazretleri
"Ya Rasulallah, karınca yürüyüşünden bile daha gizli olduğuna göre ondan nasıl korunacağız?" diye sordu. Peygamberimiz de ona şöyle cevap verdi;
"Beri bak, sana öyle bir kaç cümle öğreteyim ki, bu sözleri söyleyince şirkin büyüğünden de küçüğünden de korunabilesin. Allahumme inni euzu bike en uşrike bi-ke veene aletnu veestağfiruke limalâalemu."
Öteyandan Tirmizi'de şu hadis yer almıştır:
"Kim Allah'dan başkası adına yemin ederse O'na şirk koşmuş olur."
Bundan da anlışılıyor ki, şeriatın koruyucusu (yani Peygamberimiz) her hangi bir kişide imanın bazı unsurları bulunsa da ortada gereken yeterlikte bir iman olmadığı için o kişide iman olmadığını bildirmektedir. Nitekim O (Peygamberimiz) şöyle buyurmuştur:
"Zina eden kimse müminken zina etmez. Hırsız müminken hırsızlık etmez. İçki içen kimse müminken içki içmez."
Peygamberimizİn-salât ve selâm üzerine olsun- şu hadisi de bu kategoriye girer.
"Kim bizi aldatırsa bizden değildir. Kim bize karşı kullanmak amacı ile silâhlanırsa bizden değildir."

Bu tip hadislerde geçen "biz" ve "bizler" gibi çoğul birinci şahıs zamirleri Peygamber Efendimizle çevresinde bulunan müminleri, yani sevabı hakkettirip ebedi azabdan koruyan "mutlak bir iman" ile iman etmiş müminleri kapsamına alır. Bu yüzdendir ki "Koyu fasıkın, bir bakıma mümin olduğu söylenebileceği gibi bir bakıma mümin olmadığı da söylenebilir denmiştir.
Bundan da anlaşılıyor ki, herhangi bir kimse mutlak anlamda ne mümin ve nede münafık olmayan bir müslüman olabilir. Başka bir ifade ile imanın gerekli mahiyetine değil de temel özüne sahip olabilir. Bu yüzden Ahmed b. Hanbel ile onun gibi başka mezhep imamları yukardaki hadiste geçen "Bizden değildir" sözünü "bizim gibi değildir" veya "Bizim seçkinlerimizden değildir" şeklinde yorumlamaya karşı çıkarak "Bu yorum, Mürcie mezhebinin yorumudur. Onlara göre söz konusu kimse anlatılan büyük günahı işlememiş olsaydı, Peygamberimiz gibi olurdu" demiştir. Tıpkı bunun gibi Hariciye mezhebi ile Mutezile mezhebinin hadisteki bu ifadeye getirdiği "Böyle bir kimse bütünü ile imandan çıkarak ebedi olarak cehennemlik olmaya müstahak olur" şeklindeki yorum da, daha önce belirtildiği gibi, yanlış bir yorumdur. Yani ne o yorum doğrudur ve ne de bu yorum doğrudur.
Bunun böyle olduğunu belirtmek üzere bilinen bir gerçek olarak diyebiliriz ki, sevilen bir şeyin varlığını kabul etmek, onu sevmeyi; saygıdeğer bir şeyin varlığını tanımak onu saymayı ve çekinilecek bir şeyin varlığım onaylamak ondan çekinmeyi gerektirir. Buna göre sırf Allah'ın varlığını tanımak, O'na ve O'nun güzel isimleri ile yüce sıfatlarına inanmak O'na kalben sevgi beslemeyi, O'na saygı duymayı ve O'ndan korkmayı gerektirir. Bu da O'na itaat etmeyi isteyip O'na karşı gelmekten hoşlanmamayı gerekli kılar. Öteyandan güçle eşleşen kesin irade yani istek, istenen şeyin, yapılabilecek şeyin meydana gelmesini gerektirir. Demek oluyor ki, kul kesin bir irade ile namaz kılmak isteyince eğer ayni zamanda namaz kılabilecek güce sahipse namazı kılar. Buna göre eğer gücü yettiği halde namazı kılmazsa bu durumun o kulun isteğinin (iradesinin) zayıf olduğunu gösterir.
Bu açıklama ile bu noktada beliren bir yanılgıyı gidermiş oluyoruz. Bilindiği gibi amelsiz (eylemsiz) iradenin azabı gerektirip gerektirmeyeceği çok tartışılmıştır. "Azabı gerektirmez" diyenler şu hadislere dayanmışlardır. Buharî ile Müslim'de yer verilen bir hadise göre " Peygamberimiz -sa-lât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:
"Allah, ümmetimin içinden geçen duygulara -bu duygular söylenmedikçe veya eylem haline getirilmedikçe-göz yummuştur."
Ebu Hureyre ile ibn-i Abbas-AUah her ikisinden de razı ol sun-tarafından birlikte rivayet edilerek Buharî ile Müslim'de yer verilen bir hadise göre de Peygamberimiz -salât ve selâm üzerine olsun-şöyle buyuruyor:
"Kul herhangi bir kötülüğü aklına koyunca bu yüzden defterine günah yazılmaz. Eğer o kötülüğü işlerse hesabına bir günah yazılır. Buna karşılık her hangi bir iyiliği aklına koyunca (içinden geçirince) hesabına tam bir sevap yazılır. Eğer o iyiliği işlerse hesabına on kat ile yidiyüz kat arası sevap yazılır."

Başka bir rivayete göre de Cenab-ı Allah "Eğer kulum içinden geçen o günahı işlemezse (ey görevli meleklerim) onu hesabını sevap olarak yazınız. Çünkü kulum bu günahı benim için terketmiştir" buyuruyor.
Öteyandan "Eyleme geçirilmemiş irade azaba yolaçar" diyenler de aşağıdaki hadislere dayanmışlardır. Bu hadislerden Müslim'de olanına göre Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun- bir defasında
"İki müslüman kılıçlarını çekerek biribirleri üzerine yürürse ölen taraf da öldüren taraf da cehennemliktir" buyurunca kendisine
"Ya Rasulallah, öldüren tarafın neden cehennemlik olduğunu anladık da öldürülen taraf niye cehennemlik oluyor?" diye soruldu. Peygamberimiz bu soruya
"Çünkü o da karşıdakini öldürmek istedi" diye cevab verdi.
Ebu Kebeşetûl Emmari tarafından rivayet edilen ve Müslim'de yer verilen başka bir hadise göre Peygamber Efendi-miz-salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:
"İki adam düşününüz. Bu adamlardan birine Allah hem ilim hem mal vermiş, adam da malını Allah rızasına uygun harcamaktadır. Öbürüne de ilim vermiş, fakat mal vermemiştir. Fakat adam- Eğer benim de falanca gibi malım olsaydı, ben de onun yaptığ gibi yaparak Allah rızası için harcardım- derse bu ikisi sevapça aynıdır.
Buna karşılık iki adam daha düşününüz. Bu adamlardan birine Allah mal vermiş fakat ilim vermemiştir. Adam malını Allah'ın rızasına aykırı şekilde harcamaktadır. Öbürüne de ne ilim ve ne de mal vermediği halde adam -Eğer benim de falanca gibi malım olsaydı, ben onun gibi yaparak o malı Allah rızasına aykırı şekilde Y ullanırdım- derse bu ikisi eşit derecede günahkârdır."
Bu tartışma "içinden geçirmek" ile "istemek (irade etmek)" arasında fark olduğu belirtilerek çözülür. "İçinden geçirmek" hali görünür hiç bir eylemle eşleşmeyebilir. Buna da tabii ki, hiç bir ceza düşmez. Fakat eğer kul böyle bir gönül duygusunu, tıpkı Hz. Yusuf -selâm üzerine olsun- gibi, eyleme geçirmemiş bırakırsa bu yüzden Hz. Yusuf gibi sevap kazanır. Bu yüzdendir ki, Ahmed b. Hanbel "İnsanın içinden geçen arzular, gelip geçici duylar ile ısrarlı istekler olmak üzere ikiye ayrılırlar" demiştir.
Yine bu yüzdendir ki, Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre Hz. Yusuf başından geçen o kadın olayı yüzünden hiç bir günaha girmemişti. Tersine, Allah onu kötülükten ve fuhuştan uzak tutmuştur, çünkü O Allah'ın halis kullarından biri idi. O kışkırtılmış olmasına, kendisine yalan söylenmesine, başka kadınlar aracılığı ile ayartılmak istenmesine, hapse atılmasına ve başka herhangi bir insanı mutlaka fuhuşa kalkıştıracak bir sürü sebebe rağmen Allah'dan korkarak nefsine hakim olmuştur. Bu yüzden Allah onu dünyada rahmeti ile mükafatlandırmıştır. Ayrıca Kur'anın ifadesi ile
"İman edip AHah'dan korkanlar için, hiç şüphesiz, ahiret mükâfatı daha

hayırlıdır."[89[89]]
"Kesin iradeye" gelince burada yeterli güçle birlikte yapılabilir nitelikteki eylemi yapma halinin birarada olması, eşleşmesi gerekir. İsterse söz konusu eylem sırf bakmaktan, başı hareket ettirmekten, bir şey söylemekten, adım atmaktan veya vücudu kımıldatmaktan ibaret kalsın farketmez.
Bu açıklamadan sonra Peygamberimizin "İki müslüman kılıçlarını çekerek biribirleri üzerine yürürse ölen taraf da öldüren taraf da cehennemliktir" şeklindeki hadisi kolayca anlaşılır. Çünkü öldürülen taraf da arkadaşını Öldürmek istemiş, bunun için elinden geleni yaptığı halde isteğini (muradını) gerçekleştirememiştir. "Eğer benim de falanca gibi malım olsaydı, ben de onun yaptığı gibi yaparak o malı Allah rızasına aykırı şekilde kullanırdım" şeklinde konuşan kimsenin sözü de bunun gibidir. Bu adam da yapabileceği şeyi yapmayı istemiş ki, bu da onu söylemekten ibarettir, söz konusu eylemi asıl kendisini yapmaya gücü yetmemiştir.
Yine bu yüzdendir ki başkalarını sapıklığa çağıran kimse, eylem sahibinin günahında hiç bir eksilme meydana gelmeksizin, çağırışına uyan kimse kadar günaha girer. Çünkü bu kimse o eylemi işleyenlerin sapıkıhğını murad etmiş ve bunun için elinden gelen tek şey olan kötülüğe çağrıyı yapmıştır.
"îrade" ve "eylem" hakkındaki bu açıklamadan sonra bilmek gerekir ki, kalbde bulunan tasdik ve bilgi kalbin eylemini gerektirir. Tıpkı algının iradeye dayalı hareketi gerektirmesi gibi. Çünkü nefsin iki gücü vardır:
**1)** "Uygun" ile "zıt" olanı farkedip algılamak, bunları bilip tasdik etmek
**2)** Uygundan hoşlanıp zıttan nefret etmek. Harekete korku ile umudu, "tutmak"la "karşı olma"yı algılamaktan doğar. Uygun ve ters olanı algılamak da. elemi ve kederi gerektirir. Bundan dolayı Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyurmuştur:.
"Her yeni doğan çocuk fıtrî özüne uygun olarak doğar. Sonra ana-babası onu ya yahudi ya da hristiyan veya putperest yapar. Tıpkı her hangi bir hayvanın bütün organları yerinde bir yavru doğurması gibi. Yeni doğan hayvan yavrusunun da her hangi bir uzvun eksik olduğunu hiç görüyor musunuz?"
İşte kalbler de Allah'ı tanımaya, O'nu tasdik edip dinini kabul etmeye uygun bir yapıda yaratılmışlardır. Fakat zaman zaman özelliklerini bozan etkiler altına girerler.
Öteyandan hakkı bilmek onu sevmeyi, batılı bilmek de ondan nefret etmeyi gerektirir. Çünkü fıtrî yapıda hakkı
sevip batıldan nefret etme iç güdüsü vardır. Fakat kalb zaman zaman özelliklerini bozan etkiler altma girebilir. Bu bozucu etki ya kalbi, hakkı tasdik etmekten alıkoyucu şüphelerden gelir, veya onu hakka uymaktan alıkoyan şüphelerden ileri gelir. Bunun içindir ki; Cenab-ı Allah namazlarda şu ayetleri okumamızı emretmiştir:
"Bizi dosdoğru yola ilet. Nimet verdiğin kimselerin yoluna. Gazaba uğramışların

[89[89]] Yusuf: 12/57

ve sapıkların yoluna değil."[90[90]]
Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- de şöyle buyuruyor:
"Yahudiler "Gazaba uğramışlar" ve hristiyanlar da "sapıklardır."
Çünkü yahudiler "hakkı, çocuklarını bildikleri gibi biliyorlar." Fakat haktan nefret etmeye, ona düşman olmaya yo-laçan kibirleri ve kıskançlıkları yüzünden ona uymazlar. Buna karşılık hristiyanlar da ibadet geleneği, kalblerinde şefkat, merhamet vardır. Fakat bunlar hak bilgiden yoksundur ki, bu yüzden yolları "sapık"tır. Yani bir tarafta iyi niyetten yoksun bir bilgi ve öbür tarafta da bilgisiz iyi niyet vardır. Bu yapıya asılsız bilgiler ile burnun doğrusundan giden bir inatçılık eklenince, aslında, ortada ne işe yarar bir bilgi ve ne de işe yarar bir iyi niyet kalıyor. Nitekim Cenab-ı Allah Ehl-i Kitab'ın müşrikleri ile ilgili olarak şöyle buyuruyor: "Ve dediler ki; eğer biz onların sözlerini dinleseydik veya düşünüp anlasaydık, şu çılgın ateşin halkı arasında olmazdık."[91[91]] Diğer bir ayette de şöyle buyûruluyor: "İnsanlardan ve cinlerden bir çoğunu cehennemlik olarak ayırdık. Çünkü onların kalbleri var, fakat duymazlar. Gözleri var, fakat görmezler. Kulakları var, fakat işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibi hatta hayvanlardan bile daha sapıktırlar. İşte onlar gafillerdir."[92[92]]

## İman ve Tasdik

Şunu da belirtelim ki "iman" terimi, "tasdik" teriminin her bakımdan anlamdışı değildir. Çünkü "tasdik" her türlü haber hakkında kullanılır. Nitekim "Bir sayısı, ikinin yarısıdır" ve "Gök, yerin üzerindedir" gibi bilinen gerçekleri haber veren bir kimseye "Doğru söylüyorsun", "Bu sözünü tasdik ederiz" diye cevap verilir. Fakat böyle bir kimseye sana "iman ediyoruz" veya "Bu söze iman ediyoruz" diye cevap verilmez. Bu terimin kullanılabilmesi için haber verilen şeyin gayb (görünmez, bilinmez) ile ilgili olması gerekir. O zaman haberi veren için "O kimseye iman ettik" ve haber verilen şey için "Ona iman ettik" denir.
Nitekim Hz. Yusuf un kardeşleri babalarına
"Ama doğru söylesek de sen bize iman etmezsin" dediler.[93[93]]
Yani "Bizi onaylamazsın, tasdik etmezsin." Çünkü onlar babalarına gayb kategorisine giren bir haber getirmişlerdi. Yine Cenab-ı Allah'ın " Sana bir sürü bayağı kimse uymuşken hiç biz sana iman eder miyiz" [94[94]]mealindeki buyruğu da böyledir.
Aşağıdaki ayetlerdin tümü bu kabildendir:
"... Allah'a iman eder ve müminlere de iman eder."[95[95]]
"Şu iki adamın kavmi bize kölelik ederken şimdi biz kalkıp bizim gibi iki insana mı iman edeceğiz?"[96[96]]

[90[90]] Fatiha: 1/5-7
[91[91]] Mülk: 67/10
[92[92]] Araf: 7/179 Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 81-89.
[93[93]] Yusuf: 12/17
[94[94]] Şuara: 26/111
[95[95]] Tevbe: 9/61
[96[96]] Mü'minun: 23/47

"Eğer bana iman etmediniz ise bari beni kendi halimde bırakınız."97[97]
"Musa'ya kavminden sadece genç bir gurup iman etti."98[98]
Yani "iman", "tasdik"den hem kelime ve hem kavram bakımından farklıdır. Kelime yapısı bakımından taşıdığı farki ele alırsak bir defa "tasdik" gramer bakımından "geçişli (müteaddi)" dir. Meselâ "onu tasdik ettim" cümlesinde görüldüğü gibi. Oysa "iman" böyle değildir. "Ona iman ettim" cümlesinde görüldüğü gibi. Kelime yapısı bakımından arada olan diğer bir fark, daha önce söylediğimiz gibi, şudur: "İman" terimi her türlü haberle ilgili olarak değil, gayb konularından haber verirken, şüphenin egemen olduğu meselelerden bahsederken kullanılır. Böyle bir habere, karşı tarafa inanınca "iman etti" denir. Oysa "Tasdik" terimi böyle değildir, o her çeşit haberi kapsamına alır.
Kavram ve anlam bakımmdan JIiman" ile "tasdik" arasında varolan farka gelince "iman", "emn" yani "güven" kavramından türemiştir. Bu itibarla "hem haber vermeyi" (ihbarı), hem "isteği (inşaı)" ve hem de "benimsemeyi (iltizamı)" ifade eder.
Oysa normal anlamlı "tasdik" terimi böyle değildir. Yani karşı tarafa haber verene güven duymayı gerektirmeyen bir haber verilince "falanca iman etti" denmez. Fakat eğer verilen haber, haber verene karşı güven beslemeyi gerektiriyorsa o zaman verilen haberin, haberi alan kişinin itaat etmesini gerektirip gerektirmediğine bakılır. Eğer haber, haberi verene itaat etmeyi gerektiriyorsa o zaman karşı taraf haberi tasdik etmenin yanında haberi verene itaat etmeyi de benimsemedikçe hakkında "iman etti" deyimi kullanılmaz. Tersine itaatsizlik ve boyun eğmeme tutumu görüldüğü takdirde "iman"m zıddı olan "küfür" terimi kullanılır.
Bunun yanında "tasdik" terimi, haber verme çeşitleri ile ilgili bir terimdir. Yani "tasdik" demek haber verenin doğruluğunu bildirmek, bunun karşıtı olan "tekzib" de haber verenin yalan söylediğini belirtmek demektir Bazan yalancı bir insan "tasdik" edileceği, bazan da doğru söyleyen haberci "tekzib" edilebilir. Buna göre "tasdik" ve "tekzib" iki haber türüdürler. "Haber" hakkında haber vermektedirler. Oysa "haber"e dayanmaksızın bilinebilen dolaysız gerçekler söz konusu olunca onlar hakkında "tasdik" ve "tekzib" terimleri kullanılmaz, böyle durumlarda dolaysız gerçekleri haber vermeyi de içeren "iman" ve "inkâr" terimleri kullanılır.
Bu böyle olduğu gibi bazan sevilen, bazan nefret edilen, bazan dost edinilen, bazan düşmanlık beslenen, bazan itaat edilen, bazan karşı gelinen, bazan boyun eğilen ve bazan da kendilerine karşı kibirli davranılan "zatlara" karşı takınılan bu tutumlar "iman" ve "küfür" terimleri ile ifade edilir. Fakat "tasdik" ve "sıdk" terimine gelince bu ilgili olduğu kavrama bağlı olur. "Sadık (samimi) sevgi" ve "sadık (samimi) nefret" deyimlerinde görüldüğü gibi. Ayrıca realitelerin olumlu veya olumsuz (menfi) hallerini belirtmek için kullanılan "doğru" ve "yalan" terimleri nasıl ki, realitenin Öz niteliğini değil de bu realiteler konusundak

97[97] Duhan: 44/21
98[98] Yunus: 10/89

olumlu veya olumsuz haberin karakteri ile ilgili ise bu terimler "sevgi" "nefret" ve benzeri kavramların sıfatları olarak kullanılınca da realitelerin temel Özünü değil, "sevgi" ve "nefret"in niteliğini belirtirler. Oysa "iman" ve "küfür" terimleri böyle değildir. Bu terimler, ikrar, inkâr, sevgi, nefret, güven ve güvensizlik gibi duyguları araya katmaksızın, doğrudan doğruya ilgili "zaf'lara dönüktürler.

Bunun en güzel örneği Hacer-ül Esved taşı selâmlamr-ken okunan şu klâsik duadır; "Allah'ım, sana iman ederek, Kitabını tasdik ederek, sana vermiş olduğum söze bağlı kalarak ve Peygamberin Muhammed'e -salât ve selâm üzerine olsun- uyarak..."

Görülüyor ki, burada "seni tasdik ederek" değil "sana iman ederek" denmekte ve fakat "Kitabım tasdik ederek" ifadesi kullanılmaktadır. Nitekim Cenab-ı Allah da Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in ağzından "O Rabb'inin sözlerini ve kitaplarını tasdik etti"[99[99]] buyurarak tasdik terimini "sözler" ve "kitaplar" la ügili olarak kullanmıştır.

Müslim'de yeralan aşağıdaki hadis de ayni özelliği taşır. Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun-buyuruyor ki:

"Allah uğruna savaşmak üzere sefere çıkan kimseye Allah kefildir. (Buyuruyor ki); O kulumu sırf bana olan imanı ve sözlerini tasdik etmiş olması sefere çık a ram aktadır..." Başka bir rivayette "Bana olan iman ve Peygamberimi tasdik etmiş olması", diğer bir rivayette de " O kulumu Allah yolunda cihad etmek gayesi ile O'nun sözlerini tasdik etmiş olması sefere çıkarmaktadır" ifadesine rastlanmıştır. Görülüyor ki, bütün rivayetlerde "tasdik" terimi "sözler"' veya "peygamberler" ile ilgili olarak kullanılmıştır.

Diğer bir örnek de Müslim'de yer alan aşağıdaki hadistir. Bu hadise göre Peygamberimiz -salât ve selâm üzerine olsun-cennetteki yüce dereceleri anlatınca kendisine

"Ya Rasulallah, bu derecelere ancak peygamberler ulaşabilir" denmiş, bunun üzerine Peygamberimiz bu sözleri

söyleyene

"Hayır, varlığım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bu dereceler Allah'a iman eden ve peygamberleri tasdik eden kimseler içindir" diye cevap vermiştir.

Öteyandan "imân" terimi verilen habere "inanmak" anlamında da kullanılarak bu anlamda (Falanca Allah'a ve Peygambere) iman etti" denebilir. Buna göre "iman" terimi verilen habere inanmak anlamını da kapsamına almaktadır. O zaman da "Küfür" terimi bazan Peygamberi tasdik etmemek, yani verdiği habere inanmamak anlamında ve bazan da verdiği haberi onaylamamak, benimsememek anlamında kullanılır. Her iki durumda da Peygamberin verdiği haber-reddedilmekle birlikte ikinci anlamdaki "küfür" daha ağırdır. Ayrıca sadece Peygamberin verdiği haberi tasdik etmek, O'nun verdiği haberin aslı olduğunu kabul etmek, böyle bir onaylamaya ve zahirî ve ne de batınî olarak

[99[99]] Tahrim: 60/12

O'mm emirlerine itaat etmek ve Allah'ı sevip saymak halleri eklenme-dikçe, sırf böyle bir "tasdik", "iman" olmaz.
Nitekim İblisin, (şeytanın) Firvun'un, Yahudilerin ve benzerlerinin küfürleri, kendilerine ulaşan bilgileri "tasdik etmemek" ve "tanımamak" anlamında değildi. Çünkü İblis'e zaten hiç bir haber verilmemiş, Cenab-ı Allah kendisine Hz. Adem'e -selâm üzerine olsun-secde etmesini emretmiş buna karşılık o kibirlenerek bu emre karşı geldiği için kâfirler arasına katılmıştır. Demek ki, İblis'in kâfir olması, kendisine verilen bir haberi yalanlamaktan değil, kibirlenerek emre karşı gelmekten ileri gelmiştir. Tıpkı bunun gibi Firavun ve kavmi inat ve bencillik yüzünden kendilerine gelen haberleri inkâr ettikleri için Cenab-ı Allah Firavun'a Hz. Musa'nın ağzından
"(Ey Firavun) bu delilleri ancak göklerin ve yeryüzünün Rabb'inin indirdiğini biliyorsun"[100[100]] diye seslenmiştir.
Bu konuda şu iki görüş ileri sürülebilir. Ya denir ki; küfrün gerekleri olan kibirlenme, reddetme, kıskançlık ve benzeri tutumlar bilmemekten ve tasdik etmemekten -ki iman budur- ileri gelir. Yoksa, eksiksiz bilgisi ve tam bir tasdiği olan kimsenin eğer yeterli gücü de varsa mutlaka teslim olup itaat etmesi gerekir. Tıpkı kesin iradenin, yeterli gücün varlığı halinde murad edilen şeyin var olmasını gerektirmesi gibi.
Bunun tersine yeterli gücün varlığına rağmen murad edilen şeyin var olmaması kalbde arzu ve iradenin olmadığını gösterir. Tıpkı bunun gibi tasdik etmenin ve bilmenin gerekli sonucu olan kalb sevgisi ve boyun eğme olmayınca bu durum kalbde tasdik halinin ve bilginin bulunmadığını, tersine ortada şüphe ve kuşkunun bulunduğunu gösterir. Nitekim bazı grupların görüşleri bu yoldadır. Bu görüş Cehm'in, Salihî'nin, en meşhur rivayete göre Eşarî'nin ve onun dostlarından biri olan Kadı Ebu Bekir'in görüşüdür. Bu kimseler ve mezhepler zahiri ve batınî amelleri doğrudan doğruya imanın bir parçası değil, imanın gerekli sonuçları olarak görmekte ve yokluğu, imanın yokluğunu gerektiren, yani imanın gerekli şartı olan amelleri tasdikin gereklerinden saymaktadır. Bunlara göre batınî tasdik, aslı küfürle birarada bulunamaz.
Yahud şöyle denebilir; Bazan kalbde hakkla ilgili meydana gelmekle birlikte yine kalbde bulunan kıskançlık, bencillik ve benzeri duygular kalbin teslim olmasına, boyun eğmesine ve sevgi duymasına engel olurlar. Bu durum irade ile eylem arasındaki ilişkiye benzemez. Çünkü irade ile birlikte yeterli güç bulunursa murad edilen şey mutlaka ortaya çıkar. Fakat hakkı bilip tasdik etmek, yeterli gücün varlığına rağmen, mutlaka o hakkı eylem safhasına geçirmeyi gerektirmek, tersine bunun yanında hakkı istemek ve sevmek de mutlaka gereklidir.
Eğer biri ortaya çıkar da "Yeterli oranda olan güç, kesin bir ifade (istek) olmaksızın güç konusu olan şeyin gerçekleşmesini gerekli kılar" derse doğru söylememiş, yanılmış olur. Tersine bunun için irade (istek) de gereklidir.

[100[100]] İsra: 17/102

Bundan kolayca anlaşılabilir ki, "Allah'ın sadece yaratıklarla ilgili ilmi, bu yaratıkların varolmasi için yeterlidir, onların varolmasını gerekli kılar" şeklindeki görüş yanlıştır. Bu görüş bazı felsefeciler tarafmdan savunulmuştur. Tıpkı "varoluşu mümkün yaratıkların (mümkinat) güç olmaksızın varolmaları gerekli olur" şeklindeki görüşün yanlış olması gibi. Ayrıca "sadece yeterli orandaki güç yeterlidir" diyenler de yanılmışlardır. Tersine bir şeyin varolabilmesi için ilim, kudret (güç) ve irade (istek), bu üç faktörün her üçü de gereklidir.

Kulun sadece bilmesi ile tasdik etmesinin iman demek olduğunu, bunun kalbin amellerini gerekli kılacağını, bu durumda eğer kalbin amelleri ortaya çıkmazsa bunun bilginin yokluğunu göstereceğini ileri süren düşünce Allah'ın sadece alemin düzeni ile ilgili bilgisinin bu alemi varetmeye yeterli olacağını ileri süren görüş gibidir.

Bu da "psikolojik mutluluk" sadece gerçekleri bilmekten ileri gelir, diyerek bu şartı Allah sevgisi ve O'na ibadet etmekle birlikte görmeye yanaşmayan sözde felsefe taraftarlarının sözüne benzer. Böyle bir söz de tıpkı "vücudun veya ruhun kemali sadece sevgidedir, iradeye dayalı eylemin bu sevgiye eşlik etmesine bağlı değildir" diyen ile"Haz, sadece algılamanın ve hissetmenin sonucudur" diyenin görüşlerini andırır ki, bu görüşlerin sonuncusu bütün akıllıların ittifaki ile yanlıştır. Tersine haz duymak için "uygun olanı" algılamak gerekir. Söz kenusu "uygunluk" da ancak algılayan (sufe) ile algılanan (obje) arasındaki sevgi sayesinde varolabilir. Yoksa bu sevgi, bağdaşma ve "uygunluk" sadece algının (idrakin) ve hissetmenin sonucu değildir.

Çoğu felsefeciler ve tıp uzmanları ve onların görüşlerini paylaşanlar "haz, uygun olan şeyin algılanmasıdır" derler. Oysa bu görüş eksiktir. Tersine haz, uygun olan şeyin idrak edilmesini izleyen, onun arkasından gelen bir haldir. Meselâ tatlıyı seven ve bunu arzu eden birini düşünelim. Adam tatlıyı tadarken ve yerken algılar (idrak eder). Fakat adamın haz duyması sadece tatlıyı tatmasının sonucu değildir, tersine bu adamın tatma olayı ile birlikte hissedeceği bir duygudur.

Buna göre "başta" ve "sonra" ikişer şey gereklidir. Bir defa "başta" sevilen şeyi hissetmek ve ona sevgi beslemek gerekir. Çünkü hissedilmeyen bir şeyin arzu edileceğini düşünemeyeceğimiz gibi hissedilmesine rağmen hakkında sevgi beslenmeyen bir şeyin arzu edilmesi de söz konusu olamaz. Bunun arkasından insan sevdiği şeyi algılayınca, bu algı ile birlikte haz ve ferahlık duygusu meydana gelir.

Bundan dolayıdır ki, Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun-bize kadar gelen bir duasında şöyle buyurmuştur:

"Allah'ım, senden hiç bir zarara ve hiç bir fitneye uğ-ramaksmn senin yüzünü görmenin hazzını ve seninle buluşmanın şevkini dilerim."

Gerek Müslim'de ve gert«_ başka kaynaklarda yer alan bir hadis de şöyledir:

"Cennetlikler cennete girince "Ey cennetlikler, Allah'ın size şimdi yerine getirmek istediği bir vaadi vardır" diyen bir ses duyarlar. Bu sesi duyunca "Bu

vaad nedir, acaba? Yüzümüz ak ve terazimizin sevap kefesi ağır basmadı mı? Bunun sonucu olarak Allah bizi cehennem'den uzak tutup cennete koymad mı? derler.
Bunun üzerine Allah perdeyi aradan kaldırır da cennetlikler onu görüverirler. O zaman anlarlar ki, Allah onlara kendisini görmek kadar kıymetli hiç bir şey vermiş değildir."
Görülüyor ki, "haz" Allah'ı görmeye eşlik eden bir duygudur. Görme olayına eşlik eden "haz" duygusundan dolayıdır ki, diğer hiç bir şey cennetlikler için Allah'ı görmek 4a-dar sevimli değildir. Yoksa sadece görmek "haz" değildir.
Sözün kısası kalbde imanın varolabilmesi için Allah'ı ve RasulÛUah'ı tasdik etmek, Allah'ı ve Rasulûllah'ı sevmek gerekir. Yoksa Allah'dan ve Rasulûllah'dan nefret edilirken, Allah'a ve Rasulûllah'a düşmanlık beslenirken sadece kuru kuruya O'mı tasdik etmiş olmak iman sayılmaz- Bu konuda bütün müslümanlar görüş birliği halindedirler.
Aynca sadece tasdik ve bilgi sevgiyi gerektirmez. Bunun için kalbin kıskançlık ve bencillik gibi hastalıklardan kurtulmuş olması gerekir. Çünkü insan psikolojisi hakkı (Allah'ı) sevmeye yatkın yaratılıştadır. Ona uygun ve elverişli gelen tutum budur. Sağlıklı kalbler için en sevimli şey Allah'ı sevmektir. İşte Allah'ın dostu olan Hz. İbrahim'in -selâm üzerine olsun -dininin, hanif (dosdoğru) din olmasının anlamı budur. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"O gün ki, ne mal ve oğullar fayda verir. O gün sadece (küfür ve münafıklık hastalıklardan) korunmuş sağlıklı ve temiz bir kalb getiren kimse fayda görür."[101[101]]
O halde bilmek, bilinen şeyi sevmek gerektirmez. Bunun için insanın ruhunda bilinenle "uyuşan" başka bir iç güdü olmalıdır. Bu içi güdü de insan ruhunda normal olarak vardır.
Bu iki faktör karşılıklı olarak biribirini güçlendirir. Yani ilmi (bilgi) amli (eylemi) güçlendirdiği gibi eylem de bilgiyi kuvvetlendirir. Buna göre Allah hakkında gerekli bilgiyi edinip O'nu tanıyan kimse eğer kalbi sağlıklı ise O'nu sever. İnsanın Allah hakkındaki bilgisi arttıkça O'na karşı beslediği sevgi artar. Allah'a karşı beslediği sevgi arttıkça da O'nu daha çok anar (zikreder).
Allah'ı bilmek O'nun isimlerini ve sıfatlarım bilmekle ve dile getirmekle olur. Sevginin güçlü olması sevgiliyi çok anmayı gerektirir. Bunun tersine nefret de nefret edileni anmaya yanaşmamayi gerektirir. Buna göre Allah'a ve Rasulullah'a düşmanlık besleyen, Allah'a ve Rasulûllah'a karşı kin duyanın bu tutumu onu Allah'ı ve Rasulûllah'ı iyilikle anmaktan ve sevgi belirtecek ifadelerle dile getirmekten alı-koyar. Bu da o kimsenin bu konudaki bilgisinin zayıflamasına ve bu bilgi zayıflığı da günün birinde Allah'ı ve Rasulûllah'ı unutmasına yolaçar. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Sakın Allah'ı unuttuklarından dolayı Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayınız."[102[102]]

[101[101]] Şuara: 26/88-89
[102[102]] Haşr: 59/19

Aynı konuda diğer bir ayet de şöyledir:
"Kalbini bizi zikretmekten alıkoyup nefsinin arzusuna uyan ve işi gücü hep aşırılık olan kişiye itaat etme."103[103]
Bununla birlikte şunu da belirtelim ki, nefret ve düşmanlık duygularına rağmen bu duygularla birlikte tasdik hali meydana gelebilir. Fakat bu da zayıf bir tasdik ve zayıf bir bilgi olur. Fakat eğer ortada nefret ve düşmanlık duyguları olmaz ise bu durum, "mümin" olmayı sağlayacak derecede bir Allah ve Resulûllah sevgisinin varolmasını gerekli kilar.
O halde iman etmenin şartlarından biri de iman edilecek
konuda tam bilgi sahibi olmaktır. Bu yüzden Allah'ın bazı isim ve sıfatlarını bilmeyen kimsenin, Peygamberimizin getirdiği ilâhi prensipleri kabul etmiş olması ve küfrü gerek-tirici nitelikteki bilgişiziliğini gidererek kendisini o konu-da yeterli derecede bilgi sahibi yapacak olan bilgi ile karşılaşmamış olması şartı ile kâfir olmaz Zira Allah'ı tanıyan alimler de bu alandaki bilgileri bakımından biribirlerinden farklıdırlar. Nitekim Cenab-ı Allah ilmi ile emel etmeyen alimleri cahil olarak nitelemekte, bilgisiz saymaktadır. Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Allah'a göre ancak şu kimselerin tevbesi makbuldür ki, cahillikle bir kötülk yaparak hemen ardından tevbe ederler."104[104]
Ebu Aliye diyor ki; Peygamberimizin sahabelerine bu ayetin manasını sordum. Bana "Kim Allah'ın emrine karşı gelirse cahildir ve kim ki ölmeden Önce tevbe ederse yakın zamanda tevbe etmiş sayılır" dediler. Nitekim İbn-i Mesud -Allah ondan razı olsun- "Allah'dan korkmak yeterli derecede ilim ve Allah'ın affına mağrur olmak (aşırı derecede güvenmek) yeterli derecede cehalettir" demiştir. Sabi "Alim kimdir?" sorusuna "Alim, Allah'dan korkan kimsedir. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Kulları içinde ancak alimler Allah'dan gereğince korkarlar."105[105]
Ebu Hayyan Teymî de şöyle diyor: Alimler üç kısma ayrılırlar:
**1-** Hem Allah'ı ve hem de O'nun emrini bilenler
**2-** Allah'ı bilen, fakat O'nun emrini bilmeyenler
**3-** Allah'ın emrini bilen, fakat O'nu bilmeyenler Allah'ı bilen alimler, O'ndan korkanlardır. Allah'ın emrini bilen alimler ise O'nun farzlarını ve yasaklarını bilenlerdir. Nitekim Cenab-ı Allah "Kulları arasında ancak alimler, Allah'dan gereğince korkar.106[106] " buyurmuştur.
Bu ayetten anlaşılıyor ki Allah'dan gereğince korkan herkes alimdir. Ayetin doğru olan anlamı budur. Yoksa bu ayetin anlamı "Her alim Allah'dan korkar" şeklinde değildir. Bununla birlikte Allah ile ilgili bilgi başka bir engel bu-lunmadığı takdirde O'ndan korkmayı gerekli kıldığı için Allah korkusunun yokluğu, bu korkunun dayanağı olan ilmin zayıflığını gösterir. Çünkü eğer bu temel dayanak güçlü olsaydı, önüne dikilen engeli ortadan kaldırırdı.
"Akıl" terimi de böyledir. Bu terim bazan bilgi kazandıran bir yetenek, bazan

103[103] Kehf: 18/28
104[104] Nisa: 4/17
105[105] Fatır: 35/28
106[106] Fatır: 35/28

çeşitli bilgiler ve bazan da bilgi uyarınca amel etmek anlamlarına gelir. Buna karşılık '"cehalet" terimi de kimi zaman bilgi yokluğu ve kimi zaman da bilinenlere aykırı biçimde davranma anlamında kullanılır. Nitekim Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun-bir hadisinde şöyle buyurmuştur:
"İçinizden biri oruçlu iken kem söz söylemesin, çirkin konuşmasın, (cahillik etmesin) Eğer biri ona söver, veya kendisine sataşırsa kendi kendine- Ben oruçlu bir adamım- desin."
Peygamberimiz burada "cahilliği" çirkin söz anlamında kullanmıştır. Aşağıdaki beytin şairi de bu sözden aynı anlamı kasdetmektedir:
Hey, hiç kimse bize karşı cahilce davranmasın
Yoksa biz cahillerin cahilce davranışlarına daha cahilce karşılık veririz.
"Cahüiye" döneminin bu adla anılması yine aynı anlamdadır. Yine Ebu Zerr-Allah ondan razı olsun- bir sahabiye sövüp onu anasından yana kınayınca, bu anlamda olmak üzere Peygamberimiz -salât ve selâm üzerine olsun-kendi-sini "sen cahiliye döneminin bazı kalıntılarını üzerinde taşıyan birisin" diye azarladı. Cenab-ı Allah bu konuda şöyle buyuruyor:
" O zaman kâfirler kalblerini kin ve tutkunlukla, ca-hiliye kin ve tutkunluğu (kompleksi) ile doldurdular."[107[107]]
Hiç şüphesiz Öfke ve körükörüne bağımlılık insanı ken-. dişine zararlı olan şeyleri yapmaya ve kendisine faydalı olacak olan şeyleri terketmeye sürükler. İşte bu, ilmin tersine davranmak demek olan cehaletin ta kendisidir ki, sahibini bile bile zararlı işleri yapmaya ve yine bile bile faydalı şeyleri yapmamaya götürmektedir. Çünkü böyle bir kişi kalbinde bir takım şahıs ve hareketlere karşı körü körüne kin ve nefret besler hale gelmektedir.
Bu durumda olan kimse bütünüyle cahil veya gerçekleri tasdik etmemiş biri değildir. Fakat kalbi kin ve kıskançlıkla dolu olduğu için bu duygularının gereği, ilminin gereğine baskın çıkar, üstün gelir. Bu da ilminin zayıflığını gösterir. Çünkü onun etkisi görülememiştir.
Fakat bu sonuç ve bu gereklilik adamın kendisinden kaynaklanmaz. Tersine bunun kaynağı hem kendisi ve hem de yararlı olanı sezip zararlı şeylerden kaçınan psikolojik dünyası, yani nefsidir. Ama bu psikolojik dünya, yani nefis hastalanıp bozulunca zararlı şeyleri sevip faydalı şeylerden nefret eder hale gelir. O zaman psikolojik alem (nefis) iştahı çektiği için bile bile zararlı maddeleri yiyen veya içen bir hasta gibi olur.
Ben derim ki, Peygamber Efendimizin -salât ve selâm üzerine olsun -şu hadisinin anlamı işte budur:
"Allah şüpheler belirdiği zamanki keskin görüşü ve aşırı arzular ortaya çıktığı zamanki olgun aklı sever."
Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Güçlü ve basiretli kullarımız İbrahim'i, İshak'ı ve Yakub'u da hatırla."[108[108]]
Görülüyor ki, Cenab-ı Allah, bu üç peygamberi -selâm üzerlerine olsun-

107[107] Fetih: 48/26
108[108] Sa'd: 37/45

eylemde güçlü olmak ve ilimce basiretli (ileri görüşlü) olmakla nitelemektedir. Güçlülüğün aslı, iyiliği sevip kötülükten neret etmeyi sağlayan kalb güçlülüğü-dür. Mümin, kalbçe güçlü ve vücudça zayıf, buna karşılık . münafık vücudça kuvvetli, fakat kalbçe zayıftır.
Sözün kısası, iman, şu iki temel dayanağın her ikisini, yani Hakkı hem tasdik edip hem de sevmeyi içermelidir. Bu iki dayanaktan biri imanın sözlü ve öbürü de ameli temelidir.
Şunu da belirtelim ki, yeterli gücü eşlik eden eksiksiz sevgi gerek açık söz ve gerekse açık eylem yolu ie vücudun harekete geçmesini gerektirir. Daha önce söylediğimiz gibi, bu apaçık bir gerçektir. O halde biri ortaya çıkar da bilmeyi ve tasdik etmeyi "iman" denince kasdedilen her şeylerin bütünü, imanın tüm muhtevasının gerektiricisi olarak kabul ederse yanılmış olur. Çünkü bunun için "bilgi" ve "sevgi" de gereklidir.
Sevilen şeyi sevebilmek için onu bilmek şarttır. Tıpkı bilgi için hayatın şart olması gibi. Fakat bir şeyi bilip varlığını kesinlikle kabul etmek mutlaka onu sevmeyi gerektirmez. Bunun için bilen kişi ile bilmen şey arasında sevgiye gerekçe olarak bir faktörün bulunması gerekir.
Bunun içindir ki, öyle şeyler vardır ki, insan bunların kesinlikle varolduklarını kabul ettiği ve onlan bildiği halde onlardan nefret eder. Meselâ insan şeytanların ve kâfirlerin varolduklarını kabul eder, fakat bunlara karşı nefret besler. Demek ki, sadece bir şeyin varlığını kabul etmek, onu sevmeyi gerekirmiyor.
Fakat Allah zatım sevmeye, ibadet edilmeye lâyık olduğu gibi, Rasulallah da O'nun emri uyarınca sevilmeye müstahaktır. Kalbler de O'nu sevecek ve O'na kulluk edecek özellikle yaratılmışlardır. Tıpkı bu kalblerde Allah'ı tanıyıp tasdik etmeyi sağlayan özelliğin varlığı gibi. Buna göre kim Allah'ı ve Rasulûllahı tasdik eder de bunları sevmez ise mümin değildir. Mümin olabilmek için tasdikin yanında Allah ve Rasulûllah sevgisinin de varolması gerekir.
Kalbde tasdik ve sevgi varolunca bunun gereği olarak ister istemez vücud harekete gelir ve bu hareket de açık sözler ve görünür eylemler meydana çıkar. Vücudda beliren açık sözlerle görünür eylemler kalbde bulunan imanın gereği, delil ve sonucudur. Tıpkı bu açık söz ve görünür eylemlerin geri dönüp kalbdeki imanı etkilemesi gibi. Yani her ikisi de karşılıklı olarak biribirlerini etkiliyor.
Bu böyledr, ama asıl kök kalbdir, vucud kökü kalbe dayanan ağacın dallarını oluşturur. Dallan köke dayanır ve kök de dallan aracılığı ile güçlenip derinlikleri kavrar. Tıpkı imana örnek olarak gösterilen ağaç gibi. Bilindiği gibi Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Görmedin mi, Allah nasıl bir benzetme yaptı? Güzel söz kökü yerde sabit ve dalları göğe yükselen güzel bir ağaç gibidir. Öyle bir ağaç ki, Rabb'inin izni ile her zaman meyvesini verir."[109[109]] Buradaki "söz"den maksat, "Kelime-i Tevhid" yani "la-ilahe illallah, Muhammedun rasûlullah" cümlesidir. Bilindiği gibi ağacın kökü güçlenip damarlan genişledikçe ve bu damarlara su yürüdükçe

[109[109]] İbrahim: 14/24-25

dalları beslenip güverir. Buna karşılık dallar da yağmur ve rüzgâr yolu ile beslendikçe bu beslenme ağacın kökünü de etkiler.
Tıpkı bunun gibi "iman" kalbde gizli ve "islâm" da onun görünür tezahürüdür. Açık sözlerle görünür eylemler (ameller) sonuç olduğuna, kalbin gizli söz ve eylemlerinin kaçınılmaz gerekli olduklarına göre açıktaki söz ve eylemler, gizli söz ve eylemlerin varolup olmadığını gösteren delillerdir. Nitekim Cenab-i Allah şöyle buyuruyor:
"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir gurubuna babaları, oğulları, kardeşleri veya akrabaları bile olsa Allah'a ve Rasulûllah'a düşman olanlarla dost olduklarını göremezsin. Onlar öyle kimselerdir ki, Allah kalblerine îman yazmış ve kendilerini tarafından bir ruh ile desteklenmiştir."[110[110]]
Cenab-ı Allah açıkça belirtiyor ki, Allah'a ve ahiret gününe inananların Allah ve Rasulûllah düşmanları ile dostluk kurmaları görülemez. Çünkü bu kimselerin imanları, öbürlerini dost edinmekle taban tabana zıttır. Buna rağmen eğer bu iki kesim arasında dostluk meydana gelirse bu durum müminlerin imanlarının yetersizliğini gösterir. Bu konuda da Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Onlardan bir çoğunun kâfirleri dost edindiklerim görürsün. Nefislerinin kendileri için hazırladığı bu davranış ne kadar kötüdür ki, bu yüzden Allah'ın gazabına uğramışlardır ve ebedi azaba çarpılacaklardır.
Eğer onlar Allah'a, Peygambere ve O'na indirilen gerçeklere inansalardı, kâfirleri dost edinmezlerdi. "[111[111]]
Diğer bir ayette de şöyle buyuruluyor:
"Müminler o kimselerdir ki, Allah'a ve Rasulûllah'a inandıktan sonra bu imanlarda asla şüpheye düşmediler. Arkasından Allah yolunda malları ve canları ile cihad ettiler. İşte iman iddiasında sadık olanlar bunlardır."[112[112]]
Cenab-ı Allah bu ayette bize bildiriyor ki, ayette sözü geçen kimseler "inandık" şeklindeki ifadelerinden doğru sözlüdürler. Bundan anlaşıldığına göre insanlar "inandık" şeklindeki sözleri açısından "doğru sözlüler" ve "yalancılar" olmak üzere ikiye ayırüırlar. Bu konudaki yalancılarda yala-nıcılıklan oranında münafıklık vardır. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"İnsanlar arasında öyleleri var ki, "Allah'a ve ahiret gününe inandık" derler, oysa inanmamışlardır.
Onlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar, halbuki, yalnız kendilerini aldatırlar da bunun farkında değildirler.
Onların kalblerinde hastalık vardır. Allah da bu hastalıklarını arttırmıştır. Yalan söylediklerinden ötürü onlar için acı bir azab vardır."[113[113]]
Peygamber Efendimiz de-salât ve selâm üzerine olsun-bu konuda "münafıklık binasının üzerine kurulduğu temel yalancılıktır" buyurmuştur. Cenab-ı Allah başka bir ayette aynı konuda şöyle buyuruyor:
"Münafıklar sana geldikler zaman "şahitlik ederiz ki, sen kesinlikle Allah'ın

[110[110]] Mücadele: 58/22
[111[111]] Maide: 5/80-81
[112[112]] Hucurat: 49/15
[113[113]] Bakara: 2/8-10

Rasulûsün" derler. Allah senin kendi Rasulû olduğunu bilmekle birlikte o münafıkların yalancı olduklarına şahittir."114[114]
Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: "Onlardan kimi de "Eğer lütuf ve kereminden bize mal verirse elbette sadaka verecek ve faydalı insanlar olacağız" diye söz verdiler.
Fakat Allah kereminden kendilerine mal verince eli sıkı davranarak verdikleri sözden caydılar.
Allah da verdikleri sözden döndükleri ve yalan söylediklerinden dolayı kendi huzuruna gelecekleri güne kadar münafıklarına münafıklık katmıştır."115[115]
Başka bir ayet de şöyledir:
"Onlardan kimi de sadakalarının (zekat gelirlerinin) bölüştürülmesi konusunda sana dil uzatırlar. Eğer sadakalardan kendilerine bir pay verilirse gönülleri olur, fakat kendilerine pay verilmediği takdirde hemen kızı-verirler."116[116]

## Mürcie Mezhebinin Kolları

Sözün kısası "insan Allah'ı ve RasulûUah'ı sevmediği, bü-yükienerek kulluktan kaçındığı, hatta Allah'a ve Rasulûllah'a karşı düşmanlık ettiği halde sırf kalbi ile tasdik etti diye müs-lüman olmaz" sözü üzerine derinlemesine düşünen kimse bu sözün doğruluğundan şüpheye düşmez. Bu yüzdendir ki, "Mürcie" mezhebinin çoğunluğu "Kalbin, eylemi (tasdik) imanın bir parçasıdır, iman bütünü içine girmez" demişlerdir. Nitekim ünlü "Makale" yazarları onların bu görüşlerini bize nakletmişlerdir. Bu yazarlardan biri olan Eşari, kitabının bu konu ile ilgili kısmında şöyle dıiyor:
"Mürcie mezhebinin taraftarları imanın ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Onlar bu konuda "on iki kol"a ayrılırlar.
Onların "Birinci kol"unun görüşüne göre Allah'a iman etmek, sadece Allah'ı, Rasulûllah'ı ve Rasulûllah'm Allah katından getirdiği gerçekleri tanımak, bilmek demektir. Bu bilme ve tanımanın dışında kalan dille ikırar etmek, kalble benimsemek, Allah'ı ve Rasulûllah'ı sevmelk, saymak, onlardan korkmak ve vücudun çeşitli organları ile bir takım ameller yapmak, bunların hiç biri iman bütününün birer parçası değildir.
Onlara göre kâfir olmak, Allah'ı tanımamak demektir. Bu görüş Safvan b. Cehm'e dayandırılır. Cehm taraftarlarının görüşüne göre insan Allah'ı tanıyıp bildikten sonra dönüp O'nu dili ile inkâr ederse bu inkâr yüzünden kâfir olmaz. İman bölünmez bir bütün olduğu gibi inananlar bu bakımından birbirlerinden farklı ve üstün olamazlar. İman ile küfür sadece kalble ilgili kavramlardır, yoksa vücudun çeşitil organları ile ilgili değildirler.
"Mürcie" Mezhebenin "İkinci kol"una göre ise iman sadece Allah'ı bilmek, tanımak, buna karşılık küfür de sadece Allah'ı bilmemek, tanımamaktır. Buna

114[114] Münafıkun: 63/1
115[115] Tevbe: 9/75-78
116[116] Tevbe: 9/58 Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 90-106.

göre sadece Allah'ı tanınmamaktan başka iman ve sırf Allah'ı tanımama, bilmeme halinden başka küfür (kâfirlik) yoktur. "Allah üçün üçüncüsüdür" sözü aslında küfür değildir. Fakat bu söz ancak bir kâfirin ağzıdan çıkabilir. Çünkü Cenab-ı Allah bu sözü söyleyenin kâfir olduğunu belirtmiş ve bütün müslü-. ; manlar bu sözü ancak bir kâfirin söyleyebileceğini görüş birliği halinde açıklamışlardır.
"Mürcie" mezhebinin bu koluna göre Allah'ı tanımak ve bilmek O'nu sevmek ve O'na boyun eğmektir. Yine onların görüşlerine göre Allah'a iman etmek, dolayısıyle ve kendiliğinden Peygambere iman etmek demek değildir. Daha doğrusu Rasulüllaha iman edilmedikçe Allah'a iman edilemez. Bunun böyle olması böyle bir şeyi yapmak imkânsızdır diye değildir. Fakat bizzat Rasulûllah "Kim bana inanmamış ise Allah'a inanmış sayılmaz" diye buyurduğu için bu böyledir.
Bu görüş Ebu Hüseyin Salihî tarafından ileri sürülmüştür. Eşari, "Mucez" adlı eserinde Salihî'nin gerek bu konu-' daki ve gerekse diğer konulardaki görüşlerini anlattıktan sonra şöyle diyor, "İsimler konusunda ben da Salihî'nin görüşünü benimsiyorum. "Genellikle" (umum ve husus) konusuna gelince ben haberin zahiri görüntüsüne bakarak "genellik" ve "özellik" konusunda kesin hüküm vermeye taraftar değilim. Çünkü haber sözlük anlamı ile "genel" veya "'özer' olabilir. O yüzden bu konuda tereddütlüyüm, araştırmaya veya ilgililerin görüş birliğine dayanmadıkça "genellik" ve "özellik" ile ilgili kesin hüküm vermem."
Eşari, "Makalât" adlı eserinin yukarıya aldığımız bölümünde daha sonra şöyle söylüyor:
"Murcie" mezhebenin "Üçüncü Kol"una göre iman Allah'ı tanıyıp bilmek ve O'na boyun eğmektir. Bu da O'na karşı büyüklük taslamaktan uzak durarak O'na sevgi beslemekle olur. İşte bu özellikleri kişiliğinde biraraya getiren kimse mümindir. Onlara göre İblis (şeytan) aslında Allah'ı tanıyordu. Fakat O, Allah'a karşı büyüklük tasladığı için kâfir olmuştur. Bu görüş Yunus Semurî'nin bir kısım arkadaşları tarafından savunulmuştur.
"Murcie" mezhebininin "Dördüncü Kol"una göre ki bunlar Ebu Semr ile Yunus'un arkadaşlarındır, iman Allah'ı tanımak, O'nu sevmek, O'na kalbden boyun eğmek ve O'nun benzersiz bir "tek" olduğunu dile getirmek demektir. Bu peygamberler yolu ile delil gelmediği zaman için böyledir. Peygamberler yolu ile delil gelmiş ise o zaman peygamberi kabul etmek, O'nu tasdik etmek ve onun Allah katından getirmiş olduğu gerçekleri tanımak da imanın ayrılmaz parçası olur.
Onlar bu saydığımız özelliklerin her birine veya bir gurubuna iman ismini vermezler. Görüşlerine göre bu özelliklerin hepsi biraraya getirilmelidir. Bunların hepsi biraraya gelince meydana gelen bütüne iman derler. Fakat bu özelliklerden her hangi birinden yoksun kalmayı küfür saymışlardır. Bu arada imanın ne parçalanabileceğim ve ne de artıp eksilebileceğini kabul etmemişlerdir.
"Murcie" mezhebinin "Beşinci Kolu"na göre -ki bunlar Ebu Sevban'ın

arkadaşlarıdır-iman, Allah'ı, Rasulûllah'ı ve akılca mutlaka yapılması gereken görevleri benimseyip kabul etmektir.
"Murcie" mezhebinin "Altıncı Kol"una göre iman, Allah'a, peygamberlere inanmak, kesin delillerle belirlenmiş farz ibadetleri kabul etmek, bu konularda Allah'a boyun eğmek ve bu durumu dille ifade etmektir.
Bu kulun görüşüne göre anlatılan bu iman bütününün her bir özelliği aynı zamanda bir ibadettir. Fakat bu özelliklerden her hangi biri yerine getirilip diğeri ihmal edilirse o zaman yerine getirilen özellik de ibadet niteliğini kazanamaz. Meselâ Allah'ı tanıyıp bu tanımayı dille ifade etmemek hali gibi. Buna karşılık bütünün her hangi bir özelliğini terketmek aynı zamanda bir günah işlemektir. İnsan bu özelliklerden birini yerine getirmedi diye kâfir olmaz. Kişiler imanları bakımından biribirlerinden farklı ve üstün olabilirler. Başka bir ifade ile bazı kimseler Allah'ı daha iyi tanıyıp Ö'nu daha güçlü şekilde tasdik etmiş olabilirler. Ayrıca iman artıp eksilebilir, yani bu nitelikleri taşıyabilir. Bu görüş Hüseyin b. Muhammed Neccar ve arkadaşları tarafından savunulmuşdur.
"Murcie" mezhebinin "Yedinci Kol"u Ebu Gaylan ve arkadaşları tarafından savunulduğu için "Gaylâniye" diye bilinir. Bunlara göre iman, Allah'ı ikinci dereceden bir tanıma ile tanıyıp bilmek, O'nu sevip kendisine boyun eğmek ve Rasulûllah'ın, Allah katından getirmiş olduğu gerekçelerin tümünü kabul etmektir. "İkinci dereceden bir tanıma" şartının koşulmasının sebebi, onlara göre Alah'ı birinci dereceden (yani üstün körü) bir şekilde tanımanın her insan tarafından ister-istemez yerine getirilen tabii bir görev oluşudur. Bu yüzden onlar bu anlamda Allah'ı 'tanıyıp bilmeyi iman saymamışlardır.
Görüşlerini anlattığımız bu kolların tümü, yanı "Şemu-riyye" "Cehmiyye", "Gaylâniyye" ve "Neccâriyye" kollarının hepsi kâfirlerde iman olabileceğini, onlarda imanın bazı unsurlarının bulunabileceğini kesinlikle reddederler. Çünkü bu kolların tümüne göre iman parçalara ayrılmaz bir bütündür.
"Murcie" mezhebinin "Sekizinci Kol" una göre -ki bu görüş Muhammed b. Şebib tarafından savunulmuştur-iman, Allah'ın varlığını dille ifade etmek, O'nun eşi-benzeri olmayan bir "tek" olduğunu bilip kabul etmektir. Ayrıca Allah'ın peygamberlerini tanımak ve bu peygamberlerin O'nun katından getirecekleri namaz, oruç gibi bütün müslümanlar tarafından tartışmasız olarak benimsenip Rasulûllah'dan nakledilen prensipleri kabul etmek, bunun yanında Allah'a boyun eğmek, yani O'na karşı büyüklük taslamaya kalkışma-maktır.
Onlara göre İblis (Şeytan) aslında Allah'ı tanıyor, kabul ediyordu. Fakat O'na karşı büyüklük taslamaya kalkıştığı için kâfir oldu. Eğer bencilliğe kapılıp büyüklük taslamamış olsaydı, kâfir olamazdı.
Yine onların dediklerine göre iman bütün, parçalara ayrılabilir ve bu konuda insanlar biribirinden farklı ve üstün olabilirler. İmanın her hangi bir niteliği ibadet ve iman bütününün bir parçası sayılabilir Buna göre bu parçayı terke-den, savsaklayan kimse imanın bir kısmını terkettiği için kâfir olur. Fakat mümin olabilmek için iman bütününün bütün parçalarını biraraya getirmek gerekir. O halde Allah'ın eşi benzeri olmayan bir "tek" olduğunu kabul eden ve fakat pey-

gamberleri tanımayan kimse, peygamberleri tanımadığı için kâfirdir. Oysa bu kimse, Allah'ı tanımak gibi iman bütünün önemli bir unsuruna sahip bulunuyordu.
"Murcie" mezhebinin "Dokuzuncu Kol" una göre -ki bu kol Ebu Hanife ile arkadaşlarının bağlıları tarafından savunulmaktadır -iman Allah'a ve Rasulûne inanmak ve Rasulûl-lah'ın, Allah katından getirdiği prensiplerin tümünü kabul etmektir. Bu inanç ve kabul, yorumlu ve detaylı bir şekilde değil, genel hatları olacaktır.
"Murcie" mezhebinin "Onuncu Kol"unun görüşüne göre -ki bu görüş Ebu Muaz Turneni ve arkadaşları tarafından ileri sürülmüştür- iman, büyük günahları terketmek demektir. İman öyle bir takım nitelikler demetinin adıdır ki, insan bu nitelikleri veya bunlardan birini terkettiği takdirde kâfir olur. İşte terkedildiği takdirde sahibini kâfir saydıran nitelik, imandır.
Bunun yanında terkedildiği takdirde sahibini kâfir saydıracağı hususunda islâm alimleri arasında görüş birliği bulunmayan ibadetler, imana dayalı şeriatın birer unsuru sayılırlar. Bunlar eğer farz ibadetler ise onları terkeden kimse fasıklıkla suçlanır. Küfür niteliği taşımayan büyük günahlar insanı imandan çıkarmaz.
Namaz, oruç ve hacc gibi ibadetleri inkâr eden, rededen veya küçümseyen kimse kafir olur. Bu durumda kâfir olmanın sebebi, bu ibadetleri yapmamak değil, onları küçümsemek, reddetmek ve inkâr etmektir. Eğer kişi bu ibadetleri yerine getirmemeyi mubah sayarak değil de başka şeylerle oyalanarak veya "başka zaman yaparım" diyerek terkederse kâfir olmaz. İsterse bu kişi ömründe sadece bir gün veya bir tek vakit namaz kılmış olsun. Fakat bu durumda böyle bir kimseyi fasık sayarız. Nitekim bu kolun lideri olan Ebu Muaz diyor ki; "Kim bir peygamberi öldürür veya yaralarsa kâfir olur. Yaralama durumunda kâfir olmasının sebebi, yaralamış olmak değil, peygamberi hor görmesi onu düşman bellemesi ve ondan nefret etmesidir."
"Murcie" mezhebinin "Onbirinci Kol"u Bişr-i Munsı tarafından savunulmuştur. Bu kolun görüşüne göre iman, "tasdik" demektir. İman, kelime anlamı ile "tasdik" demek olduğu için "tasdik" anlamını taşımayan eylem "iman" sayılamaz. "Tasdik" hem kalble ve hem de dille olur. Buraya kadar İbn-i Ravendi de bu kolun görüşlerini paylaşmakla birlikte bu noktadan sonra şöyle düşünmeye devam etmektedir; "Küfür demek, "inkâr etmek", "reddetmek" ve "örtmek", perdelemek" demektir. Buna göre ancak sözlük anlamına göre küfür olan hallerin küfür ve sadece söz anlamı ile iman olan niteliklerin iman sayılması caizdir." Ona göre güneşin Önünde secde etmek ve AUah'dan başka her hangi bir şeyin karşısında secdeye kapanmak, aslında küfür değil, fakat küfür alâmeti (göstergesi)dir. Çünkü Cenab-ı Allah sadece kâfirlerin güneşe karşı secde ettiklerini belirtmiştir.
"Murcie" mezhebinin "Onikinci Kul"u olan "Keramiyye" Muhammed b. Keram ve arkadaşları tarafından temsil edilir. Bu kolun görüşüne göre iman, sadece dille ikrar ve tasdik etmektir, kalbin bu konuda hiç bir fonksiyonu yotur. Bu adamlar kalble tanıyıp bilmenin, daha doğrusu dille tasdik etmek dışında her

hangi bir eylemin iman olabileceğini reddetmişlerdir."
Görülüyor ki, Eşari tarafından görüşleri anlatılan bu "Murcie" mezhebi kollarının tümü imanda kalb eyleminin fonksiyonu olduğunu ileri sürerler. Aralarında bu görüşe katılmayan, karşı çıkan bir kaç tane kol vardır ki, bunlar da "Cehmiyye" ve "Salihiyye1" kollarıdır.[117[117]]

## Ehli Sünnetin Görüşü

Eşari, adı geçen "Makalât" isimli eserinde hadis alimleri ile "Ehl- Sünnet" mezhebinin bu konudaki görüşlerini de kısaca şöyle anlatıyor:
-Hadis alimleri ile Ehli- Sünnet mezhebinin bu konudaki görüşleri de kısaca şöyledir: İman Allah'a, meleklere, kitaplara, peygamberlere, Allah katından gelen Kur'an'a ve güvenilir ravilerin (rivayetçilerin) Peygamber Efendimizden - salât ve selâm üzerine olsun- nakletmiş oldukları ha-, dişlere inanmak demektir.
Allah, tek, eşsiz, varlığı kendinden başka hiç bir şeye dayanamayan, ne arkadaş ve ne de evlâd edinmemiş olan bir ilâhtır. Peygamberimiz, O'nun kulu ve Rasulûdur. Cennet de cehennem de gerçektir. Kıyametin kopacağı an, bir gün gelip çatacaktır, bunda asla şüphe yoktur. Allah, kabirlerdeki ölülerin tümünü yeniden diriltecektir.
Cenab-ı Allah, "O Rahman Arş'a istiva etmiştir"[118[118]] şeklindeki buyuruğu uyarınca Arş'ı üzerindedir.
Cenab-ı Allah "Tersine Allah'ın iki eli de açıktır"[119[119]] ayetinde belirtildiği üzere iki eli
ve "Gemi gözlerimiz önünde akıp gidiyordu"[120[120]] ayetinde anlatıldığı üzere iki gözü
ve "Yalnız Rabb'inin celâl ve ikram sahibi yüzü geriye kalacaktır"[121[121]] şeklindeki ayette bildirildiği üzere yüzü vardır. Yalnız bu saydığımız organların nitelik ve mahiyeti üzerine hiç bir şey söylenemez. Mutezi-le'nin ve Hariciler'in dedikleri gibi, "Allah'ın isimleri, Al* lah'ın zatından başka bir şeydirler" denemez.
Kur'an-ı Kerim mahlûk (yaratılmış) değildir. Hiç bir kıble ehli işlediği her hangi bir günah yüzünden kâfir sayılamaz. Bu günah isterse zina, hırsızlık ve benzeri büyük günahlardan biri olsun. Böyle kimseler ne kadar büyük günahlar işlerlerse işlesinler, sahip oldukları imanla mümin sayılırlar.
İman, Allah'a, meleklere, Allah'ın kitapları ile peygamberlerine; hayır ve şer, acı ve tatlı yanlan ile kadere inanmak, bunlar yanında insanın başına gelmeden savunulan bir belânın zaten insanın başına gelmesinin söz konusu olmadığına ve başına gelen bir belânın da savulmasının söz konusu olamayacağını kabul etmek de imanın özündendir. İslâm demek, hadiste belirtildiği üzere Allah'dan başka

117[117] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 106-112.
118[118] Tana: 20/5
119[119] Maide: 5/64
120[120] Kamer: 54/14
121[121] Rahman: 55/97

ilâh olmadığına şahitlik etmektir. İslâmla iman aynı şey değildir, bu iki terim, biribirinden farklı anlamlar taşır.
Hadisçilerle Ehl-i Sünnet mensuplarının kabul ettiklerine göre biri söz ve öbürü eylem (amel) olmak üzere iki ana unsurdan oluşan iman hem artabilir, hem de eksilebilir. Onlar iman için ne "mahlûktur (yaratılmıştır)" ve nede "mahlûk değildir" derler."
Eşarî oldukça uzun süren ,bu açıklamalarının sonunda "Hadisçiler ve ehl-i sünnetin anlattığımız bütün bu görüşleri ile ilgili olarak biz de onlar gibi düşünüyoruz, deriz--demektedir. İşte Eşari'nin bu kitabında geçen ve hadisçilerle Ehl-i Sünnet mezhebi ile aynı görüşü benimsediğini belirten tek sözü budur. "Mucez" adlı eserinde geçen destekleyici ifadesini ayrı tutuyoruz.[122[122]]

## Söz ve Amel

Buraya kadar yaptığımız bu uzun açıklamadan maksadımız, bu ümmetin mezheplerinin çoğunluğunun kalb eylemlerini imandan bir parça saydıklarını belirtmektir. Hatta "Murcie" mezhebinin kollan da büyük bir çoğunlukla bu ka-naattedir. Mutezile, Hariciler, Ehl-i Sürmfet ve hadisçilerin bu konudaki görüşleri herkesçe biliniyor. "Mürcie" mezhebinin Cehm b. Safvan kolunun bu konudaki karşı çıkışı istisnai bir görüş olduğu gibi "Keramiye" kolunun "iman, sadece dille ifade edilen sözdür" şeklindeki görüşü de istisnaidir.
Şu noktayı da önemle belirtmek gerekir ki, iman konusunu ele alarak "ameller imanın bir parçası mıdır, değil midir?" ve "iman hem söz ve hem de eylem midir?" diye konuşanlar çoğunlukla amelden bahsedilirken vücudun görünür organları ile işlenen dış eylemlerin kastedildiğini ve sözden kastedilen şeyin de dilin ifade ettiği söz olduğunu sanırlar. Bu düşünce yanlıştır.
Tersine tüm müslümanların ortak görüşü ile, sadece kuru söz iman değildir. Sadece kalb ile tasdik etmek de müs-lümanlarnı büyük çoğunluğuna göre iman değildir. Yalnız Cehm ile Salih'in görüşünü destekleyen küçük bir azınlık bunun tersini ileri sürüyor. Bazı safsatacı akılcıların ve dini hükümlere genellikle ters görüşler ileri sürenlerin bu konudaki düşünceleri, îbn-i Keram'ın sözlerinden çok ileri derecede yanlıştır.
Tıpkı bunun gibi, Allah sevgisi ve saygısı ile birlikte olmayan, tersine Allah'a ve RasulÛllah'a karşı nefret ve düşmanlık hisleri ile birarada bulunan sözde bir kalb tasdiki de tüm müslümanların ortak görüşüne göre iman değildir. İbn-i Keram'ın bu konudaki - ters gibi görünen- görüşü hüküm bakımından değil, isimlendirme bakımından ortak görüşten ayrılır. Bu zat münafıklara "mümin" ismini vermekle birlikte onların ebediyyen cehennemde kalacaklarını belirtmektedir. Böylece ortak görüşe hüküm bakımından değil, isimlendirme bakımından karşı çıkmaktadır. Fakat bu konuda Cehm'in görüşünü savunanlar hem hüküm ve hem de isimlendirme bakımından ortak görüşe karşı çıkmaktadırlar.[123[123]]

---

[122[122]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 112-114.
[123[123]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 114-115.

## İman ve Amel

İmanın kökünün kalbde olduğu gibi kabul edilince bilmek gerekir ki, "iman" terimi, bazan "tasdik", "sevgi" ve "saygı" gibi kalble ilgili söz ve eylemleri ifade etmek için kullanılır. O zaman zahiri söz ve eylemler imanın gerekleri, sonuçları ve delilleri olurlar. "İman" terimi, kimi zaman da hem kalbde ve hem de vücudda meydana gelen bazı özellikler için kullanılır. O zaman da imanın gerekleri ve sonuçları kavramın kapsamına alınmış olur.

Bundan anlaşılıyor ki, zahiri ameller (vücudumuzun görünür tüm eylemleri) "islam" adını alırlar ve bunlar bazan iman kapsamına alınır, bazan alınmaz.

Bu da şöyledir. Her hangi bir kelimenin tek başına kullanıldığı zamanki anlamı, yakın anlamlısı ile birlikte kulla-

nıldiğı zamanki anlamından farklı olur. Tek başına kullanıldığı zaman yakın anlamlı her iki kelimenin anlamlarını tek başına kapsamına aldığı halde yakın anlamdışı ile birlikte kullanılınca sadece kendi anlamını ifade eder. Meselâ "fa-kir" ve "miskin" kelimelerini ele alalım. Bu kelimelerden biri tek başına kullanılınca kendi Öz anlamı ile birlikte Ötekinin anlamını da kapsamına alır. Fakat her iki kelime yanya-na kullanıldığı takdirde her birinin anlamı, sadece kendi kavramsal içeriği (muhtevası) ile sınırlı kain*.

"Maruf" ve "münker" kelimeleri de böyledir. Bu kelimeler Cenab-ı Allah'ın "onlara marufu emrederek mün-ker'i yasaklarlar"[124[124]] ayetinde olduğu gibi tek başına kullanılırsa (meselâ) "münker" kelimesinin kapsamına "fahşa" ve "bağy" kelimelerinin anlamları da girer. Fakat "münker" terimi "Namaz, insanı fahşa ve münker'den alıkoyar" [125[125]]ayetinde olduğu gibi yakın anlamdaşlarından biri ile (fahşa ile) birlikte veya "Fah-şa'dan, münker'den ve bağy'den meneder"[126[126]] ayetinde olduğu gibi yakın anlamdaşları olan "Münker" ve "Bağy"ın her ikisi ile birlikte kullanılırsa o zaman bu terim, ya sırf kendi anlamını ifade eder veya her üç terimin anlamım kapsar. Burada iki farklı görüşün bulunması sınırlı anlamlı bir kelime, genel anlamlı bir kelimeye bağlanınca genel anlamlı kelimenin anlamını sınırlar mı, sınırlamaz mı tartışmasına dayanır.

Vücudumuzun zahirdeki (görünür) söz ve eylemleri (amelleri) batım (iç) eylemlerini (amellerin) sonucu ve gerekleri olduklarına göre bir yerde sadece "iman" terimi kullanılınca her iki anlamı (zahiri ve batını ameller anlamlarını) da kapsamına alır. Tıpkı Peygamber Efendimizin -salât ve selâm üzerine olsun- "İman yetmiş kûsûr bölümdür. En üst seviyelisi -lâilâheillellah-demek ve asgarisi, gelip geçenleri rahatsız eden şeyleri yoldan kaldırıp atmaktır" şeklindeki hadisidir. Bu takdirde "islâm1" terimi "iman" teriminin kapsamına girmiş, onun bir parçası olmuş olur. Öyle olunca "iman", zahiri (görünür) ve batını (iç) bütün ibadetlerin ismi olur. Nitekim Peygamberimizin-salât ve selâm

[124[124]] Araf: 7/157
[125[125]] Ankebut: 29/45
[126[126]] Nahl: 16/90

üzerine olsun- Abd-i Kays kabilesinden gelen bir heyete hitaben söylediği şu sözler bu kabildendir:
"Size Allah'a iman etmeyi emrediyorum. Allah'a iman etmek nedir, biliyor musunuz? AHah'dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun Rasulû olduğuna şe-hadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak ve ganimetlerden beşte birini vermeniz."
Bu hadis hem Buharî'de ve hem de Müslim'de vardır. Peygamberimiz, burada imanı, islâm anlamında açıklamıştır. Çünkü şehadet cümlelerini dile getirmek isterken onların hem kalble tasdik edilmelerini ve hem de dille ifade edilmelerini kasdetmiştir.
Daha önce söylediğimiz gibi Peygamberimiz bu sözleri Abd-i Kays kabilesini temsilen gelen bir heyete karşı söylemiştir. Bu kabilenin önemi şundan ileri gelir. Medine halkından sonra beldelerinde cuma namazı kılan ilk müslüman topluluk bunlardır. İbn-i Abbas- Allah ondan razı olsun- bu konuyu şöyle anlatıyor:
"İslâm tarihinde Medine'den sonra ilk cuma namazı Bahreyn köylerinden biri olan Cezasî'de kılınmıştır. Bu köyün halkı Peygamberimize baş vurarak dediler k; "Ya Rasulal-lah, sizinle aramızda Mudar kabilesinin falanca kâfir kolu var. Bu yüzden sizinle sadece haram aylarda (hacc mevsiminde) buluşabiliyoruz. Buna göre bize öyle bağımsız bir ibadet emret ki, onu hem biz yapalım ve hem de bizim ötemizde oturan kabileleri onu işlemeye çağıralım" dediler.
Onlar bu sözleri ile Temim, Esed, Gatafan ve diğer Necidli kabileleri kasdediyorlardı. Bu kabileler o zamar henüz kâfir idiler. Buna karşılık Abd-i Şems kabilesi, İslâm dinini uygulamak isteyen, samimi kimselerdi. Nitekim Peygamberimiz -salât ve selâm üzerine olsun- onlara yukarda-ki zahiri (görünür) söz ve eylemleri (amelleri) yerine getirmelerini emredince bunları hem zahiri ve hem batım olarak yerine getirip mümin oldular.
Fakat "iman" ve "islâm" terimleri yanyana kullanılınca Peygamberimizin-salât ve selâm üzerine olsun-aş ağıdaki hadisinde olduğu gibi "iman" kalble ve "islâm" da dış (görünür) eylemlerle ilgili olur:
"İslam dış görünüş, buna karşılık iman kalbdedir. İman senin Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, Peygamberlerine, ölümden sonraki dirilişe, iyi ve kötü yönleri ile kadere inanmandır."
İnsanda bu iman meydana gelince şahadet cümlelerini ifade etmek, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak ve hacca gitmek gibi şartlan olan islâmın da şahsında meydana gelmesi kaçınılmaz bir sonuç olur. Çünkü o kimsenin Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etmiş olması Allah'a teslim olmasını, O'na boyun eğmesini gerektirir. Yoksa insanın kalbinde onaylama (ikrar), sevgi ve boyun eğme varken, gücü yettiği halde bu hallerin onun görünür davranışlarında belirmemesi düşünülemez. Tıpkı kesin irade ile gücün varlığına rağmen istenen şeyin ortaya çıkmamasının imkânsız olması gibi. Bundan şu anlaşılıyor ki, kesin şekilde kalbi ile iman eden bir kimsenin eğer dilini döndürmeye gücü yetiyor ise şahadet cümlelerini dili ile ifade etmemesi

düşünlemez. O halde dili dönen bir kimsenin şahadet cümlelerini ifade etmemesi, kalbinde tam bir imanın bulunmadığını gösterir. İşte Cehm ve arkadaşlarının "dıştan ifade edilmeyen sadece kalbi bir iman Ankette işe yarar" şeklindeki iddialarının asılsızlığı bundan anlaşılır. Çünkü böyle bir şey mümkün değildir. Sebebine gelince kalbde tam bir iman meydana geldiği halde kişinin gücü oranında bu imanın dış davranışlarına yansımaması mümkün değildir ve yine insanın bir başkasını kesin bir şekilde sevdiği halde eğer onunla buluşmaya gücü yetiyorsa bu yolda hiç bir teşebbüse girişmemesi, hiç bir adım atmaması olacak şey değildir.

Akıllara takılabilecek bir soruya cevap vermek için şunu hemen belirtelim ki, Peygamocıu ve selâm üzerine olsun- amcası Ebu Talib"'in Rasulûllah'a karşı besıem-ği sevgi aradaki akrabalık dolayısı ile idi, yoksa Allah için değildi. Başka bir deyimle Ebu Talib, Peygamberimizin yakım ve ailece büyüğü olduğu için O'nu koruyup desteklemişti. Bu yüzdendir ki, onun bu davranışı kendisine Allah'ın rızasını kazandırmamıştı. Yoksa eğer onun bu davranışı kalbindeki imandan ileri gelseydi, kesinlikle şahadet cümlelerini dile getirmesi gerekirdi. Onu Peygamberimizi desteklemeye sürükleyen gerekçenin aynısı (ki bu akraba ve ırk tutkunluğudur) kendisini şahadet cümlelerini ifade etmekten alıkoymuştur.

Oysa Ebu Bekir-Allah ondan razı olsun- ve benzerlerinin davranış gerekçesi bunun tersinedir. Nitekim Cenab-ı Allah Öyleleri hakkında şöyle buyuruyor:

"Ondan uzak tutulur, Allah'dan korkup sakınan kimse. O ki, malını vererek (cimrilik kompleksinden) arınır. Ve onun üzerinde hiç kimsenin karşılık verilecek bir nimeti yoktur. O yalnız Yüce Rabb- inin razısına ermek için verir. Yakında kendisi de hoşnut edilecektir."[127[127]]

## Yanıltan Sebepler

**1-** Bu noktadaki yanılgı aşağıdaki sebeplerden ileri geliyor: ;(1- Sanılıyor ki, "bilmek" ve "tasdik etmek" imanın bütün gereklerini kapsamına alır.

**2-** Sanılıyor ki, kalbdeki iman kişiden kişiye farklılık, üstünlük göstermez.

**3-** Sanılıyor ki, gerek sözlerin ve gerekse görünür eylemlerin (amellerin) kalbdeki makbul imandan farklı ve başka olması mümkündür.

**4-** Sanılıyor ki, kalbde sadece "tasdik" ve zahirde de sade çeşitli organların eylemleri (amelleri) vardır. Oysa kalbin "tasdik"ten başka "amel" (eylemi) de olduğu gibi zahir deyince akla sözler ile organlarımızın eylemleri birlikte gelmelidir. Bunların ikisi de batini (iç) temelin varlığını gerekli kılar.

"Murcie" mezhebi zahiri amelleri (eylemleri) imandan ayırmıştır. Hatta bu mezhebin bazı kolları kalb amellerini de imandan ayırarak onu sadece tasdik'ten ibaret saymışlardır. Bu açık ve kesin bir sapıklıktır. Bu mezhebin kimi kolları da sadece zahiri amelleri (görünür eylemleri) imandan ayırır. Onlara cevap olarak

---

127[127] Leyi Suresi: 92/17-21 Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 115-199.

denmesi gerekir ki, vücudun organları tarafından yapılan dış eylemler içteki imanın varlığına bağlıdırlar, bunlar biribirinden ayrılmaz, aynı zamanda zahiri amellerin yokluğu batını bir iman temelinin yokluğunu gösterir.[128[128]]

## Amel İmanın Parçası Mı?

Böyle olunca tartışma konusu olarak şu noktada kalıyor. Acaba zahirî ameller iman kavramının özünden bir parça mıdır, yani iman kavramı bu amelleri doğrudan doğruya kapsamına alır mı, yoksa bunlar iman kavramının gerekleri midirler?

Konuyu inceleyince görünür ki, zahiri ameller bazan iman kavramının kapsamına girerler, bazan da imanın gerekleri olurlar. Bu da "iman" kelimesinin yalnız başına kullanılıp kullanılmadığına bağlıdır. Eğer "iman" kelimesi ile "islâm" kelimesi yanyana kullanılırsa o zaman islâm kavramının muhtevası, "iman" kelimesinden ayrılmış olur. Bununla birlikte "islâm", "iman"ın gereği olmuş olur. Bunun yanında Cenab-ı Allah'ın "iman edip iyi ameller işleyenler halkın en hayırlıdırlarıdır"[129[129]] ayetinde olduğu gibi eğer "iman" ile "amel" terimleri yanyana kullanılmış ise o zaman amel doğrudan doğruya, iman kavramının kapsamına girmez" diye düşünülebileceği gibi "amel, iman kavramının kapsamı içindedir, burada dar anlamlı bir kelime, geniş anlamlı bir kelimeye bağlanmıştır" da denebilir. Fakat her iki halde de amel, imanın pratiğe geçilerek "gerçek" leşmesi ve "tasdik" edilmesi aracıdır.

Bu böyle olduğu içindir ki, Şeyh Ebu İsmail Ensarî ve benzeri gibi bazı alimler "iman, bütünü ile tasdik"ten ibarettir. Çünkü kalb, Peygamber Efendimizin -salât ve selâm üzerine olsun- getirdiği prensipleri tasdik eder. Dil, kalbdeki bu duyguyu tasdik eder" demişlerdir. Bilindiği gibi halk arasında bu anlamda "falancanın işi, sözünü tasdik etti" diye bir söz vardır. Nitekim Peygamber Efendimizin -salât ve selâm üzerine olsun- aşağıdaki hadisi de bu anlamdadır:

11 Gözler zina eder, onların zinası bakmaktır. Kulaklar zina eder, onların zinası işitmektir. El zina eder, onun zinası tutmak, dokunmaktır. Ayak zina eder, onun zinası yürümek, adım atmaktır. Kalb ister, arzu eder. Buna karşılık cinsiyet organı bu arzusu ya tasdik ederfonay-lar) veya tekzib eder."

Görüldüğü gibi "tasdik" deyimi "haber" ile ilgili olarak kullanıldığı gibi "irade" ile ilgili olarak da kullanılır. Misal olarak "falanca azminde" veya "sevgisinde sadıktır" dendiği gibi "adamlar sadık bir hamle yaptılar" da denir.

İlk dönem islâm alimleri (selef) ameli, imandan ayırdıkları ve "iman konusunda herkes biribirinin benzeri, aynısı-dir" dedikleri için, "Mürcie" mezhebine şiddetle karşı çıkmışlardır. Gerçekten onların (Mürcie'nin) herkesteki imanı biribirine eşit sayan görüşü, düşülebilecek hataların en büyüklerinden biridir. Tersine insanlar ne "tasdik" ne "sevgi" ne "korku" ve ne de "bilgi ve tanıma derecesi" bakımından eşit değildirler, bu bakımlardan insanlar biribirinden fark-

---

[128[128]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 119-120.

[129[129]] Beyyine: 98/7

lıdırlar.
Ayrıca onların ameli, imandan ayrı saymaları, kalb amelini (eylemlerini) de imandan ayırdıkları şüphesini uyandırıyor ki, böyle bir şey kesinlike yanlıştır. Çünkü eğer bir kimse Rasulûllah'ı tasdik etse, fakat kalbi ile O'ndan nefret edip vücudu ile O'na düşman olsa, böyle bir kimse kesinlikle kâfirdir. Buna karşılık eğer onlar sadece kalb eylemlerini (amelleri) iman kavramınmın kapsamına alıyorlarsa yi-,ne de yanılgı içindedirler. Çünkü vücudun eylemi (ameli) ol-maksızın kalbdeki imanın varlığı ve devamlılığı düşünülemez.[130[130]]

## İman ve Cihad

Burada maksadımız "belirli" bir ameli söz konusu etmek değildir. Tersine Allah'a ve Rasulûllah'a kalbinden inanan bir kimsenin Peygamberimizin-salât ve selâm üzerine olsun-düşmanlar tarafından saldırıya uğradığını görünce gücü yettiği halde olup-bitenlere seyirci kalarak sadece kuru sözlerle Rasulûllah'ın tarafını tutmakla yetinmesi düşünebilir mi, böyle bir şey normal olabilir mi, yoksa böyle bir kimsenin mutlaka Rasulûllah'm tarafını tutmak üzere bir şeyler yapması mı gerekir? Herkes kabul eder ki, birinci varsayım, yani hiç bir şey yapmadan olaylar karşısında seyirci kalarak sadece kuru sözlerle Peygamberimizi desteklemek olacak şey değildir, imkânsızdır.
Bu yüzdendir ki, imkân sınırları içinde olan cihad, imandandır ve bu kadarlık bir cihadın yokluğu da imanın yokluğumı gösterir. Nitekim Peygamberimiz -salât ve selâm üzerine olsun- Müslim'de bulunan bir hadise göre şöyle buyurmuştur:
"Kim hiç savaşmamış ve içinden savaşmayı geçirme-miş olarak ölürse bir tür münafıklık üzerine ölmüş olur."
Bu hadisten açıkça anlaşıldığına göre böyle bir kimsede bulunan imanın yanında münafıklığın bir çeşidi de varolmuş olur. Nitekim Cenab-i Allah da şöyle buyuruyor:
"Müminler ancak şu kimselerdir ki, Allah'a ve Rasu-lûne inandılar. Sonra da şüpheye düşmediler ve Allah yolunda malları ile, canlan ile savaştılar. İşte (iman iddialarında) sadık olanlar bunlardır."[131[131]] Ayrıca yine Müslim'de yeraldığına göre Peygamberimiz -salât ve selâm üzerine olsun-şöyle buyuruyor:
"Aranızda kim bir eğrilik görürse onn eli ile düzeltsin. Eğer gücü yetmezse dili ile, buna da gücü yetmezse kalbi ile düzeltsin (bu eğriliğe karşı nefret beslesin.)"
Başka bir rivayete göre hadisin sonu şöyledir:
"Bunun ötesinde hardal tanesi kadar bile iman yoktur."
Bu hadis açıkça gösteriyor ki, bir kalbde Allah'ın yasaklamış olduğu eğriliklere karşı nefret duygusu yoksa o zaman o kalbde iman yok demektir. Nefret ve sevgi kalbin eylem-lerindendir. Bilindiği gibi İblis (şeytan) ve benzerleri Cenab-ı Allah'ın böylesine eğrilikleri yasakladığını bilirler, fakat onlardan nefret etmezler. Nefret etmek şöyle dursun, insanları Allah'ın ve Rasulûllah'm

[130[130]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 120-122.
[131[131]] Hucurat: 49/15

yasakladığı bu hareketleri işlemeye çağırırlar.
Şunu da belirtmek gerekir ki, Cehm iel Salihi'nin taraftarları açıkça şöyle diyorlar; "Allah'a ve Rasulûllah'a sövmek, teslis (üçleme) inancını ve diğer küfür kelimelerinden birini dile getirmek batın (kalb) açısından küfür değil, fakat sadece zahiri bakımdan kâfirliğin delilidir. Buna rağmen söz konusu küfürbaz ve sövücünün batini alemde Allah'ı tanıyan. O'nun birliğini onaylayan bir mümin olması mümkündür."
Bu kimseler Kur'an ve sünnete dayanarak veya icma-i ümmetten delil göstererek "Böyle bir kimse hem zahiri ve hem de batım bakımdan kâfirdir" dendiği zaman cevap olarak der ki "Bunun böyle olabilmesi için söz konusu sözlü küfür batını bakımdan bir yalanlamanın bulunmasını gerektirir. Oysa iman böyle bir yalanlamanın varolmamasını gerektirir.[132[132]]

## İman ve baskı

O zaman bu kimselere şöyle deriz: Size söyleyecek şu iki gerçeği biliyoruz: Bu gerçeklerden biri reddettiğimiz bir dini prensip ve ikincisi de kendi kendimize biraz derinlemesine düşününce elde edeceğimiz kaçınılmaz bir gerekçedir.
îlk önce dini prensibi ele alalım. Biz biliyoruz ki, herhangi bir baskı altında olmaksızın, gönüllü olarak Allah'a ve Ra-sulûllah'a söven, hatta zorlanarak değil de kendi isteği ile küfür kelimelerinden birini ağzına alan veya Allah'la, Allah'ın ayetleri ile ve Rasulûllah ile alay eden kimse hem batım ve hem de zahiri anlamda kâfir olur. Buna göre kim çıkar da "Böyle bir kimse sadece zahiri bakımdan kâfirdir, batını anlamda mümin olabilir" derse o kimse dinimiz bakımından kesinlikle yanlış ve sapık olan bir görüş ileri sürmüş olur.
Çünkü Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'de kâfirlerin bazı sözlerini açıkladıktan sonra onların kâfir olduklarını ve bu yüzden ağır cezalara, çarpılmayı hakkettiklerini belirtmiştir. Eğer kafirlerin söz konusu küfrü gerektirir karakterdeki sözleri, kimselerin aleyhlerinde yapılmış bir şahitlik veya yanılarak ağızdan kaçmış olabilecek bir itiraf gibi bir nitelik taşısalarda, o zaman doğru olabileceği gibi asılsız olması da muhtemel olan bir şahitlik yüzünden Allah'ın onları ceza görecekler olarak saymaması, hatta söz konusu şahitlik kesinleşmedikçe onları azaba çarptırması gerekirdi. Oysa Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Allah üçün üçüncüsüdür" diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır."[133[133]]
Diğer bir ayette de şöyledir:
"Allah, Meryem oğul Mesih'dir" diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır."[134[134]]
"îkinci bildiğimiz gerçeğe gelince eğer kalb, Rasulûllah'ın doğru söylediğine ve O'nun Allah'ın elçisi olduğuna inanmış olur, aynı zamanda Allah'a karşı sevgi ve saygı beslerse, o zaman böyle bir kalbin buna rağmen Allah'a dil uzatması,

---

[132[132]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 122-124.
[133[133]] Maide: 5/73
[134[134]] Maide: 5/17

O'na'sövmesi imkânsız qlur. Böyle bir şey ancak Allah'a karşı varolabilecek bir küçümseme ve saygısızlık duygusu ile "birlikte varolabilir. Bundan da anlaşılır ki, sadece Rasülullah'ın doğru söylediğine inanmış olmak iman sayılamaz, imanın varolabilmesi için bunun yanında kalbde Rasulûllah'a karşı sevgi ve saygı da bulunmalıdır:
Bunun yanında Cenab-ı Allah buyuruyor ki:
"Kendilerine Kitab'dan bir pay verilenleri görmüyor musun?" Onlar Cibt'e ve Tağut'a inanırlar."[135[135]]
Başka bir ayet de şöyledir:
"Kim Tağut'u inkâr edip Allah'a inanırsa, hiç şüphesiz, kopmayan, sağlam bir kulpa yapışmıştır."[136[136]]
Bu ayetlerden anlaşılıyor ki, Tağut'a karşı da "iman" ve "küfür" söz konusudur. Bilindiği gibi, Allah'ın sadece varlığını ve taşıdığı sıfatları onaylamak konusunda-mümin ile kafir aynı durumdadır. Nitekim putlar, şeytan ve büyü (sihir) ile ilgili bilgi konusunda müminle kafir ortaktır. Nitekim Cenab-ı Allah büyü konusunda şöyle buyuruyor:
"Halbuki, onlar "Biz bir fitneyiz, sakın kâfir olma" demedikçe hiç kimseye bir şey öğretmiyorlardı. Fakat onlar, bunlardan erkekle karısının arasını açacak şeyler öğreniyorlardı. Ama onlar, Allah'ın izni olmaksızın büyü ile hiç kimseye zarar veremezler. Onlar kendilerine yararlı olanı değil, zarar vereni öğreniyorlardı. Yemin olsun ki, onu satıp karşılığında çıkar sağlayanın ahirette hiç bir nasibi olmadığını gayet iyi biliyorlardı."[137[137]]
Görülüyor ki; "Hz. Süleyman'ın mülkü konusunuda şeytanlar tarafından uydurulan sözlere kanarak hiç bilmez gibi Allah'ın Kitabını arkalarına atanlar, ahirette hiç bir nasipleri olmayacağını kesinlikle bildikleri halde" yine de kâfir oluyorlar.
Tıpkı bunun gibi "Putlara ve Tağut'a inanan" bir kimse büyü yolu ile kan ile kocanın arasının açıldığını bilmekle veya şeytanın ve putlarının halleri üe insanların karşısına çıkardıkları fitneler hakkında malûmat sahibi olmakla, sırf bu alanlardaki bilgileri yüzünden "putlara ve Tağut'a inanmış" olmazlar.
Bilinen bir gerçektir ki, putların maddelerin elementlerini (ayan) yaratableceklerine, onların istedikleri her şeyi yapabileceklerine ve bunlara benzer ilâhi özelliklere sahip olabileceklerine hiç kimse inanmaz. Fakat puta tapanlar, putlarına tapmalarının sonucu olarak sadece şeytanların bu putlar aracılığı ile kendilerine seslenerek bazı konularda bilgi vermeleri gibi, bazı isteklerinin yerine geldiğine inanırlar. Nitekim bu durumun benzerine günümüzün putperest kavimleri olan Hindliler, Çinliler, Orta Asyalılar ve başkaları arasında da rastlanmaktadır.
Sözü geçen putperestlerin kâfir olmalarının sebebi, o putlara boyun eğmeleri, yalvarmaları, tapınmaları ve onla-

[135[135]] Nisa: 4/51
[136[136]] Bakara: 2/256
[137[137]] Bakara: 2/102

n amaçlarına ermenin vesilesi saymalarıdır. Yoksa bu putların sahip oldukları etkiyi onaylamaları yüzünden kâfir olmamışlardır. Çünkü böyle bir şeyi mümin olan bir alim de bilip ona inanır. Fakat o alim, böyle bir etkinin gerek dünyada ve gerekse ahirette yolaçacağı zararı bilerek ondan nefret eder, uzak durur. Gerçi kâfir de bu zararın varlığını bilebilir, fakat dünya bağlığı onu yine de kâfirliğe sürükler. Cenab-ı Allah bu durumu şu ayette belirtmektedir:
"İnandıktan sonra Allah'ı inkâr eden, -kalbi imanla yatışmış olduğu halde inkâra zorlanan değil, fakat küfre göğüs açan, küfürle sevinç duyan-kimselere Allah'dan bir gazab iner ve onlar için büyük bir azab vardır. Bu onların dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ve Allah'ın da inkâr eden bir kavmi hidayete erdirmeyeceğin-den ötürü böyledir. Onlar öyle kimselerdir ki, Allah kalblerini, kulaklarım ve gözlerini mühürlemiştir. İşte gafiller, onlardır."[138[138]]
Görüldüğü gibi, Cenab-ı Allah yukardaki ayetlerde iman ettikten sonra kâfir olan kimseleri ve böylelerini bekleyen cezayı anlattıktan sonra "Bu, onların dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ötürü böyledir" diye buyurarak bu kimselerin bu yüzden cezaya müstahak olduğunu bildirmektedir.
Bilindiği gibi, onaylamak ile yalanlamak, bilmek ile bilinmemek, bunlar sevgi ile nefretten ayrı şeylerdir. Yukardaki görüşün savunucuları, ayette geçen kimselerin kalble-rindeki "tasdik" ve "iman" yokolduğu için cezaya müstahak sayıldıklarını ileri sürüyorlar. Onlara bakacak olursanız "dünyayı ahirete tercih etmek" bu konuda asıl gerekçe değildir, o sadece "tasdik" ve "iman"m kalbden silinmesine yo-laçan bir sebep olabilir. Oysa Cenab-ı Allah "Dünyanın ahirete tercih edilmiş olmasını" hüsrana uğramanın asıl sebebi saymıştır. Öteyandan "dünyayı ahirete tercih etmek" tutumu, kâfirliğin ahirette zararlı olduğunu, hatta kâfirin ahi-rette hiç bir paya sahip olamayacağını bilmek ve bunu tasdik etmek de birarada varolabilir.
Şunu da belirtelim ki, Cenab-ı Allah yukardaki ayette küfrü gerektiren sözleri baskı altında söyleyen kimseyi kâfirlerden ayırmış, müstesna tutmuştur. Eğer kafirlik, mutlaka kalbin Allah'ı yalanlamasına ve tanımamasına bağlı olsaydı, küfür sözlerini zorla söyleyen kimsenin kâfir sayılmaması anlamsız olurdu. Çünkü baskı yolu ile kalbi etkilemek imkânsızdır. Bundan anlaşılıyor ki, baskı altında olmaksızın dille kâfirliği gerektirecek.bir söz söylemek küfürdür. Bu arada ayette geçcen "Fakat küfre göğüs açan kimse" ifadesinin açıkladığı durumu söz konusu kimsenin dünyayı ahirete tercih etmiş olmasının sonucu olarak görmek gerekir. Nitekim Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun-bu konuda şöyle buyurmuştur:
"İlerde öyle bir gün gelecek ki, mümin olarak sabahlayan kişi akşama kâfir olarak ve mümin olarak geceye giren kimse sabaha kâfir olarak çıkar. İnsan dinini dünya metaı karşılığında satar."
Yukardaki ayet Ammar b. Yasir, Bilâl b. Rebah ve bunlar gibi yoksul ve koruyucusuz müslümanların, müşrikler tarafından Rasulûllah'a sövmeye ve buna

[138[138]] Nahl: 16/106-108

benzer küfre götürücü sözler söylemeye zorlanmaları,1 olayı üzerine nazil oldu. Bu zavallıların kimi, Ammar gibi, karşılaştığı baskı altında dili ile küfrü gerektirecek söz söylemek zorunda kalmış ve kimi de -Bilâl gibi-bütün baskılara katlanarak ağzından böyle bir söz çıkarmaya yanaşmamıştır. Hiç şüphesiz bu sahabiler, kalblerindeki duyguları değitirsinler diye değil, inançlarının tersini dilleri ile söylesinler diye zorlanmışlar ve baskı altına alınmışlardır. Buna göre baskı ve zorlama söz konusu olmaksızın böyle bir söz söyleyen kimse, hiç şüphesiz "Göğsü, o küfür sözüne açık olarak" yani gönüllü olarak o sözü söylemiş demektir.[139[139]]

## İman ve Bilgi

Tıpkı şunun gibi ki bir gün, bir grup yahudi, Peygamber Efendimize -salât ve selâm üzerine olsun- gelerek, "senin Allah RasulÛ olduğuna şahadet ederiz" dediler. Fakat buna rağmen müslüman olmamışlardı. Çünkü onlar bu sözü söylerken sadece içlerindeki samimi kanaatlerini dile getirmişler, bir başka deyimle "senin AV*1** RasulÛ olduğunu kesinlikle biliyoruz" demek istemişlerdi. Nitefcımi«,»ıwl_' "1>r* halde bana uyunuz" diye teklif eden Peygamberimize "Yahudilerden korkuyoruz, yapamayız" diye cevap vermişlerdir.

Bundan da anlaşılıyor ki, sadece gerçeği bilip bu bilgiyi ifade etmek iman etmek için yeterli değildir. İman etmiş olmak için insanın içindeki bilgiyi dile getirmesi gerektiği gibi, bu dile getirdiği bağlılık ve boyun eğmişlikle birara-ya getirmesi gerekir.

Meselâ münafıklar söz konusu gerçeği yalan yere dilleri ile ifade ettikleri için yürekten kâfir sayılırken yukarda sözü edilen yahudiler bu sözü benimsemeksizin ve boyun eğ-meksizin kuru kuruya söyledikleri için yürekten ve hem de görünüşte kâfir kabul edilmişlerdir. Bu arada bir de Peygamberimizin -salât ve selâm üzerine olsun-amcası Ebu Ta-lib'in durumu var. Ebu Talib, bazı sözlerinden ve davranışlarından anlaşıldığına göre Rasulûllah'ın peygamber olduğunu biliyordu. Fakat atalarının dinine körü-körüne bağlı olduğu ve kabilesi tarafından kınanacağından çekindiği için Kelime-i Şehadet getirerek içinde saklı tuttuğu bu onayı açığa vurmaktan kaçındı. Böyle olunca, yani kalbindeki bilgi ile sevgi ve bağlılığı, batıl tutkunluğu ile hak nefretini kalbinden söküp atabilecek olan bu unsuru yanyana getiremediği için mümin olamamıştı.

İblis'e (şeytana), Firavun'a, yahudilere ve benzerlerine gelince bunların içlerinde çöreklemiş bulunan küfür, bencillik ve kıskançlık duygulan kendilerini Allah'ı sevmekten, kalblerini O'na kulluk sunmaktan alıkoydu. O sevgi ve kulluk duygusu ki, iman ancak onun varlığı halinde tamamlanabilir. Böyle olunca bu kimselerin kalbinde Allah'a karşı nefret duygusu varlığını Allah'ı öfkelendirecek hareketler peşinden koşmalarına ve sonuç olarak kâfir kalmalarına yolaç-tı ki,

[139[139]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 124-128.

bu durumun varlığı yanında bulunabilen kuru bir gerçek bilgisi hiç bir işe yaramamıştır.[140[140]]

## İman, Azalıp Çoğalır Mı?

Aşağıdaki sayacağımız bir kaç bakımdan iman konusunda kişiler arasında farklılık görülebilir, yani bu bakımlardan imanların fazlalık ve eksiklik sıfatları ile nitelendirilmesi mümkün ve yerindedir:

**1-** Zahiri (görünür) ameller: Bu bakımdan insanların akıbetinden farklı ve üstün olabildikleri, bu açıdan insanlar arasında fazlalığın ve azlığın söz konusu olabildiği herkesin kabul ettiği hiç bir itiraza uğramamış bir gerçektir. Bu nokta-daki tartışma, zahirî amellerin, iman kavramının kapsamına girip girmeyeceğidir.

Amellerin iman kavramının kapsamına girmediğini ileri sürenler, onların imanın meyveleri ve gerekli sonuçları olduğunu söylüyorlar. Buna göre zahiri ameller mecazi anlamda iman kavramının kapsamına girebilir. İşte onlara göre, imanın fazla ve noksan olmasının anlamı budur, yani böyle bir söz iman meyvelerinin fazlalığı ve eksikliği demektir.

Daha önce belirttiğimiz gibi, görünür amellerin imanın gerekleri ve kaçınılmaz sonuçları oldukları da söylenebilir. Çünkü ortada söz veya zahiri amel bulunmaksınız kalbde tam bir imanın varolduğunu ileri sürmek imkânsızdır. Fakat amellerin imanın gereği veya ayrılmaz bir parçası sayıimaları, yine daha Önce belirttiğimiz gibi, "iman" kelimesinin yalnız başına veya "İslam" kelimesi ile yanyana kullanılıp kullanılmamasına bağlıdır.

Bu görüşü savunanların "fazlalık ve noksanlık zahirî amellerde görülür, yoksa bu amelleri gerekli ve kaçınılmaz kılan özde eksiklik ve fazlalık olmaz" demeleri yanlış bir düşüncedir. Çünkü her hangi bir şekilde sonucunun farklı oluşu o şeyin de farklı olmasını gerektirir. Yoksa ge-rektirici sebeplerin aynı olması, sonuçların ve gereklerin de aynı olmasına yolaçar. Buna göre insanların zahiri ameller açısından biribirinden farklı ve üstün olmaları bu amellerin gerektirici sebebi bakımından da biribirinden farklı ve üstün olmalarını gerektirir.

**2-** Kalb amelleri (eylemleri): Her mümin kendi iç aleminde yaşadığı psikolojik tecrübe ile bilir ki, Allah'ı ve Rasulûllah'ı sevmek, Allah'dan korkmak, O'na yönelik sığınmak, O'na ihlâsla bağlanmak, kalbini riyadan, kibirden ve bencillikten uzak tutmak, başkalarına acımak ve herkesin iyiliğini istemek gibi iyi huylara sahip olmak bakımından insanlar biribirlerinden farklıdırlar: Nitekim Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:

"Şu üç vasıf kimde olursa o kimse imanın hazzını içinde bulur:

**1-** Kim Allah'ı ve Rasulullâh'ı bu ikisi dışında kalan her şeyden daha çok severse

**2-** Kim sırf Allah rızası için birini severse

---

[140[140]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 129-130.

**3-** Kim Allah tarafından küfürden kurtarıldıktan sonra ateşe düşmekten kaçınır gibi tekrar o hayata dönmekten çekinirse."

Cenab-i Allah -c.c- da bu konuda şöyle buyuruyor: "De ki; eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesadlaş-masından korkutuğunuz ticaretiniz ve hoşlandığınız meskenler size Ali ah'dan, Rasûlullah'dan ve Allah yolundan cihad etmekten daha sevgili ise o halde Allah emrini gönderinceye kadar bekleyiniz (başınıza neler gelecek göreceksiniz!)"141[141]

Peygamberimizin -salât ve selâm üzerine olsun- başka bir hadisi de şöyledir:

"Vallahi, ben içinizden AHah'dan en çok korkan ve O'nun koyduğu sınırları en inceden inceye tanıyan kimseyim."

Diğer bir hadis de şudur: Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- bir defasında

"Her hangi biriniz beni çocuğundan, ana-babasın-dan ve diğer bütün insanlardan daha çok sevmedikçe mümin olamaz" buyurunca orada bulunan Hz. Ömer-Allah ondan razı olsun- Rasûlullah'a:

"Ya Rasûlallah, seni kendi dışımda kalan her şeyden daha çok seviyorum" diye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamberimiz, kendisine

" Olmaz, ya Ömer! Beni kendi nefsinden de daha çok sevmelisin" buyurunca Hz. Ömer

"Öyleyse seni kendimden de daha çok seviyorum" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Peygamberimiz sözlerini

"Şimdi oldu işte, ya Ömer" diye bağladı.

Sahih kaynaklarda yer alan yukardaki ve benzerleri hadisler Allah sevgisi ile Allah korkusunun insandan insana farklı olabileceğini göstermektedirler. Nitekim Cenab-ı Allah açıkça şöyle buyuruyor:

"Müminlere gelince Allahı en çok onlar sever"142[142]

însan bu gerçeği kendi iç tecrübesi ile de bilebilir. Bilindiği gibi, insan aynı şeyi bazan çok ve bazan da az sevdiği gibi yine aynı şeyden kimi zaman az ve kimi zaman çok korkar. Bu böyle olduğu için marifet (tasavvuf) ehli, imanın "fazlalık" ve "noksanlık" sıfatlarını taşıyabileceğini en kuvvetli şekilde savunan kimseler olmuşlardır. Çünkü onlar bu durumu kendi iç alemlerinde bizzat yaşayarak biliyorlardı. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:

"Onlar ki, halk kendilerine "Düşmanlarınız size karşı ordu topladılar, onlardan korkunuz" deyince bu söz onların imanlarını arttırdı ve "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir" dediler."143[143]

Görülüyor ki, başkaları için korku sebebi olan böyle bir tehlike ayette sözü geçen müminler için güven ve sükûnet gerekçesi olabilmiştir.

Öte yandan Peygamberimizin -salât ve selâm üzerine olsun- bir başka hadisi de şöyledir:

---

141[141] Tevbe: 9/24

142[142] Bakara: 2/165

143[143] Al-i İmran: 3/173

"Müminlerin en kâmil imanlıları en güzel ahlâklılarıdır."
**3-** Kalbdeki bilgi ve tasdikin farklı derecelerde oluşu: Kalblerdeki tasdik ve bilgi genel ve detaylı olması bakımından farklılık gösterir. Yani Rasûlullah'ın verdiği bilgileri ana hatları ile meselelerin detaylarına inmeksizin tasdik eden bir kimse, Peygamberimizin Allah'ın isimleri, sıfatları, cennet, cehennem daha önceki ümmetlerin durumu gibi alanlarda söylediklerini yakından bilerek tasdik eden kimse gibi olmaz. Ayrıca Peygamberimize itaat etmeyi prensip olarak kabul edip de arkasından hemen ölen birini düşünelim. Böyle bir kimse de prensipte benimsediği itaati yaşayıp da hayatında pratik ve detaylı bir şekilde uygulayan bir kimse gibi olamaz.
**4-** Bizzat bilgi ve tasdik'in farklı dereceli oluşu: Canlılarda bulunan güçlülük, irade, işitme, görme ve
konuşma gibi sıfatlar nasıl farklılık gösteriyorsa bilgi ve tasdik nitelikleri de farklı derecelerdedir. Tıpkı varlık aleminde hareket, siyahlık ve beyazlık gibi fenomenlerin (arazın) farklı oluşu gibi. Yani her hangi bir şeyi yapabilme gücü insandan insana farklı olabildiğine göre o şeyden haberdar olma derecesi de farklı olur.
Buna göre bir kimsenin ortaya çıkıp ta "aynı şey hakkındaki bilgi farkı olmaz" demesi, tıpkı o kimsenin "aynı şey karşısında herkesin gücü eşittir" ve "aynı şey herkes tarafından aynı görülür" demesi gibidir.
Oysa hep biliyoruz ki, yeni doğan ay'ı (Hilâl'i) görme bakımından insanlar biribirlerinden farklıdır. Yine insanlar ayni sesi işitme konusunda da farklıdırlar. Tıpkı bunun gibi aynı kelimeyi iki kişinin telâffuz ettiğini düşünelim, her ikisi de bu kelimeyi biribirlerinden farklı bir şekilde telâffuz ederler. Aynı şeyi koklayan veya tadan iki ayn kişi de farklı koku ve tad algılarlar.
Sözün kısası hiç bir canlı çeşidinin hiç bir niteliği, hiç bir algı türü ve hiç bir davranış biçimi yok ki, hatta hiç bir cansız varlığın her hangi bir niteliği gösterilemez ki, biri diğerinden farklı ve değişik olmasm. Hatta bu yüzden deniyor ki; "Hiç kimsenin her hangi bir şey hakkındaki bilgisi o şeyle ilgili Allah'ın bilgisi gibi değildir. " Daha doğrusu Allah'ın her hangi bir kimsenin o konudaki bilgisinden aklın alabileceği oranda daha yeterlidir. Üstelik Allah'ın bilgisi ile kulun bilgisi arasındaki fark sadece hadislik (sonradan olmak) ve kadimlik (öncesizlik) bakımından değildir, bu iki bilgi başka bir çok bakımdan da biribirinden farklıdır.
Ayrıca insanın bizzat kendisi, herhangi bir konu ile ilgili bilgisinin çeşitli durumlarda farklılık gösterdiğini psikolojik tecrübesi ile bilir. Tıpkı işittiği, gördüğü, güç yetirdiği, sevdiği, nefret ettiği, hoşlandığı, kızdığı, istediği ve istemediği konularda durumu değiştikçe farklı algılar edindiği gibi; Bu konularda farklılığı ve değişikliği inkâr etmek, saçmalıktan başka bir şey değildir.
**5-** Tasdik gerekçesinin farklı oluşu: Şurası kesindir ki, tasdik ve sevgisinin gerekçesi kesin delillere dayanan ve karşıt şüphenin asılsızlığını açıkça ortaya koyan kimse onayını böyle güçlü bir gerekçeye dayandırmamış olan kimse gibi olamaz. Başka bir deyimle inanç ve sevgisini kuşku götürmez apaçık bilgilere

dayandıran kimse, hiç bir zaman şüpheler karşısında kalıp onları akıl yürütme ve araştırma yolu ile gidermeye çalışan kimse gibi olamaz.
Hiç bir akıllı kimse şüphe etmez ki, çok sayıda ve güçlü delile dayanan, karşıt şüphelerin asılsızlığından emin olmuş ve o konuda ileri sürülen delilerin çürüklüğünü ispatlamış olan bilgi, karşıt düşüncelerin mahiyetinden habersiz ve tek delile dayalı bilgi gibi değildir. Her hangi bir şey gerekçeleri güçlü ve çok sayıda oldukça, engelleri yokolup ortadan kalktıkça bu durum onun daha eksiksiz, daha güçlü ve daha tamam olmasını sağlar,
**6-** Tasdikin devamlılık açısından farklı oluşu:
İmanın özü olan tasdik ve sevgi konusundaki diğer farklılık alanı devamlılık, kesintisizlik, hatırda tutma ve kalbde canlandırma durumudur. Nitekim nefret de bu alandaki gaflet ve yüz çevirmekten meydana gelebilir.
Bilgi, tasdik, sevgi ve saygı gibi kalb kaynaklı haller, ancak gerekçeleri ve varoldukça varolabilen, sebepleri devam ettiği sürece devam edebilen nitelik fenomen (araz) ve hallerdir. İlim (bilgi) istediği kadar kalbde aslında varolsun, gaflet hali onun gerçekleşmesini engeller. Yani her hangi bir şeyi bilen kimse gaflet halinde o şeyi hem bilen ve hem de şuur alanında canlı tutan kimse gibi değildir. Nitekim Umeyr b. Habib Hatımî bir defasında sahabİlere dayanarak imanın fazlalık ve noksanlık niteliklerini taşıyabileceğini söyleyince dinleyicileri kendisine "imanın fazlalığı ve noksanlığı ne demektir, nasıl olur?" diye sordular. O da bu soruyu soranlara şu cevabı verdi; "Allah'a hamdettiğimizde, O'nu zikrettiğimiz ve teşbih ettiğimizde bu imanın fazlalaşması, artması; buna karşılık Allah'ı aklımızdan çıkardığımız, unuttuğumuz ve umursamadığımız zamanki tutumumuz imanın eksikliği demektir."
**7-** İmanın farklılaşmaya en yatkın vasıf oluşu: İnsanla ilgili sıfatlar ve eylemler arasında ne kadar farklılık olursa olsun, iman bunların hepsinden farklılaşmaya daha müsaittir. Örnek verecek olursak insan sevginin ne kadar farkı dereceler taşıyabileceğini bizzat kendi psikolojik dünyasındaki tecrübeleri ile iyi bilir. Söz konusu sevgi ister evlâda, ister eşe, ister makam ve mevkie, ister vatana, ister bir dosta, ister bir ata, ister bir bahçeye, ister altına, gümüşe veya başka bir servet kaynağına dönük olsun.
Neye karşı olursa olsun, her sevgi önce sevgiliye karşı kalbde beliren basit bir ilgi şeklinde doğar. Sonra kalbin sevgiliye doğru sürüklenmesini sağlayan bir eğilim haline dönüşür. Arkasından kalbin karşı tarafa tutulması anlamına gelen bir tutku olur. Derken bu tutku zamanla aşka, daha sonra da kör bir tapınmaya dönüşür. Bu son safhada kalb, sevilenin kulu olur, o artık onun emrinin dışına çıkamaz olur.
Şekli ve mecazi bir çok aşıkların akıbeti herkesçe bilinir. Böyle bir aşk kimini intihar etmeye, kimini sevgisilini öldürmeye, kimini kâfir olup îslâmdan ayrılmaya, kimini aklım yitirip delirmeye, kimini ailesinden, servetinden ve mevkiinden olmaya ve kimisini de sağlığından ve diriliğinden yoksun kalmaya sürüklemiştir. Buna göre " sevgi artma ve eksilme sıfatlan ile nitelemez"

diyenler dünyanın en saçma sözlerinden birini söylemiş olurlar.
Öteyandan bilinen bir gerçektir ki, insanlar Allah'a karşı olan sevgileri bakımından diğer her hangi bir sevgiliye karşı duydukları sevgiden çok daha büyük farklılık ve değişiklik gösterirler. Meselâ bilindiği gibi Cenab-ı Allah Hz. İbrahim -selâm üzerine olsun- ile Peygamber Efendimizi -sa-lât ve selâm üzerine olsun- kendisine dost edinmiştir. Nitekim Peygamber Efendimiz bu konuda "Eğer ben yeryüzü halkından birini dost edinecek olsaydım, Ebu Bekir'i dost edinirdim. Fakat arkadaşınız (kendisim kas d e diyor) Allah'ın dosturdur" ve "Allah, İbrahim"i nasıl dost edindi ise beni de dost edinmiştir" buyurmuştur.
Bilindiği gibi bütün peygamberler ile müminler hem Allah'ı severler ve hem de Allah kendilerini sever. Nitekim Cenab-ı Allah bu konuda "Ey müminler» aranızdan kim dininden dönerse bilsin kî, Allah yakında öyle bir gurup ortaya çıkaracak ki, (fonları sevdiği gibi onlar da O'nu severler. Bunlar müminlere karşı alçak gönüllü, fakat kâfirlere karşı onurlu ve sert davranırlar.144[144] ve "Müminlere gelince onlar en çok Allahi severler"145[145] buyurmuştur.
Ayrıca Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'in değişik ayetlerinde "Takva sahiplerini", "Adalete uygun davrananları", "Tevbe edenleri", "Tertemiz olanları" ve "Allah yolunda, parçaları içice geçmiş bir yapı gibi saf tutarak savaşanları" sevdiğini bildirmiştir. Bunun yanında Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun-de zaman zaman sevdiği kimseleri belirtmekten sakınmamıştır. Nitekim Müslim'de yer alan bir hadise göre Hz. Hasan ve Hz. Usame- Allah her iki-sinden de razı olsun- hakkında "Ya Allah, ben bu iki kimseyi seviyorum. Onları sen de sev ve sevenlerini de sev" buyurduğu gibi bir defasmda Amr İbn-il As-Allah ondan da razı olsun- tarafından sorulan "En sevdiğin insan kimdir? şeklindeki soruya "Ayşe'dir" diye cevap vermiş ve aynı soru sahibinin "Peki, erkekler arasında en sevdiğin kimdir?" biçimindeki sorusunu da "Ayşe"nin babasıdır (Ebu Bekir'dir)" diye karşılamıştır. Peygamberimiz bu konudaki bir başka hadisinde de sahabilere seslenerek "Vallahi, sizleri seviyorum" buyurmuştur.
Demek ki, insanlar Allah'ı sevme bakımından varlıkların en fazilteli iki örneği olan Hz. Muhammed ve Hz. İbra-
him ile kalbinde hardal tanesi kadar iman taşıyan en zayıf imanlı kişi arasında mesafe kadar farklılık gösterirler. Bu iki kutup arasında kaç derece olduğunu sadece göklerin ve yeryüzünün Rabb'i bilebilir.
Çünkü varlıklar arasında insan kadar fertleri (bireyleri) biribirinden farklı olabilen başka bir tür yoktur Meselâ hiç bir cins at başka cinsten olan bir milyon ata denk olamaz. Oysa insanlar arası fark konusunda Buhari ile Müslim'de yer alan şöyle bir hadis vardır:
Bir defasında Peygamberimizle Ebu Zerr bir yol kenarında oturuyorlardı. O sırada yolda eşraftan sayılan bir zat geçiyordu. Peygamberimiz; Ebu Zerr'e
"Bu adamı tanıyor musun?" diye sordu. Ebu Zerr de O'na şu cevabı verdi;

144[144] Maide: 5/54
145[145] Bakara: 2/165

"Evet, tanıyorum, Ya Rasûlallah. Bu adam hangi kadına talip olursa kendisi ile evlenir, ne söylerse sözü dinlenir ve ortaklıkta görünmese hemen aranır." Az sonra yanlarından sıradan bir müslüman geçince Peygamberimiz yine
"Ebu Zerr, bu adamı tanıyor musun?" diye sordu. Ebu Zerr bu soruya da şu cevabı ver«r
"Evet, tanıyorum, ya Rasûlallah. Bu adam sade halktan ve sıradan bir kimsedir. Eğer bir kadına talip olsa onunla ev-lenemez, bir şey söylese sözü dinlenmez ve ortadan kaybolsa kimse kendisini merak edip sormaz" Peyamberimiz, Ebu Zerr'in bu cevabı üzerine
"Ya Ebu Zerr, bu adam, ötekinin yeryüzü dolusu kadarından daha hayırlıdır." buyurmuştur.
Görüldüğü gibi sözü en ölçülü insan olan Peygamberimiz bu hadisinde bir tek insanın yeryüzü dolusu insan kitlesinden daha hayırlı olabileceğini belirtmiştir. Öteyandan kimi insan, meleklerden daha üstün ve kimi insan da hayvanlardan daha aşağı olabildiğine göre demek ki, insan fertleri (bireyleri) arasındaki fark, meleklerin arasındaki farktan daha büyüktür. Hemen belirtelim ki, insanlar arasındaki farklılığın temel sebebi, Allah'ı tanımak ve sevmek konusudur. Bu konuda insandan insana ne kadar fark olduğunu sadece Allah bilir. İnsanlar başka şeyleri sevme konusunda biribir-lerinden ne kadar farklı olurlarsa olsunlar, Allah'ı sevme bakımından aralarında varolan fark mutlaka daha büyüktür.
İnsanlar aynı şekilde korktukları, boyun eğdikleri ve bağlandıkları şeylerle ilgili korku, boyun eğme ve bağlılık dereceleri bakımından da farklıdırlar. Bunun yanında bildikleri ve onaylayıp kabul ettikleri şeylerle ilgili bilgi, onaylama ve kabul etme dereceleri de biribirinden farklıdır. Bu arada eğer meselâ melekler ve sıfatları ile ilgili ve onaylamalarında biribirlerinden farklı iseler aralarındaki bu fark, Allah'ı ve sıfatlarını bilip onaylama konusunda daha büyüktür.
Bu böyle olduğu gibi eğer insanlar, insanın özü ve sıfatları, cinlerin özü ve sıfatları, ahirette karşılaşılacak nimet ve azap konularında biribirlerinden farklı bilgi ve onaylama derecelerine sahip iseler, şurası kesindir ki, Allah'ı ve sıfatlarını bilip onaylamak konusundaki derece farkları insanın Özü ve ahiretteki nimet ve azab konularındaki bilgi farklarından daha büyüktür. Hatta insanların kendi vücud yapılan, biyolojik özellikleri, sağlıkları, hastalıkları ve bunlara benzer konularla ilgili bilgi dereceleri bakımından farklı oldukları görülüyorsa, bilelim ki, Allah'ı bilme ve tanıma bakımından aralarında çok daha büyük fark vardır.
Çünkü kullar tarafından bilinen ve söylenen her şey aynı zamanda Allah ile ilgili bilginin bir parçasıdır. Çünkü hiç bir varlık yoktur ki yaratıcısı O olmasın. Bütün varlıkların sıfatları, isimleri, miktarları ve hareketleri, Cenab-ı Allah'ın güzel isimleriyle yüce sıfatlarının delilleri ve şahitleridirler. Çünkü varlıklarda görülen her kemal (yeterlilik ve olgunluk) O'nun kemalinin eseri olduğuna göre her hangi bir varlıkta varolduğu belirlenen her kemale (yeterlilik ve olgunluk) o varlığın yaratıcısı olan Allah daha lâyıktır. Buna karşılık her hangi bir varlığın uzak ve ilgisiz olduğu bir eksiklik ve yetersizlik, o varlığın yaratıcısı için daha

ilgisiz ve uzak mesafedir. Bu, herkesin diline ve ifade tarzına göre böyledir. Bu prensip "sonucun kâmil olması, sebebin kâmil olmasına dayanır" ve "yaratılmış varlığın kamilliği, yaratıcısının ve varedicisinin kemalinden ileri gelir" diye ifade edilebilir. Nitekim hem Ahmed b. Hanbel'in, "Müsned" adlı eserinde ve hem de İbn-i Hıbban'm "Sahih" adlı kaynağında İbn-i Mesud'a -Allah ondan razı olsun- dayandırarak yer verdiklerine göre Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyurmuştur:

"Herhangi bir kulun başına bir belâ bir musibet gelir de o kul" Allahım, ben senin kulun ve ümmetinin evlâdıyım Alnım senin elindedir, hükmüne bağlı ve yargına razıyım. Kendine taktığın, kitabında bize bildirdiğin, kullarından birine Öğrettiğin veya kendi katındaki gayb-la ilgili bilginde tuttuğun bütün isimlerin hürmetine senden Kur'an-ı kalbimin ayrılmaz yoldaşı, göğsünün nuru, kederimin gidericisi ve üzüntümün savıcısı eyle" diye dua ederse Allah mutlaka o kulun keder ve üzüntüsünü gidererek yerine ferahlık ve genişlik verir."Sahabile-rin

"Ya Rasulallah, bu duayı başkalarına öğretelim mi?" diye sormaları üzerine Peygamberimiz sözlerini

"Tabii, bu duayı benden işitenler onu başkalarına öğretmelidirler" diye bağladı.

Görüldüğü gibi, Peygamberimiz, bu hadisinde "Cenab-ı Allah'ın sadece kendi katındaki gaybla ilgili bilgisinde tuttuğu isimleri" olduğunu belirtmektedir. Bilindiği gibi, Ce-nab-ı Allah'ın isimleri sadece sembolik fonksiyonu olan normal adlar değil, bunun yanında "Alim (bilgin), "Kadir (güçlü)", "Semi (işiten)", "Basir (gören)", "Rahim (esirgeyen)", "Hakim (hikmet sahibi), ve benzeri gibi her biri diğerinden ayrı ve farklı bir sıfatı belirten ve bu arada zatına ad olma fonksiyonunu da gerçekleştiren isimlerdir. Burada bazı isimlerini sadece kendisi bildiği ve bazılarını da kulları arasında sırf dilediği kimselere bildirdiği ifade edildiğine göre açıkça anlaşılıyor ki, insanların O'mınla ilgili bilgileri arasındaki farklılık, diğer şeylerle ilgili bilgileri arasındaki farklılıktan daha büyüktür.[146[146]]

## Delil ve Varlık

Bundan da ortaya çıkıyor ki, Kelâm alimleri arasından kim, Allah'ı gerektiği şekilde bildiğini, hiç bir bilmedik sıfatı kalmamış olacak şekilde O'riu her yönü ile tanıdığını, çünkü kendisinin bilgi sınırları içine girmemiş ve varlığı konusunda herhangi bir delille rastlamadığı bir kavramın aslında yok demek olduğunu sanıyorsa bu kimse yanılmış, hata etmiş, sapılmıştır ve bu yoldaki akıl yürütmesi çürüktür.

Çünkü "herhangi bir şey hakkında kesin veya zayıf herhangi bir delil yoksa bu durum o şeyin yok olduğunu gösterir" hükmünün doğru olabilmesi için söz konusu şeyin varlığının sabit olabilmesi için böyle bir delilin varlığının gerekli olduğu bilinmelidir. Meselâ eğer bİrşey var olsa onun varlığının mutlaka bir çok

---

146[146] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 130-141.

kanaldan nakledileceği gerçeği gibi. O zaman böyle bir durum, o şeyin varlığının ispatı için gerekli olur ve eğer bu gereklilik yerine gelmez ise aslında o şeyin varolmadığı sonucuna varılır. Örnek olarak, eğer Şam ile Hicaz arasında Bağdat ve Mısır gibi büyük bir şehir olsaydı, insanların bu şehirden bahsetmiş olmaları'gerekirdi, bu arada eğer bir veya iki veya üç kişi böyle bir şehrin varlığını ileri sürecek olursa bunların yalan söylediğini hemen anlarız.

Tıpkı bunun gibi eğer Peygamberimiz-salât ve selâm üzerine olsun- zamanında Müseyleme, Ansı, Tuleyha ve Seccah gibi bir başkası daha ortaya çıkıp peygamber olduğunu ileri sürseydi, tarih araştırıcıları, saydığımız yalancı peygamberler gibi, onun hakkında da bize bilgi verirlerdi. Bu böyle olduğu gibi, eğer biri ortaya çıkıp Kur'an'a nazire (benzetme) düzmüş olsaydı, tarih bize, tıpkı Museyle-me'nin düzmece Kur'an'ı gibi, ondan da bahsederdi. Nasıl ki, bu tarihçiler bize Ebul alâ Mearrî'nin "el-Fusul vel-Gayat" adlı Kur'an düzmecesi ile başka bazı sapıkların saçma düzmecelerin nakletmiştir.

Bu böyle olduğu gibi, eğer Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman-Allah hepsinden razı olsun- dönemlerinde birisi halifelik iddiası ile ortaya çıkarak bu uğurda savaşa girişmiş olsaydı, daha sonraki bu tip olaylarda olduğu gibi, tarih bize o dönemlere ait bu yoldaki gelişmeleri de iletirdi. Bunun yanında eğer Peygamberimiz -salât ve selâm üzerine olsun- Hz. Ali'ye hastalığı sırasında müslümanlara namaz kıldırmayı emeretseydi, tarihçiler bu yolda Hz. Ebu Bekir'e verilen emirle ve Ebu Bekir'in bu emri yerine getirmesi konusunda yaptıkları gibi, bunu da naklederlerdi. Hiç şüphe yok ki, eğer Peygamberimiz, Hz. Ali'nin halife yapılmasını vasiyet etmiş olsaydı, tarih bunu da belirtirdi.

Bu arada Peygamber Efendimiz ile sahabilerinin birara-ya gelerek def dinledikleri, el çırptıkları ve oyun oynadıkları bize nasıl bildirilmedi ise namazdan sonra hep birlikte el kaldırıp dua ettikleri de bildirilmiştir. Eğer bunlar yapılmış olsaydı, mutlaka bize nakledilirdi. Yine bildiğimize göre Peygamberimiz, yolculuk sırasında öğlen, ikindi ve yatsı farzlarının hiç bir zaman dörder rekat olarak kilmamıştır. Çğer yoluculuk sırasında arasıra bu farzları dörder rekât olarak kılsaydı, nasıl ki, zaman iki vakit namazını birarada kıldığı hakkında bilgi sahibi olduksa bu konuda da bize bilgi ulaşması gerekirdi.

Tıpkı Peygamber Efendimizin -salât ve selâm üzerine olsun- farz namazları tek başına değil, cemaatle kıldığı bize bildirildiği gibi. Yine tıpkı gerek Peygamberimizin ve gerekse sahabilerinin yolculuk sırasında gerektiğinde teyemmüm etmek üzere yanlarında toprak taşımadıkları, geceleri cenaze namazı kılmadıklarını mutlaka her mescide girişlerinde itikâfa niyetlenmediklerini ve Habeşistan hükümdarı Necaşi'den başka hiç kimsenin yokluğunda cenaze namazını kılmadıklarını bilmediğimiz gibi. Ve yine eğer Peygam-berimiz-salât ve selâm üzerine olsun- gerek sabah namazında ve gerekse başka bir vakit namazı sırasında yüksek sesle belirli bir duayı kunut niyeti İle okusaydi, bu duanın bize mutlaka nakledilmiş olması gerektiğini, zaman zaman okuduğu bazı dualar nasıl bize kadar geldi ise bu duanın da zamanımıza ulaşmış olması gerektiğini bildiğimiz gibi.

Bunlar yanında tıpkı Peygamberimiz, Muzdelifede iki vakit namazı kısaltarak birarada kıldığı zaman eğer arkasında duranlardan birine namazını her zamanki gibi tamamlamasını veya iki vakti kendisi gibi birlikte kılmamasını emretmiş olsaydı, sahabiler daha önemsiz olayları naklettikleri gibi bunu da bize nakledeceklerini bildiğimiz gibi.
Yine biliyoruz ki. Peygamberimiz, yeni aybaşı (hayız) olan kadınlara bir gün ve bir geceyi doldurunca gusül abdes-ti almalarını emretmemiş ve sahabilerine üzerlerine ve elbiselerine bulaşan meniyi yıkamaları gerektiğini söylememiştir. Bunlar yanında O, nikah, ahş-veriş, kiralama ve bunlara benzer sözleşmeler sırasında söylenecek belirli sözler ortaya koymuş değildir. Yine O, Veda Haccı sırasında Haccın arkasından Umre ziyareti yapmamış, Kurban bayramı günü Mina'dan Mekke'ye dönünce ilk önce say ve tavaf yapmamış, arkasından ikinci tavafı yapmıştır.
Bu örnekler çoğaltılabilir. Sözün kısası, Buhari ile Müslim ve benzerleri gibi sağlam kaynakları inceleyen; sahabilerin, tabiin'in ve onların izinden giden eski-yeni bütün imamların sözlerini araştıran kimse, bu konudaki sözlerimizin doğruluğunu tespit edebilir.
Bu örnekleri saymaktaki gayemiz şunu belirtmektir. Herhangi bir şeyin varlığı» varlığını ispatlayan delilin bulunmasına dayanıyorsa, o zaman delilin yokluğu söz konusu şeyin yokluğunu gösterir. Fakat eğer bir şeyin varlığı mümkün olur ve biz onun varlığını ispatlayan delilin bulunduğunu bilmemiz mümkün ise bizim bu delilin varlığını bilmeyişimiz o şeyin yok olduğunu göstermez.
Buna göre Allah'ın bazı isim ve sıfatları hakkında eğer elimizde delil yoksa, buna dayanarak bu isim ve sıfatların yok olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü Allah'ın bütün isim ve sıfatlarım kesinlikle bileceğimizi gerektiren ne akli ve ne-de seri hiç bir dayanağımız yoktur. Tersine insanların en üstünü ve Allah'ı en iyi bileni olan Peygamberimiz sahih bir hadisinde "Allah'ım, ben sana övgüler düzemem. Sen kendini övdüğün gibisin" ve başka bir hadiste de Kıyamet günü nasıl şefaat edeceğini anlatırken "Secdeye kapanır ve şu anda bilemediğim, fakat o zaman Allah'ın kalbime ilham edeceği hamd cümleleri ile Allah'a hamdederim" buyurmuştur.
Düşünelim ki, eğer Allah'ın en üstün kulu Allah'ı hangi sözlerle öveceğini ve Kıyamet günü kapanacağı şefaat secdesi sırasında söyleyeceği hamd cümlelerini şimdiden bilmediğini söylüyorsa O'nun dışında kalan herhangi bir kimse Allah'ı överken kullanılacak olan sıfatların tümünü ve O'nun bütün güzel isimlerini nasıl bilebilir?
Durum böyle olunca kim Allah'ın isim ve sıfatlarını daha iyi biliyorsa o kimse Allah'ı daha iyi tanıyıp bilebilir. Tıpkı bunun gibi kim Peygamberimizin taşıdığı isim ve sıfatları daha iyi biliyorsa o kimse Peygamberimizi başkalarına göre daha iyi tanıyor, daha iyi biliyor demektir.
Buna göre Peygamberimizin sadece nebi (haberci) olduğunu bilen, O'nun Rasul (Allah elçisi) olduğunu bilen kimse gibi, Rasul olduğunu bilen de Hatem-ur Rasul (son peygamber) olduğunu bilen de O'nun Hz. Adem'in tüm evlâd-larının

efendisi olduğunu bilen kimse gibi, bunu bilen de O'nun Cenab-ı Allah tarafından şefaat ebedilme, Havuz, Ma-kam-ı Mahmud gibi özelliklerle şereflendirildiğini bilen kimse gibi değildir.
Buna karşılık Peygamberimizin özelliklerinden birini bilmeyen kimse kâfirdir diye bir şey yoktur. Tersine çoğu müminler O'nun faziletlerini ve özelliklerini hiç baştan işit-memişlerdir. Tıpkı bunun gibi Cenab-ı Allah'ın bazı isim ve sıfatlarını bilmeyen herkes kâfirdir diye bir şey yoktur. Çünkü çoğu müminler O'nun Rasulûllah tarafından bildirilen ve dile getirilen çoğu sıfatlarını hiç işitmemişlerdir.
Buraya kadarki açıklamalarımız kalble ilgili imanın insandan insana farklılık gösterilebileceğini belirtiyor. Bunun yanında müminlerin görünür (zahiri) söz ve ameller bakımından biribirinden farklı oldukları, şüphe edilmez bir gerçektir. Doğrusunu Allah bilir.[147][147]

**İmanın Tezahürleri**

Artık anlaşılır ki, eksiksiz bir niyet yeterli oranda bir güç (kudret) ile biraraya gelince nasıl istenen şeyin ortak çıkmasını gerektiriyorsa, tıpkı bunun gibi "tasdik" ve '"sevgi" gibi unsurlardan oluşan kalbdeki iman görünür (zahiri) söz ve eylemler gibi dış tezahürleri gerektirir. Buna karşılık kalb-de bulunması gereken imanın dış gerekleri ile normal sonuçları ortaya çıkmaksızın varlığını sürdürmesi imkânsızdır.
Bu prensiplerden anlaşınca bu konudaki "ilmî şüphe" ortadan kalkmış olur. O zaman geriye sadece şöyle "Terimsel bir anlaşmazlık" kalır. Batını imanın gereği olan zahiri söz ve eylemler, acaba îman kavramının bir parçası mıdır? O zaman iman terimi bu dış unsurlara doğrudan doğruya delâlet eder. Yoksa bu dış unsurlar imanın dış uzantıları, ürünleri ve sonuçlan mıdırlar? O zaman iman terimi, bunlarla dolaylı olarak, gereklilik ilişkisi yüzünden delâlet eder.
"İşin gerçeği" daha önce belirttiğimiz gibi, "iman" terimi, bazan o anlamda bazan da bu anlamda kullanılır. Eğer "iman" terimi, "islâm" veya "amel" terimleri ile yanyana kullanılırsa o zaman sadece batini anlamını ifade eder. Fakat eğer yalnız başına kullanılırsa o zaman hem zahiri ve hem de batini anlamlarını birlikte ifade eder.
Meseleyi böyle anlayınca bazı ayet ve hadislerde varmış gibi görünen bağdaşmazlıklar ortadan kalkmış olur. Meselâ bilindiği gibi Peygamberimiz şöyle buyuruyor:
"İman yetmiş kusur dala ayrılır. Bu dalların en yükseği lâilâheillâllah demek ve en alttakisi de gelip geçenleri rahatsız eden şeyleri yoldan kaldırıp atmaktır. Utanmak da imanın dallarından biridir."
Burada Peygamberimiz "iman" kelimesini yalnız başına kullandığı için bu terim hem batini ve hem de zahiri anlamlarını birlikte ifade ediyor.

[147][147] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 141-145.

Öteyandan Peygamber Efendimiz bu terimi "İman", senin Allah'a, O'nun meleklerine, O'nun kitaplarına, O'nun peygamberlerine ve ahiret gününe inanmandır" hadisinde ve "islam" terimini de "İslam, senin Allah'dan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in O'nun Rasulû olduğuna şahadet etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan'da oruç tutman ve Ka'be'yi ziyaret etmen demektir" hadisinde kullanmıştır.
Görüldüğü gibi Peygamberimiz, birinci hadiste sadece "iman" terimini kullandığından dolayı terimi "islam" teriminden bağımsız düşündüğü için sadece bu kelimenin kendine özgü anlamını kasdetmişken ikinci hadiste "iman" terimini "islâm" terimi ile birlikte düşünüp açıklamıştır. Bu arada "Kim islâm dan başka bir din peşine düşerse bilsin ki, bulacağı din kabul edilmez"[148[148]] mealindeki ayette "İslam" terimi, "iman" teriminin batini anlamını da kapsamına alır. Çünkü insan kalbinde iman olmaksızın görünürdeki amellerini yerine getirse Allah'ın katında "islam" adını taşıyan dinin gereğini yerine getirmiş olamaz.
"Fakat "Bedeviler" "iman ettik" dediler. Onlara da ki; "Siz iman etmediniz, fak at-m üsf uman olduk- deyiniz. Çünkü henüz iman kalblerinize girmedi"[149[149]]
ve "Orada müminlerden kim varsa çıkardık. Zaten orada müslümanlardan bir ev halkından başka kimseyi bulamadık"[150[150]] ayetlerinde olduğu gibi "iman" terimi "islam" terimi ile yanyana kullanılınca o zaman "Müsned" de bulunan ve Enes b. Malik tarafından rivayet edilmiş olan "İslâm açıkta görünen davranışlar bütünü ve iman ise kalbde bulunur" hadisinde belirtildiği gibi "islâm" terimi "Zahiri ameller" anlamına gelir.
Tıpkı "fakir", "miskin", "maruf", "münker", "Bağy (zulüm)" ve bunlara benzer kelimelerde olduğu gibi bir terimin yalnız başına ve anlamdaşları ile yanyana kullanıp kullanılmamış olmasına bağlı olarak değişik anlam aldığını, bunun diğer milletlerin dillerinde de böyle olduğunu bilen kimse bu konuda şüpheden kurtulur. Doğrusunu Allah bilir.
Eğer biri "iman" terimi, mecazi anlamda görünür amelleri kapsamına alır" derse kendisine şöyle denir:
"Bir defa" bu söz "ameller ancak mecazi anlamda İslâm teriminin dışında kalır" şeklindeki sözden daha yerinde ve daha haklı değildir. Hatta bu ikinci söz daha güçlü bir gerekçeye dayanır. Çünkü "iman" terimi ancak "islâm" ve "amel" gibi yakın anlamlı kelimelerle yanyana kullanılınca görünür ameller kapsamı dışında kalıyor, buna karşılık " İman yetm iş kûsûr dala ayrılır. Bu dalların en yükseği Lâilâhe-illallah demek ve en alttakisi de gelip geçenleri rahatsız eden şeyleri yoldan kaldırıp atmaktır. Utanmak da imanın adlarından biridir" hadisinde olduğu gibi "iman" terimi yalnız başına kullanılınca görünür amelleri de kapsamına alıyor. Sebebine gelince bir terimin yakın anlamlıları ile birlikte geldiği anlamı, "mecaz" saymak, tek basma kullanılınca aldığı anlamı "mecaz" saymaktan daha doğrudur.

[148[148]] Âl-i İmran: 3/85
[149[149]] Hucurat: 49/14
[150[150]] Zariyat: 51/35

Yukardaki sözü söyleyene "ikinci cevabımız" da şudur: Görünür amellerin kalb ağacının dalı, gereği ve sonucu olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Fakat acaba bunlar "iman" teriminin kapsamına girerler mi, onun bir parçası mıdırlar, yoksa bu terimin ayrılmaz birer uzantıları mıdırlar? Mesele budur.
Bilindiği gibi "namaz", "zekat", "hacc" ve bunlara benzer dini ve şeriat terimleri, fıkıh imamlarının görüş birliği ile, muhtevalarının şeriatta anlatılan şekillerini ifade eder. Buna göre kim ortaya çıkar da "Bu terimler, aslında sadece sözlüklerdeki anlamlarını taşırlar. Şeriat koyucunun bu muhtevaları eklemiş olduğu unsurlar, doğrudan doğruya terimin kapsamına girmez, bunlar ilave hükümler ve şartlardır. Nitekim Kadı Ebu Bekir b. Tayyıb, Kadı Ebu Ya'la ve bunların görüşünü paylaşanlar böyle düşünüyorlar. Onlara göre şeriat, meselâ hacc, oruca ve namaza doğrudan doğruya bu ibadetlerin kapsamına girmeyen bazı niyet, davranış ve dua şartları eklemiştir. Kim böyle derse bilsin ki, bu sözü fıkıh imamları ile diğer ilim adamları tarafından benimsenmemiştir. Bu yüzden dört mezhebin taraftarlarının ezici çoğunluğu bu görüşün tersini kabul etmiştir.
Bunun yanında "iman terimi, aslında sadece tasdik anlamına gelir. Bu kelimenin Allah'ı, O'nun meleklerini, O'-nun kitaplarını ve O'nun peygamberlerini tasdik etmek anlamında kullanılması ve bu tasdikin Allah'ı ve Rasulûllah'ı sevmeyi gerektirdiğinin ileri sürülmesi, bunlar terimin kapsamına girer anlamında değil, hükmî birer şarttır demek olur" şeklindeki bir söz, eğer yukardaki itirazdan daha çürük değilse bile ondan pek de daha aşağıdaki kalmaz.
Bu arada "iman terimi mutlak anlamda kullanılınca görünür dış ameller kalbdeki imanın gerekleri olurlar, yoksa bu terimin kapsamına girmezler" diyen bir kimsenin sözü yukardaki sözlerden farklı ve ayrı bir şey değildir. Çünkü şeriat koyucu (Allah ve Rasulüllah) "iman" terimini nasıl "amel" terimi ile yanyana kullanmış ise "Hacc" terimini de onun tamamlayıcısı olan terimlerle yanyana kullanarak "Kim Beytûllahı ziyaret ederse" dedikten sonra arkasından "Kim tavaf eder, say eder, Arafat'da durur ve taşları atarsa" demiştir. Namazla ilgili olarak da "Kim namaz kılarsa" dedikten sonra "Kim Kur'an okur, rukûa varır ve secde ederse" demiştir. Oruç hakkında da "Kim inanarak ve önemini bilerek (ihtisap) Ramazan ayında oruç tutarsa" demiştir. Çünkü bilindiği gibi "inanmak" ve "önemini" bilerek yapmak" şartlarına ayrılmadıkça tutulan oruç, şeriatın istediği oruç olamaz.
Bunun yanında Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun- "Kim cinsi münasebette bulunmaksızın ve çirkin söz sÖylemeksizin bu evi (Beytûllahı) ziyaret ederse, anasından doğduğu gün gibi bütün günahlardan arınmış olarak evine döner" buyuruyor. Bilindiği gibi cinsi münasebette bulunmak (refes) haccı bozar ve çirkin söz söylemek (füsuk) da onun sevabını eksiltir. Ayrıca Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- bir hadisinin baş tarafında "Kim bizim gibi namaz kılar, bizim döndüğümüz kıbleye yönelir ve kestiğimiz hayvanın etini yerse..." buyurmuştur. Bu hadisten anlaşıyor ki, her hangi bir kimse "Bizim durduğumuz kıbleye yönelmedikçe" namaz kılmış olamaz.
Yine Peygamberimiz -salât ve selâm üzerine olsun- başka bir hadisinde şöyle

buyuruyor:
"Beş vakit namaz kılmayı, Allah bir gün ve bir gece süresince kuluna farz kıldı. Kim bu namazları devamlı şekilde kılarsa Allah onu cennete koymayı taahüt etmiştir. Fakat kim bu namazları devamlı şekilde kılmaz ise Allah'ın o kimseye karşı hiç bir taahhüdü yoktur. İsterse ona azap verir ve isterse kendisini affeder."
Peygamberimiz bu hadiste "devamlı şekilde namaz kılan kimseden" bahsediyor. Bilindiği gibi, kişi namazı devamlı kılmadıkça "emredilen namazı kılan" biri olamaz. Fakat Peygamberimizin burada belirttiği şey, cezaya ve azaba çarpılmanın şartının söz konusu "devamsızlık" olduğudur. Bu yüzdendir ki, devamsızlıktan dolayı namazı vaktinden sonra kılmamak gerekmez. Çünkü devamlılık, aslında namazı kılmamayı değil, kılmayı gerektirir. Nitekim Cenab-ı Allah "Namaza ve özellikle orta vakitteki namaza devam ediniz."[151[151]] buyuruyor. Bu ayet Hendek savaşı sırasında ikindi namazının geciktirilmesi üzerine nazil olmuştur. Bu olay üzerine Peygamberimiz de şöyle buyurmuştur:
"Onlar (müşrikler) nasıl bizi namaz kılmaktan alıkoyup güneşin batmasına yolaçtılar ise Allah da onların karınlarını ve mezarlarını ateşle doldursun"
Bu hadisten anlaşılıyor ki, bu hadise dayanarak namazı terkeden kimsenin kâfir sayılamayacağını ileri sürmek zayıf bir ispatlama yoludur. Fakat bu hadise dayanarak devamlı şekilde vaktinde namaz kılmayan kimsenin kâfir olmayacağı, yani insanın namazı vaktinden sonraya bırakıp kıldı diye kâfir olamayacağı ileri sürülebilir. Nitekim sahabiler bir defasında Peygamberimiz namazı vaktinde kılmayan hükümdarlar hakkında
"Ya Rasulallah, bunlara karşı savaş açmayalım mı?" diye sorunca RasÛlullah kendilerine
"Namaz kıldıkları sürece hayır," diye cevap vermiştir.
Ayrıca İbn-i Mesud, "Onlardan sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı savsakladılar"[152[152]] mealindeki ayeti açıklarken "Buradaki, savsaklamak, namazı vaktinden sonra kılmak demektir" deyince kendisini dinleyenler "Biz du...7.1 terketmek olduğunu sanıyorduk" dediler. İbn-i Mesud da boytc uv
"Eğer söz konusu kimseler namazı terketselerdi kâfir olurlardı" diye karşılık vermiştir.
Yukardan beri yaptığımız bu açıklamadan maksadımız şudur ki, belirsiz bir ismin kapsamına çok şeyler girer, fakat bunlar açıkça belirtilerek sınırlandırlabilir.
Bu arada "zahiri amellerin iman teriminin kapsamına girmesi mecazi anlamdadır" diyene şöyle de cevap verilebilir; "Eğer sen söz konusu zahiri amellerin kalbde bulunan asıl imanın gereği ve vazgeçilmez sonucu olduklarını kabul edersen, bilesin ki, gerektirici şartın yokluğu gerekli hale gelen sonucun yokluğunu gerektirir. Bundan da zahiri amellerin yokluğu batini özün (asıl imanın) yokluğunu gerektirir sonucu çıkar. Eğer bu prensibi kabul edersen, yaptığın itiraz, sadece kelime ve ifade farkından ileri gelen sözel (laf-zi) bir

[151[151]] Bakara: 2/238
[152[152]] Meryem: 19/51

itiraz olur."[153[153]]

## İman ve İslam

Eğer Cehm ve taraftarlarının "dış plânda gösterilen bütün kâfirlik tezahürlerine ve görünür bütün farzları terket-meye rağmen gerekli ve yeterli nitelikteki bir iman kalbde varlığını sürdürebilir" şeklindeki görüşlerinin mahiyeti nedir? diye soracak olursan sana şöyle denebilir, "Bu söz, se-nin-zahir, batınını gereği ve gerekli sonucudur- şeklindeki deminki sözünle çelişir, onunla bağdaşmaz. Hatta sana "o zaman senin bu sözün -zahir, bazan batınla birarada bulunabileceği gibi kimi zaman da ondan ayrı olabilir- anlamına gelir" bile denebilir. Bu takdirde de zahir ve batının ne gereği, ne gerekli sonucu ve nede malulü olur. Fakat sadece varlığı batınm varolduğunu gösteren, buna karşılık yokluğu, batının yolduğunu gerektirmeyen bir delil niteliği kazanır. Eğer böyle ise senin sözünün mahiyeti bu olur.

Bu da hem akılla ve hem de şeriat prensipleri ile bağdaşmayan bir yanılgıdır. Neden dersen, bu durum kesin nitelikli bir delil değildir. Çünkü böyle bir durum münafıkda da görülebilir. Bu ancak dünya ile ilgili bazı işlerde delil olarak kullanılabilir. Tıpkı bir kelimenin belirli bir anlamı taşıması, ifade etmesi gibi. Senin sözünün mahiyeti, özü budur.

O zaman sana karşı şöyle de denebilir: O halde görünür dış ameller, kalbdeki imanın meyvası, gereği ve vazgeçilmez sonucu değildir. Çünkü söz konusu zahiri amelleri gerektiren faktör eğer kalbdeki imanın kendisi ise bunun varlığı başka bir şeyin varlığına dayanmıyor demektir. Sebebine gelince herhangi bir faktörün gereği ve sonucu olan bir şey bu faktörden başka bir şeye dayanamaz, daha doğrusu bu sonucun varlığı söz konusu faktörün varlığını gerektirir. Yani gerekçe varolunca gerekli sonuç da kesinlikle varolur.

Buna karşılık zahiri amel, bazan kalbdeki imanla birklik-te birarada bulunup bazan bulunmazsa, o zaman zahiri amel hem o birlikte bulunacağı başka şeyin sonucu olabilir ve hem de imanla birlikte o şeyin ortak sonucu olabilir. O takdirde bu başka şey ya imandan ayrı bir şey olur veya imana ortak olur. Bu alternatifler karşısında en normal çözüm zahiri amellerin hem o başka faktöre ve hem de imana aynı anda dayalı olmasıdır. Hatta, kolayca kabul edilebileceği gibi, söz konusu zahiri ameller, imansız olarak varolabilir. Tıpkı münafığın işlediği ameller gibi. O takdirde de zahiri amel, imanın ne gerektiricisi ve nede ayrılmaz bir sonucu olur. Tersine bazan onunla birlikte ve bazan da onun zıddı (hatta çelişiği) ile birlikte bulunabilir ve tabii ki, iman amelin ne sebebi, ne gerekçesi ve nede zorlayıcı faktörü olur. O zaman zahiri amelin imanın delili olması da söz konusu edilemez. Çünkü delilin sonucu gerektirmesi gerekir. Doğrusu da budur. Çünkü sırf şehadet cümlelerini kuru kuruya dile getirmek Allah katında işe yarayacak bir imanın varlığını gerektirmez.

---

[153[153]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 145-151.

Bu yüzdendir ki, Saad b. Ebu Vakkas- Allah ondan razı olsun- biri hakkıda "O mümindir" deyince Peygamber Efen-dimiz-salât ve selâm üzerine olsun- kendisine "Yoksa o m ü si uman mıdır?" diye karşılık vermiştir. Aynı anlamda Cenab-ı Allah da Kur'an-ı Kerim'in bir yerinde şöyle buyurmuştur:
"Ey müminler, eğer mümin kadınlar göçederek size sığınırlarsa onları imtihan ediniz. Gerçi Allah onların imanlı olup olmadıklarını iyi bilir. Eğer onarın mümin olduklarını anlarsanız, sakın onları geri çevirmeyiniz."[154[154]]
Bu ayetten açıkça anlıyoruz ki, sadece sözle müminlik iddiasında bulunmak, kalbdeki imanın varolduğuna delil sayılmaz. Çünkü eğer öyle olsaydı, müminlere sığınan kaçak müslüman kadınların denemeden geçirilmesi, imtihan edilmeleri gerekmezdi. Bundan anlaşılıyor ki, insanın iç yüzü ancak deneme ve imtihanla anlaşılabilir ve böylelikle ancak mümin olup olmadığına karar verilebilir. Nitekim Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:
"Herhangi bîr kimsenin devamlı şekilde mescide gittiğini gördüğünüz zaman mümin olduğuna şahadet ettiniz. Çünkü Allah, "Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı kılan, zekâtı veren ve
Allah'dan başka hiç kimseden korkmayan kimseler şenlendirip onarırlar" buyurmuşur.[155[155]]
Şöyle bir görüş ileri sürülebilir: Zahiri ameller bazan imanın gereği olur, bazan da başka bir faktörün gereği olurlar. Tıpkı şehadet cümlelerini söylemek gibi. Bu cümleleri söylemek bazan kalbdeki imanın gereği olur, bazan da münafığın sözde imanı gibi korku ve korunma endişesinden ileri gelebilir. Nitekim Cenab-ı Allah "Kimi insanlar var ki, "Allah'a ve ahiret gününe inandık" derler. Oysa inanmamışlardır."[156[156]] buyuruyor.
Buna göre biz "görünür ameller, imanın ürünüdürler" dediğimiz zaman, bu söz bu ameller kalbdeki imana dayandıkları takdirde böyledir, yoksa münafıklıktan dolayı yapılan dış ameller için doğru değildir.
Bu noktada şöyle denebilir: Zahiri ameller, kalbdeki imandan kaynaklandıkları takdirde söz konusu iman ya o amellerin gerektirici faktörüdür veya bu ameller başka bir faktöre dayanırlar. Eğer imanın kendisi bu ameller için gerektirici faktör ise bu amellerin imanın ayrılmaz bir sonucu ve kopmaz ürünleri oldukları ispat edilmiş olur ki, istenen de budur: Eğer zahiri ameller başka bir faktöre dayanıyorsa o zaman iman amellerin bu faktöre dayalı olmasını sağlayan sebeplerden biri olmuş olur. Çünkü bu durumda zahiri ameller imanla birlikte öteki sebebin ortak sonucu olmuşlardır.
Bundan açıkça anlaşılır ki, görünür iyi ameller ancak imanın bunlar için gerektirici bir faktör olması halinde imanın ürünleri ve sonucu olabilirler. O takdirde gerekli olan şey, gerektiricisinden ve sonuç, sebebinden ayrılmaz olur. Yine o zaman farz olan zahiri amellerde bir eksiklik görüldüğü takdirde bu

---

[154[154]] Mümtahine: 60/10
[155[155]] Tevbe: 9/18
[156[156]] Bakara: 2/8

durum kalbdeki imanın noksanlığı yüzünden olur. Yani kalbde bulunması gereken imanın tam olmasına rağmen gereken zahiri amellerin bulunmaması düşünülemez.
Tersine berikinin varlığı, ötekinin eksiksiz olmasını gerektirdiği gibi berikinin eksik oluşu, ötekinin de eksik olmasını gerektirir. Çünkü zahiri amelsiz ve sözlü itirafsız bir imanın eksik oluşu, ötekinin de eksik olmasını gerektirir. Çünkü zahiri amelsiz ve sözlü itirafsız bir imanın eksiksiz olarak kalbde varolabileceğim farzetmek, tam bir gerekçenin sonuçsuz olarak varolabileceğim farzetmek gibidir ki, bu imkânsız bir şeydir.
Gerek bundan ve gerekse buna benzer diğer gerekçekler-den iman konusunda Salihî'nin, Cehm'in ve bu ikisini savunanların görüşlerinin asılsızlığı meydana çıkar. İki görüşünden daha çok tanınanına göre Eşarî ve Ebu Hanife'nin Maturidi gibi taraftarları ile onlarla aynı görüşü paylaşılan bazı son dönem (muteahhir) imamları da bu kategoriye girer.
Bu saydığımız kimselerin ortak kanaatlerine göre iman, sadece kalbdeki bulunan bir tasdikten (onaylamadaii) ibarettir. Bu bakımdan herkes biribirine eşittir. îman, gerek bulunuşu ve gerekse yokluğu halinde parçalanmaz bir bütündür. Hiç bir zorlama ve baskı altında olmaksızın kâfirliği gerektiren bir sözün veya Allah'a ve Rasulûllah'a dönük bir sövmenin varlığına rağmen kalbde eksiksiz bir iman bulunabilir. Zahiri sözlere dayanarak bu sözlerin sahibinin kâfir olduğu söylenemez. Bunun için kalbdeki tasdikin (onaylamanın) yokluğu gerekir. Zahiri ameller kalbdeki batini imanın gerekli unsurları değildirler. Yani zahiri ameller olmaksızın kalbde eksiksiz bir iman varolabilir.[157[157]]

## Amelsiz İman

Yukardan beri özetlediğimiz bu görüş aşağıda sayacağımız bakımlardan yanlıştır:
**1-** Bu görüşü savunanlar kalbde bulunması gereken Allah sevgisini Allah korkusunu ve bunların sonucu olan duyguları imanın özünden birer parça saymamış oluyorlar.
**2-** Bu kimseler, İblis (şeytan), Firavun, yahudiler, Ebu Ta-lib ve benzerleri gibi kesinlikle kâfir oldukları bilmen kimselerin kâfirliklerini, kalblerinde tasdik halinin bulunmayışının gerekli bir sonucu olarak görüyorlar ki, bu görüş akılla ve hislerle alay etmek demektir. Tıpkı bunun gibi onlar İs-lâmiyeti sevmedikleri için Rasulûllah'dan nefret edenlerin ve kendisini kıskananların bu çirkin duygularını, sözü geçen kimselerin Peygamberimizin doğru sözlü olduğunu bilmemelerine ve buna benzer sebeplere bağlamışlardır.
**3-** Bu kimseler, Allah'a ve Rasulüllah'a sövmek, teslis ve benzeri gibi kâfirliği gerektiren sözlerin kalbdeki gerçek imanla birlikte bulunabileceğini, buna göre bu tip sözler söyleyen bazı kimselerin aslmda Allah'a inanmış ve ahirette bah-

157[157] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 151-155.

tiyar kimseler olabileceklerini söylemişlerdir ki, bu görüş İslâm dini açısından kisinlikle yanlıştır.
**4-** Bu kimseler, gücü yettiği halde imanını hiç bir zaman dile getirmemiş olan ve yine gücü yettiği halde Allah'a karşı hiç bir farz ibadet yapmamış olan kimsenin Allah'a eksiksiz bir şekilde iman etmiş bir mümin olabileceğini ve buna dayanarak ahirette bahtiyar olabileceğini ileri sürmektedirler. Yalnız bu görüş sadece Cehmiye mezhebi tarafından ileri sürülmüştür, fıkıhçı ve fıkıhçı olmayan Murcie mezhebi taraftarları bu görüşü benimsemezler.
**5-** Bu görüş hem Cehmiye ve hem de Murcie mezheplerini birlikte bağlar. Bunlar hep birlikte derler ki, insan, ne namaz kılmak, ne akrabalara iyilik etmek ve ne de doğru söz söylemek gibi hiç bir iyilik işlememiş ve bütün büyük günahlara girmiş bir kimse bile olsa peygamberler ve sıddık-İar ayarında tam imanlı bir mümin olabilir.
Bu durumda hep yalan söyleyen, verdiği hiç bîr sözü tutmayan, uhdesine teslim edilen emanetlere hıyanet eden, yalancılıkta, hıyanette ve sözünü tutmamakta ısrarlı, Allah'a hiç secde etmemiş, hiç kimseye en ufak bir iyilik yapmamış, üzerine aldığı hiç bir emaneti yerine getirmemiş, elinden gelen hiç bir yalancılığı, hiç bir zulmü ve hiç bir kötülüğü ardına bırakmamış olan bir adam düşünelim. Onlara göre bu adam imanı peygamberler ayarında onlan tam imanlı bir mümin olabilir.
Bu görüş, "zahiri ameller, batini imanın gerekli unsurlarıdır" prensibine karşı çıkan herkesi bağlar. Fakat eğer biri "zahiri ameller, imanın vazgeçilmez unsurlarırdır, batini iman, görünür salih amellerin varlığını gerekli kılar" dedikten (bu prensibi kabul ettikten) sonra bu kimsenin "Bu zahiri ameller, iman kavramının özünden bir parçadır" veya "Bu ameller, iman teriminin gerekli bir sonucudur" diye düşünmesi, sadece kelime plânında kalan (sözel) bir tartışmadır, prensip farklılığı göstermez.
**6-** Bu kimselerin ortak görüşüne göre gönüllü olarak hristiyan haçına ve putlara secde eden veya Kur'an-ı Kerim'i çöplüğe atan yahut haklı bir gerekçeye dayanmaksızın bir insanı öldüren yahut da namaz kılarken gördüğü bir müslüma-nı öldüren veya Kabe'yi ziyaret ederken gördüğü herkesin canına kıyan yja da Karmatilerin müslümanlara karşı işledikleri cinayetlerin tıpkısını yapan kimsenin, bütün bu yaptıklarına rağmen peygamberler ve siddıklar ayarında bir mümin ve Allah dostu olması mümkündür.
Sebebine gelince kalbdeki iman ya bu tip işlerle zıt ve çelişkilidir veya çelişkili değildir. Eğer çelişkili değilse o zaman bu işler ile iman birarada bulunabilir. Buna karşılık eğer bu tip işler imanla çelişir şeyler ise o zaman bunları terketmek imanın gereği ve vazgeçilmez şartı olur. O takdirde ancak bu tip işlerden uzak duran kimse kalbinde gerekli imanı bulunduran bir mümin olur. Kim bu tip işlerden uzak durmaz ise bu durum onun kalbindeki imanın yetersiz ve geçersiz olduğunu gösterir.
Sözü edilen görünür ameller ile kaçınmazlar kalbdeki imanın vazgeçilmez tezahürleri olunca o zaman bunlar imanın gerekleri ve sonuçları olurlar. Böyle

olunca, bilinen bir şeydir ki, bu ameller ve kaçınmalar iman güçlendikçe güçlenirler, iman arttıkça artarlar ve iman eksildikçe eksilirler. Çünkü sonuç, ancak sebebin ve gerektirici faktörün artması ile artar ve yine ancak onun eksilmesi ile eksilir.

Buna göre zahiri ameller, kalbdeki imanın gerekli sonuçları sayılınca bu amellerin artmasının kalbdeki imanım artmasından ileri gelmesi gerekir. Aynı zamanda bu amellerin çokluğu kalbdeki imanın artmış olmasına ve eksilmelerine de kalbdeki imanın eksilmesine delil olur.

Bütün bu açıklamalar mümin tarafından iyiden iyiye akıl süzgecinden geçirilince açıkça görülür ki, bu konuda ilk müslümanlann (selefin) görüşü, hiç sapılmaması gereken tek gerçektir. Kim eskilerin bu görüşüne ters düşerse gerek akli ve gerekse nakli delillere göre açık bir yanılgıya tutulmuş olur. Zaten eski büyüklerin ve ilk imamların görüşlerine ters olan her konudaki görüşü bekleyen akıbet aynıdır. Doğrusunu Allah bilir.

Cehm ve arkadaşlarının "İman, sadece bilgi ve tasdikten ibarettir. İnsan, sırf bu kadarı ile sevaba ve saadete hak kazanır" şeklindeki görüşleri eski Yunan felsefecilerinden Meşsaiye ekolünün "insanın mutluluğu, sadece varlık aleminin mahiyetini bilmeye dayanır" şeklindeki görüşüne benzer.

Ayrıca şunu da belirtelim ki, Cehmiye mezhebi ile Mesaiye ekolüne bağlı felsefecilerin görüşleri sadece bu konuda değil, "isim ve sıfatlar", "zorunluluk (determinizim) ve kacter" ile "iman" konularında da biribirlerine yakındır.

Bu görüşün yanlışlığı hakkında başka vesilelerle geniş açıklamalar yaptık. Bu görüşün bir benzeri de vardır. O görüşe göre bilgi" insan psikolojisinin (nefsinin) iki güdüsünden (gücünden) biridir. İnsan psikolojisinin başlıca iki güdüsü vardır. Biri bilmek ve tasdik etmek (onaylamak) ve öbürü de istemek ve yapmak (irade ve amel). Nitekim hayvanın da biri "algılamak" ve öbürü de "irade ile hareket etmek" olmak üzere başlıca iki güdüsü vardır.

Oysa gerçeği sevmeksizin, istemeksizin ve ona uymaksızın sadece bilmek, insanca yarar sağlamaz. Tıpkı bunun gibi bir kimsenin Allah'ı sevmeksizin, O'na kulluk ve itaat etmeksizin O'nu sadece bilmesi, lâyık olduğu sıfatları onaylaması kendisine saadet sağlamaya yeterli değildir. Tersine Kıyamet günü en ağır azaba çarptırılacak olan kimse bilgisinden yararlanmayan alim olacaktır.

Başka bir deyimle eğer gerçeği bildiği halde ondan nefret eder, ona karşı düşmanlık beslerse böyle bir bilgiden yoksun olan kimseye göre daha şiddetli bir ilahi gazaba ve do-layısıyle daha ağır bir azaba müstahak olur. Tıpkı hakkı amaçladığı ve aradığı halde ne aradığını ve onu nasıl arayacağını bilmeyen kimse böyle olmayan bir kimseye göre daha koyu bir sapıklığa düşer ve Allah'ın rahmetinden uzak kalmak demek olan lanetin daha ağırına çarpılır. Bu böyle olduğu içindir ki, Cenab-ı Allah Kur'an-i Kerim'de bize şöyle dua etmemizi öğretmiştir:

"Bizi doğru yola ilet. Nimetin verdiğin kimselerin yoluna Yoksa gazabına

uğramışların ve sapıklarına yoluna değil."[158[158]]
Ayette geçen "gazaba uğramışlar" gerçeği bildikleri halde onu sevip uygulamayanlar, buna karşılık "sapıklar" da gerçeğe ulaşmak istemelerine rağmen bunun yolunu ve ne olduğunu bilmeyenlerdir. Beriki sözü ile hareketleri çelişen "facir alimi" ve öteki de "cahil ibadet düşkünü"nü sembolize eder. Başka bir ifade ile biri, yani "gazaba uğramışlar" yahudilerin, öbürü, yani "sapıklar" da hristiyanlann durumunu gösterir. Nitekim Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun- bu konuda "Yahudiler, "gazaba uğramışlar" ve hristiyanlar da "sapıklardır" buyurmuştur.[159[159]]

**Felsefenin Yanılgısı**

Yukarda sözünü ettiğimiz felsefecilere gelince onların durumu yahudiler ile hristiyanlann durumundan daha da beterdir. Çünkü onlar berikilerin cehalet ve sapıklığı ile ötekilerin facirlik ve zalimliklerini biraraya getirerek cehalet ve zalimlik alanında yahudiler ile hristiyanları geride bıraktılar. Sebebine gelince onlar saadeti sadece gerçeği bilmeye bağlı saydılar, insanın varlık alemi ile ve akıl prensipleri ile uyum içinde bilgi sahibi olmasını mutlu olması için yeterli gördüler. Arkasından da Allah'ın zatı, isimleri, sıfatları, melekleri, kitapları, peygamberleri, yaratıkları ve emirleri hakkında çok zayıf bilgilere yetindiler. Böylece cahillikleri bilgilerinden daha büyük ve sapıklıkları hidayetlerinden daha baskın oldu. Başka bir deyimle basit (sade) cehaletle katmerli (bileşik) cehalet arasmda dönüp-dolaşır oldular. Çünkü onları tabii ilimler ile matematik alanında söyledikleri sözler nefsin (insan psikolojisinin) kemalini sağlayamaz, bu konuda yararlı değildir.
Bu arada onların "vacıb-ul vucud (varlığa zaruri varlık)" hakkındaki görüşleri çok az bir gerçek payı ile büyük oranlı bir asılsızlık ve batıl arasında bocalar. "Akıllar" ve "Vicdanlar"la ilgili görüşleri de böyledir. Çeşitli dinlere bağlı taraftarları "akıllar" ile "vicdanlar"ın peygamber tarafından bildirilen melekler olduklarını sanırlar. Oysa gerçek böyle değildir.
Bu kimselerin "akıllar" ile "vicdanlar'm melekler olduklarını sanmaları, onların vacib-ul vucud'un (varlığı zaruri olan ilk varlığın) mutlak varlık olduğunu sanmalarına benzer. Oysa kendileri de itiraf ediyorlar ki, mutlak varlık
sadece insanların zihinlerinde vardır. Tıpkı bunun gibi "akıllar" ve "vicdanlar" hakkındaki görüşleri de iyice incelenince gerçekler aleminde varolmayan bir takım zihinsel sembollere dönüşür.
Ayrıca bu görüşlerinde şirk (Allah'a eş koşma) vardır. Çünkü onlar bütün alemi yaratan bir ilâh yanında ayın altında kalan varlıkları yaratan bir başka ilâhın varlığına inanırlar. İnançlarına göre bu ikinci ilâh, daha yukardaki ilahın bağımlısı ve sonucudur! Görüldüğü hu saçma inançları hristiyanlann "Mesih (İsa) Allah'ın oğludur" şeıt-lindeki sözlerinden daha sapıktır.

[158[158]] Fatiha: 1/5-7
[159[159]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 155-160.

Bunların "İlk"lerinin ve "öncü"lerinin "peygamberlik" hakkında belirli bir görüşleri yoktur. "Arkadan gelenler"i ise bu konuda şaşkındırlar. Kimisi -Ebu Zekeriyya Razı ve benzerleri gibi- peygamberliği kökünden inkâr eder ve bununla birlikte evrenin hadis (sonradan yaratılmış) olduğunu söyler. Bunlar beş unsurun kadim (varlığı öncesiz) olduğunu söyleyerek bu alanda en bozuk ve en saçma görüşü benimsemişlerdir.
Bazıları da peygamberliği kabul eder ve bu arada evrenin kadim (varlığı öncesiz) olduğunu ileri sürer. İbn-i Sina ve benzerleri gibi. Fakat bunlar peygamberi adil bir hükümdar olarak kabul ederler. Onlara göre peygamberlik demek, bazı seçkin insanlarda beliren derin görüş, etkileme yeteneği ve haya gücü demektir.
Bu adamlar peygamberleri şu üç özelliği sahip olan kişiler olarak kabul ederler:
**1-** İsabetli bir sezgi gücü. Onlar bu güce '"Kutsi güç" adını verirler.
**2-** İnsanları etkileme gücü
**3-** Zihinde hayal edilen imajları işiten ve gören duygu gücü.
Onlara göre Allah'ın sözü, peygamberin vicdanında haya edilen sesler ve melekler de yine onun haya gücünün canlandırdığı şekil ve nurlardır. Bu özellikler riyazet ve çile adamında meydan gelebilir. Bu yüzden peygamberlik, onlara göre, doğrudan doğruya Allah vergisi (vehbi) değil, emek verilerek kazanılabilir (kesbi) bir sıfattır.
Bu düşüncelerin sonucu olarak bunların görüşünü benim-seyenler-Meselâ öldürülen Suhreverdi ve îbn- Sabin Mağribi gibi- peygamberlik sevdasına kapıldılar ve kendilerine "Kalk ve uyar"[160[160]] diye seslenmelerini bekler hale geldiler. Nitekim misal olarak, isimleri söylenen kimselerin biri "Bana -kalk ve uyar-mesajı gelmedikçe ölmeyeceğim" derken öbürü de hep Mekke yakınlarında oturarak sık sık Hira dağına çıkıyor ve orada Peygamberimize olduğu gibi kendisine de vahiy gelmesini gözlüyordu.
Bu arada bu adamların her ikisi, diğer benzerleri gibi, durmadan bir çeşit büyücülük olan simyacılık ile uğraşıyor ve peygamberler tarafından gösterilen mucizelerin simyacılıktan kaynaklanan birer büyü olduklarına inanıyorlardı.
Şunu da belirtelim ki, İbn-i Arabi gibi ya "Benden sonra peygamber yoktur" sözünün sahibinin (Peygamberimizin) doğru söylediğine inanarak veya başka bir endişeye dayanarak kendilerini peygamberlik sevdasına kaptırmayanlar ve bu iddia ile ortaya çıkmayanlar cazibesine kapılarak "velilerin sonuncusu, peygamberlerin sonuncusundan daha büyüktür. Çünkü peygamber ancak bir aracı vasıtası ile Al-lah'dan bilgi alabilirken veli bu bilgiyi aracısız olarak doğrudan doğruya alabilmektedir" demişlerdir.
Adam böyle derken çömezliklerini yaptığı feylesofların prensiblerine dayanıyordu. Çünkü bu felsefecilere göre peygamberlerin veya velilerin zihinlerinde, vicdanlarında-ki imajlar hayali birer ışık varlığı olan meleklerden kaynaklanır. Yani onlara göre melekler zihinde canlandırılan hayal ürünü

[160[160]] Müdeşsir: 74/2

varlıklardır. Peygamber de işte bu hayali varlıklar aracılığı ile bilgi alır. Oysa veli, akıl ürünü olan bilgilerini böyesine hayali bir varlığın söz konusu olmaksızın sağlamaktadır. Böyle olunca ancak hayal ürünü bir aracı sayesinde kazanılabilen bilgiye göre, işin içine hayali bir araç girmeksizin, doğrudan doğruya elde edilen bilgi tabii ki, daha üstün, daha mükemmeldir.
Bu adamlar peygamberlik konusunda felsefecilerin inançlarına katılınca "velilik, peygamberlikten daha büyük bir derecedir" demeye başladılar. Tıpkı çoğu felsefecilerin "feylesof, peygamberden büyüktür" dedikleri gibi.
Bu söz Farabi, Mübeşşir b. Fatek ve benzerlerine aittir. Bunlar "peygamberliğin en yüksek derece olması büyük halk kalabalıklarına göredir, yoksa seçkin azınlığa göre böyle değildir derler. Onlara göre peygamberin Özelliği, sadece hayal etmek ve hayal ettirmektir.
Bu kimseler işi o kadar ileri götürdüler ki, sonunda felsefeyi velilik kılığına büründürerek felsefeciye veli demişler ve felsefecilerin açıklamalarını mükâşefe ve muhasebe sonucu varılmış gerçekler sanarak demişler ki; "Veli, peygamberden üstündür. Çünkü o, mücerred (soyut) gerçekleri Rabb'inin katından hayalgücünün aracılığına dayanmaksızın alırken peygamber bu gerçekleri zihninde hayali olarak canlanan şekil ve sesler aracılığı ile sağlayabilmektedir."
Adamlar bu ağır iftira ile bile yetinmeyerek "bütün peygamberlerin ve nebilerin Allah ile ilgili bilgileri, bu velilerin sonuncusununun ışıklı kandilinden sağlamaktadırlar" dediler. O sonuncu veli ki, kendisi aslında insanların "Allah'ı en tanımayanı ve Allah'ın dini ile O'nunla ilgili bilgiden en uzak olanıdır. Onlara göre bu sonuncu veli bütün evreni kapsamına almış "mutlak varhk"tır. Buna göre her varlığın varoluşu tıpkı "Vacib-ül vücud"un varlığı demektir.
Bu görüş aslında evrenin ayrı bir yaratıcısı olduğunu kabul etmeyen, bizzat evrenin "vacib-ul vucud (varlığı gerekli temel varlık)" olduğunu ileri süren Tabiatçi, başka bir deyimle dehri felsefe ekolünün görüşünü yansıtır. Daha doğrusu bu ekolün felsefecileri "Evrenin (kâinatın) kendisi, kendi kendinin "vacib-ül vucud"udur" derler.
Şunu da belirtelim ki, eğer bu adamların ne dedikleri iyice incelenirse görüşlerinin ilâhiyatçı dehrilerinkinden daha sapık olduğu ve üzerinde iyi düşünülen Tabiatçı dehrilerin görüşlerine katıldıkları anlaşılır.
Nitekim bize anlatıldığına göre Muhyiddin b. Arabi ile Şeyh Ebu Hafs Suhreverdi "Hakk tecelli edince kul onunla karşılıklı şekilde (muhataba) konuşabilir mi, konuşamaz mı?" diye tartışmaya girişmişlerdir. Suhreverdi "Eve't, bu mümkündür" derken îbn-i Arabi "Hayır, böyle bir şey olamaz" demiş. Öyle zannediyorum ki, bu tartışma bu iki kafadarın yek diğerinin gıyabında olmuş. Bu sırada İbn-i Arabi'ye "Suhreverdi böyle böyle diyor" denince İbn-i Arabi, adama şu cevabı vermiş; "Zavallı adam! Biz doğrudan doğruya zatı görerek konuşktuk, o ise sıfatları görerek konuşabiliyor"
Şunu da belirtelim, çok sayıda tasavvuf ve irfan mensubu, kendilerini Peygamberimize sımsıkı bağlı ve her türlü bi-dattan uzak saydıkları halde, İbn-i Arabi'nin yukardaki sözünü sık sık aralarında tekrar edip ona önem verirler ve

bu sözü söyledi diye İbn-i Arabi'yi de saygı ile anarlar. Oysa bu sözün vahdet-i vucud ile Allah'ı inkâr etmeyi biraraya getirmiş bir küfür temeline dayandığını hiç düşünmezler.
Çünkü İbn-i Arabi'ye göre Allah, ne ismi ve nede sıfatı olmayan mücerred (soyut) bir varlıktır. Ne dünyada ve nede ahirette görülmesi mümkün değildir. O'nun ne sözü ve ilmi ve ne de bunlara benzer başka bir niteliği vardır. O sadece yaratılmış varlıklara yansıyarak (tecelli ederek) görülebilir. O varlıkların varlığından ve bunun benzerlerinden başka bir şeydir. Cinsin türlere ve türün bireyle yansıdığı gibi bazan belirli nesnelerde (cüziyat) gelen şekilde belirir. Tıpkı her hayvan bireyinde hayvanlığın ve her insan bireyinde insanlığın genel anlamda belirmesi gibi.
İbn-i Arabi'nin bu açıklamaları, fikir babalan olan eski Yunan mantıkçılarının yanılgılarına dayanır. Onlara göre belirli varlık bireyleri, kapsamma girdikleri genel kavramlara bağlı olarak bazı akıl ürünü cevherleri birlikte taşırlar. Buna göre her belirli insan bireyi, aynı zamanda akıl ürünü bir insan, akıl ürünü bir hayvan, akıl ürünü bir konuşabilir canlı (natık), akıl ürünü bir duygusal canlı ve yine akıl ürünü bir cisim (beden) taşır. İşte varlığın yansıdığı mahiyet budur ve bu mahiyet bütün belirli varlık bireyleri arasında ortaktır.[161[161]]

## Genel Kavramlar: Gerçekler

Bu görüş ancak onu anlamayan ve üzerinde düşünmeyenler tarafından benimsenebüir. Yoksa insan bu görüşün iç yüzünü kavrayınca onun bir akıllı sözünden çok bir deli saçmasına benzediğini kolayca anlar. Çünkü hem akla ve hem de duyu organlarının algılarına aykırıdır. Sözü geçen kimselerin böyle bir görüşe kapılmaları,1 kendi zihinlerinde bir takım "mutlak genel" kavramlar düşünmeleri ve sonra da tasarlamalarını dış dünayada da var olduklarım sanmalarından ileri gelir. Bu konudaki yanılgıları peygamberler konusundaki yanılgıların tam tersidir. Bilindiği gibi peygamberler, kaynağı kendileri dışında olan bir çok şeyler müşahede etmişler, fakat bu inkarcılar, söz konusu müşahedelerin peygamberlerin kendi hayallerinden kaynaklandıklarını sanmışlardır.
Demek istediğimiz şu ki, bu inkarcıları kendi hayallerinde, kendi zihinlerinde bir takım "mutlak genel" kavramlar müşahede etmişler, sonra da bunların dış dünyada varolduklarını sanmışlardır. Oysa bu genel kavramlar sadece onların zihinlerinde ve hayallerinde vardır. Onlar hayallerinde varolan şeyleri dış dünyada var saymışlardır. Buna karşılık peygamberlerin bildirdikleri gerçekleri onların hayallerinden kaynaklanıyor sanmışlar. Oysa bu gerçekler peygamberlerin dışından kaynaklanıyordu. Bu yüzden Peygamberlerin haber verdikleri gayb kaynaklı gerçekleri yalanlamışlardır.
Ayrıca bu adamlar, bütün varlıkların yaratıcısı olan ve yarattıklarının tümünden

---

[161[161]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 160-165.

başka ve farklı olan Allah'ı insanlardaki "insanlık" ve hayvanlardaki "hayvanlık" genel kavramı gibi bir şey saymışlardır. Başka bir ifade ile bunlar Allah'ı varlıklar üzerinde bulunan, fakat bu varlıklardan başka bir şey saymak istemişlerdir. Bunun için bazan genel kavramları, bazan madde ile şekli örnek olarak vermişlerdir. Bu arada Allah'ı duyu organları ile algılanabilir şeyler ile örneklendirmek istediklerinde camdan süzülen ışınlar ile kıl parçası içindeki havayı misal olark göstermişlerdir. Böylece alemlerin Rabb'ini basit örneklerle ifade etmeye çalışırken iyice bataklığa saplanarak bir daha doğru yolu bulamamışlardır. OnlarAllah ile ilgili olarak verdikleri bu örneklerde şu bakımlardan yanılmış, sapıklığa düşmüşlerdir:

**1-** Onlar Allah'ı ifade edebilmek için madde ile şekil ve genel kavram ile belirli bireyler örneklerini kullandılar. Oysa iyice incelendiklerinde bu saydığımız ikili örneklerin aslında tek bir şeye dönüştükleri görülür. Buna rağmen onlar bunları iki ayrı şey saydılar. Tıpkı Allah'ın sıfatları gibi konularda iki şeyi saydıkları gibi. O alanda meselâ ilmi alimle, yine ilmi malümle (bilinen nesne ile), yine ilmi kudret (güçlülük) ile ve yine ilmi irade ile bir saymışlardır.

Bütün bunları akıllı bir insan düşünce süzgecinden geçirince bu adamların ilahiyat konularında en cahil insanları ve bu alanda en batıl (asılsız) görüşleri ileri süren kimseler olduklarını anlayıverir. Bu böyle olduğu halde gerek kendi hayallerinde ve gerekse taraftarlarının zihinlerinde onlarla ilgili korkunç ve ölçüsüz iddialar vardır. Tıpkı fikir yoldaşları olan batınilerden Karmatilerin-ashnda en cahil, en sapık ve en kâfir kimseler oldukları halde- kendilerinin peygamberler gibi masum imamlar olduklarını iddia etmeleri gibi.

**2-** Onlar, bu varsayımların hangisi ele alınırsa alınsın, Allah'ın varlığını, O'nun tarafından yaratılmış olmayan bir başka şeyin varlığına bağlı sayarlar. Çünkü genel kavramların dış dünyada var olabilmeleri belirli nesnelerin ve maddenin varlığı şeklin varlığına bağldır. O zaman "vacib-ul vu-cud'un (zaruri varlığın)" kendisi tarafından yaratılmış olmayan bir şeye bağlı olması görülür. Oysa varlığı kendisi tarafından yaratılmış olmayan bir şeye bağlı olan bir şeyin kendisi "vacib-ul vücud" olamaz. Bu açık bir gerçektir.

**3-** Bu adamların görüşü iyice incelendiğinde işin yaratıcının varlığının yaratılmışların varlıklarının tıpkısı olmaya varıp dayandığı görülür. Bu adamlar açıkça bu görüşü ileri sürerler, fakat buna rağmen vücud (varlık) ile subut (bulunma) arasında, varlık ile mahiyet arasında ve genel kavram (külli) ile belirli nesne (cüzî) arasında başkalık olduğunu ileri sürerler. Bu başkalık "mutlak" ile "belirli" arasındaki farklılıktır.

Bu yüzden onlar hulul (sızma) teorisini İleri sürerler. Böyle düşünürken bazan yaratıcıyı yaratıklara hulul etmiş ve bazan da yaratıkları yaratıcıya hulul etmiş kabul ederler. Fakat ileri sürdükleri örneklerde iddia ettikleri gibi bir başkalığın ispatsız kaldığı meydana çıkınca görüşlerinin özeti şu olur; "Yaratıcı, yarattıklarının ta kendisidir. Buna göre ne yaratıcı ve ne de yaratık vardır. Evrenin kendisi vacib-ül vücüd'dur."

**4-** Bu adamlar sözde "Tevhid" prensibini koruyabilmek için Allah'ın gerekli

sıfatlarının ve isimlerinin çok sayılı oluşundan, yaratılmış varlıklarla ilgili olmasından, madde veya cevher sanılmasından sakınırlar. Oyka arkasından sözleri iyice inecelendiğinde anlaşılır ki, Allah'ı bozulan ve kokuşan cisimlerin aynısını sayarak her türlü noksan sıfatla nitelerler. Nitekim bu iddialarını şu sözlerle açıkça ifade ederler: "Görmüyor musun ki, Allah yaratıkların sıfatlarını takınarak belirir. Bunu bizzat kendisi bize bildirerek noksan ve kınanmış sıfatları üzerinde taşıdığını ifade ediyor. Yüce Zat (Allah) mükemmelliğin sahibidir. O mükemmellik ki varlığın tüm tezahürleri ile yokluğun boyutlarını kapsamına alır. Bu tezahürler geleneksel olarak veya şeriata göre yahut akla göre hoş görülen şeyler olabilecekleri gibi, bunun tersine geleneklere, akla ve şeriata göre hor görülen şeyler de olabilirler. Bu yalnız Allah için böyledir.
Görülüyor ki, onlara göre Allah, güzel ve çirkin, övülen ve yerilen her sıfatı üzerinde taşımaktadır. Başka bir yazımda bu adamların bu konudaki görüşlerini uzun uzun anlattım. Şimdi bu konuda sözü uzatmanın sırası değildir. Fakat bu meseleye değinmekten maksadım, sapık görüşlülerin ele başlan arasındaki benzerliğe parmak basmaktır. Öyle ki, mümin bu ele başlarından birinin görüşünü anlayınca, bu bilgisi ona başka bir ele başının görüşünü anlama hususunda yardımcı olur ve böylece ortaya çıkardıkları sapiklilarm Çokluğunun farkına vararak sapıklıkları belli hale geleceği için onlardan kaçınabilir.
Meselâ Muhyiddin îbn-i Arabi'ni görüşüne göre Allah kendisine "mutlak müşahede" anlamında tecelli etmiştir. O varlıkların varlığıdır ve mutlak mücerred (soyut)dir, ne ismi ve ne de sıfatı vardır.
Bellidir ki, böyle düşünen kimse için Allah tarafından hitap meydana gelmesi mümkün değildir. Bu yüzden İbn-i Arabi, "Allah tecelli edince hitap (diyalog) meydana gelmez" diye düşünmüştür. Ebu Hafs Suhreverdi'ye gelince sünnet bilgisi ile bağlılığı İbn-i Arabi'den daha güçlü olduğu ve ondan daha iyi bir insan olduğu için hadislerde Allah'ın kullarına tecelli ettiğini ve bu tecelli sırasında onlarla konuştuğunu okumuş ve bu okuduklarına inanmıştır. Fakat îbn-i Arabi felsefesi ile Suhreverdi'nin sünnete bağlılığından daha çok tanınmıştır.
Bu yüzden bu ikisinin bağlıları Suhreyerdi'nin sünnete bağlılığım dile getirmekle birlikte İbn-i Arabi'ye daha çok saygı gösterirlerdi. Nitekim taraftarları arasında "Sultan-ul Ektab" lâkabı ile anılan İbn-i Hamuye'nin bağlılarından biri olan Şeyh Husamüddin bana aynen böyle söylemiştir. Bu zat İbn-i Arabî ile İbn-i Hamuyye'ye aşırı derecede saygı ve bağlılık gösteriyordu. Kendisine bu iki kimsenin sözlerindeki yanlışlık ve küfür belirtileri ile Peygamberimize-salât ve selâm üzerine olsun- iftira yolu ile yakıştırmış ol-dukları sözde hadisleri açık açık
anlattım. Adam, bu kişilere körü-körüne bağlı olduğu, onların sözlerini incelemeden ve sapıklıklarını araştırmadan peşlerine düştüğü için aramızda uzun tartışmalar oldu.
Bir gün Hemedan'lı Tavusî bana şeyhi, Saaddettin İbn-i Hamuye'nin "ibn-i Arabî, su kovalarının bulandıramaya-cağı bir denizdir. Fakat Şeyh Şihabuddin Suhreverdi'nin yüzündeki Peygamberimizin yolundan gitme nuru ayrı Düşeydir"

dediğini anlatmıştı. Kendisine dedim ki, bu söz şöyle demeye benzer, "Şu adamlara kâfir mülkünden büyük bir pay verildi. Fakat Meyafankın (Diyarbakır) emiri Şahab Gazi'nin yüzündeki islâm nuru başka bir şeydir."
Bu adamlar İbn-i Arabi'yi üstün tutup kendisine saygı duyuyorlardı. Çünkü Şeyh Şihabuddin Suhreverdî, sünet bilgisi ve bağlılığı ile Peygamberimizin getirdiği gerçekleri ortaya koyma konusunda İbn-i Arabi'nin felsefe ile tasavvufu birleştirip özel bir akım meydana getirme yolundaki başarısı ile boy ölçüşememiştir.
Bu kimselerin belini bükecek olan şey, yaratıcı ile yaratılmışlar arasındaki başkalık ve yaratılmışlardan bağımsız olarak yaratıcının belirliliğinin ispat edilmesidir. Öyle belirli bir ilâh ki, eller dua etmek üzere Ö'na kaldırılıyor ve Peygamberimiz'in miracı da O'na oluyor. Oysa Suhrever-di'nin inancım ortaya koyan bir konuşmasında Allah hakkında "işaretsiz ve belirlemesiz (bilâ işaretin ve tayinin)" ifadesini kullandığı söylenmiştir. İşte kendisini ölüme götüren sözü bu olmuştur. Çünkü Allah hakkında "işaret ve belirleme" yok sayılınca geriye sadece kesin bir "yokluk" ve inkâr veya vahdet-i vücud ile hulul (sızma) anlamında bir küfür kalır.
Bu arada sözü geçen sapık inkarcılardan olan İbn-i Sabin ve benzerleri "Ne işaret ve ne de belirleme (söz konusudur) Tersine ne ki görüyorsan görünmeyen zattır ve görmediğin zat gördüğünün ta kendisidir" dediler. Zikirlerinde de müslümanların "Iâilâheillallah" cümleleri yerine "ley-se illallah (sadece Allah vardır)" sözünü kullandılar. Çünkü onların inançlarına göre Allah bütün varlıkların varlığıdır. O'dan başka hiç bir varlık yoktur.
Oysa müslümanlar bilirler ki, Allah, her şeyin yaratıcısı, Rabb'i ve melikidir. O, ne yaratılmışların ta kendisi ne on-lann bir parçası ve ne de onların bir sıfatıdır. Tersine O, yaratılmışlardan apayrı ve başkadır. O, ibadet edilmeye tek müstahak olandır, başka hiç bir varlık buna lâyık değildir. O'ndan başka ilâh yoktur. Nitekim. Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Allah ile birlikte başka bir ilâh çağırma, Yoksa azaba çarpılanlardan olursun."[162[162]]
Bir başka ayet de şöyledir:
"De ki; AHah'dan başkasına kulluk etmemi mi bana emrediyorsunuz ey cahiller!"[163[163]]
Bir diğer ayette de şöyle Duyurulmuştur:
"De ki; gökleri ve yeri yoktan vareden AHah'dan başkasını mı dost tutayım?"[164[164]]
Şurası kesindir ki, bu sapık görüşlüler ibadet edebilecek, dost (veli) edinibilecek ve ilâh olarak kabul edilebilecek bir başkasına sahip değildirler. Tersine onlara göre O, hem "ibadet eden" hem "ibadet edilen ve hem "namaz kılan" ve hem de "kendisi için namaz kılınan" dır. Nitekim bunların şairleri olan İbn-i Farız,

[162[162]] Şuara: 26/213
[163[163]] Zümer: 39/64
[164[164]] En'am: 6/14

"Nuzum-us Suluk" başlıklı kasidesinde böyle demektedir.
Kelâmcılardan ve tasavvufçulardan olan bu "Cehmiye" mezhebliler "iman sadece bilmek ve onaylamak (tasdik etmek) demektir" şeklindeki görüşleri hakkında "tanınan ve bilinen, olumluluk ve olumsuzluk niteliklerini taşıyan varlıktır" derler ve bu konudaki sözlerini şöyle bağlarlar; "söz konusu varlık ne evrene dahildir ne onun haricindedir; ne evrene ters bir şeydir ve ne de ondan farklıdır". Arkasından dönüp bu varlığı, yaratıklara hulul etmiş (sızmış) veya yaratıklara zemin olmuş yahut onu yaratıkların aynısı sayarlar veya O'nu tamamiyle yok farzederler.
Bu adamlar bu konuda Mesai ekolüne bağlı felsefecilere benzerler. Bilindiği gibi bu felsefe ekolü insanın kemalini ilme bağlı sayar. Bunlara göre en yüksek ilim ve en yüce felsefe varlık felsefesi ile bu meselenin eklentileri (leşa-hik) üzerine düşünmektir. Bunlar "vacibul-ül vücud"u mutlak varlık olarak kabul ederler.
Fakat bu ekolün çömezleri olan yukarda sözü geçenlere bir yandan temel kaynaklardaki sözleri değiştirirler ve bunun sonucunda islâmî ve Kur'an'da geçen terimlere eski Yunan felsefesinin inkarcılarına meşru bir ifade kalıbı hazırlamaya çalışıyorlar. Bu tutum kesin şekilde tespit edilmiş, ve daha bir çok yerde tarafımızdan açıkça ortaya konmuştur.[165[165]]

## Heyetler

Sözü geçen hadiste ilk olarak "islâm"m ne olduğu soruluyor. Peygamberimiz -salât ve selâm üzerine olsun- de bu soruya şöyle cevap vermiştir:
"İslâm, senin Allah'dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in, Allah'ın rasûlü olduğuna şehadet etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan'da oruç tutman ve Beytüllah'ı ziyaret etmendir."
Bu beş esası, îbn-i Ömer-Allah ondan razı olsun- tarafından rivayet edilen ve başlıca hadis kaynaklarının ittifakla yer verdikleri aşağıdaki hadiste sayılan esaslardır:
**1)** Allah'dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun rasulü olduğuna şahadet etmek
**2)** Namaz kılmak
**3)** Zekât vermek
**4)** Ramazan'da oruç tutmak
**5)** Gücü yetenin Beytüllahı ziyaret etmesi" Peygamberimiz, bu hadisi Allah tarafından hacc farz kılındıktan sonra bu şekilde söylenmiştir. Bu yüzden beş esas sayılmıştır. Bu konudaki çoğu hadislerde daha eski tarihli oldukları için hacc ibadeti geçmez. Meselâ Peygamberimizin Abd-i Kays kabilesinin temsilcilerine seslenerek söylediği hadis bu örneklerden biridir:
"Size yalnızca Allah'a inanmayı emrediyorum. Yalnızca Allah'a iman etmek ne

[165[165]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 165-171.

demektir, biliyor musunuz? Allah'dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna inanmak, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan'da oruç tutmak ve bir de ganimetlerin beşte birini (Beytülmal'e) vermenizdir."
îbn-i Kays kabilesinin temsilcilerine hitap eden hadis, en ünlü ve en sahih (sağlam kaynaklı) hadislerden biridir. Bu-hari'nîn yer verdiği bazı rivayet kanallarına göre bu hadiste oruç zikredilmemiştir, fakat Buharî'nin yer verdiği çoğu rivayet kanalları ile Müslim'in rivayetlerinde oruç vardır. Oruç ibadeti Ebu Said tarafından rivayet edilen ve Abd-i Kays kabilesinden gelen heyetten söz edilmiş olan hadiste de geçer. Bu hadis Müslim'de yer almıştır.
Buhari ile Müslim'in ortaklaşa yer verdikleri ve İbn-i Ab-bas -salât ve selâm üzerine olsun- tarafından rivayet edilen yine bu konudaki bir başka hadiste Peygamberimiz -salât ve selâm üzerine olsun- sözü geçen heyete "ganimetlerin beşte birini vermelerini", emretmiştir. Savaşta ele geçirilen ganimetlerin beşte birini devlete vermek Bedir savaşında farz olmuştur. Oysa Ramazan'da oruç tutmak daha önce farz , kılınmıştır.
Abd-i Kays kabilesi heyeti, Peygamber Efendimizi -salât ve selâm üzerine olsun- ziyaret etmeye gelen heyetlerin en hayırlısı, en seçkini idi. Bu heyet, Peygamberimizi hac-cın farz oluşundan Önce ziyarete gelmişti. Bazıları bu ziyaretin "heyetler yılı" diye anılan hicrî dokuz yılında olduğunu ileri sürerler ise de bu olayın sözü geçen tarihten daha önce yapılmış olması daha doğrudur.
Çünkü bu heyet, ziyaretleri sırasında Peygamberimize Necid'li müşrikleri kasdederek "seninle aramızda kâfir Mu-dar kabilesinin falanca kolu var. Bu yüzden ancak Haram aylarda (savaşın yasak olduğu aylarda) sana ulaşabiliyoruz" demişlerdir. Bilindiği gib hicri 9 yılında Mekke fethedilip Hevazın adlı direnme güçleri Huneyn'de bozguna uğratılınca araplar ya islâmiyeti kabul ederek veya korku içinde anlaşma yaparak îslamâ teslim olmuş, savaşı bırakmışlardı. Zaten onlar müslüman olmak için Mekke 'nin fethini bekliyorlardı.
Sözünü ettiğimiz bu hicri 9 yılında Peygamberimiz, müslümanlann başında hacc görevlisi olarak Ebu Bekir'i- Allah ondan razı olsun- göndermiş ve arkasından Peygamberimiz ile müşrikler arasında daha önce yapılmış olan anlaşmaların gereğini yerine getirmek üzere Hz. Ali'yi -Allah ondan razı olsun- göndermişti. Fakat bu ikinci heyetin yola çıkışını, ilk heyetin yola çıkışı tarihi olan Zilkaade ayından dört ay sonraya bırakmıştı. Nitekim Cenab-i Allah bu konuda şöyle buyurmuştur:
"Haram aylar çıkınca müşrikleri nerede bulursanız Öldürünüz, onları yakalayınız, hapsediniz ve her gözetleme yerinde oturup onları bekleyiniz. Eğer tevbe ederler, namaz kılarlar ve zekâtı verirlerse onları salıveriniz, serbest bırakınız. Çünkü Allah bağışlayan ve esirgeyendir." 166[166]
îşte bu iki heyet arasında geçen dört ay, Haram aylan kapsıyordu.
İşte bu yüzden Peygamberimiz -salât ve selâm üzerine olsun- Hz. Ebu Bekir'i-

166[166] Tevbe: 9/5

AUah ondan razı olsun-hacc kafilesinin başkanı olarak Mekke'ye göndermeden önce o yıl, yani hicri 9 yılında Tebük seferine çıkarak Rum diyarı üzerine yürümeye fırsat bulmuştu. Hristiyanlar üzerine yürüyebilmesi müşrik araplardan yana güven içinde olmasından, onlardan İslama hiç bir zarar gelmeyeceğini bilmesinden ileri geliyordu.
Yine bu yüzdendir ki, Rasûlullah, Tebük seferine çıkarken savaşabilecek hiç kimsenin geride kalmasına izin vermemişti. Böyle olduğu için bu savaşa sadece münafıklar, sonradan tevbeleri kabul edilen ünlü üç kişi ile mezaretliler katılmamıştı. Nitekim bu Tebük seferi yılında Peygamberimiz, Hz. AIi'yi-Allah ondan razı olsun- yanma almayarak Medine'de bırakınca münafıklar bunu bahane ederek Hz. Ali'yi sevmediği için yanına almadı" diye söylenti yaymaya koyulmuşlardı.
Bu dedikodular Hz. Ali'yi rahatsız etmiş olmalı ki, ağlaya ağlaya savaş kervanına yetişerek Peygamberimize 'Beni kadınları ve çocukların yanında burada mı bırakıp gidiyorsun?" diye yakındı ve Resûlullah'dan "Yoksa sen benim için Musa'nın Harun'u olmak istemiyor musun? Fakat tabii ki, benden sonra Peygamber yoktur" şeklinde yatıştırıcı bir cevap alarak geri döndü. Oysa daha önceki seferlere çıkarken geride, yani Medine'de önemli sayıda eli silâh tutabilenden meydana gelen bir birlik bırakırdı. Bu defa böyle birlik bırakmak gereğini duymayışmın sebebi, ne arap yarımadasında ne Mekke civarında ve ne de Necd bölgesinde Medine ve Mekke'ye saldırabilecek, hatta buraları tehdit edebilecek düşman bir kuvvet kalmamış olması idi.
Peygamberimiz Tebük seferinden dönünce Hz. Ebu Bekir'i hacc kafilesinin başına geçirdi. Ebu Bekir, müslüman-lara ziyaret yaptıracak, onlara namaz kıldıracak ve bunlar yanında o yıldan sonra artık hiç bir müşrikin Kabe'yi ziyaret edemeyeceğini ve çıplak kılıkla Beytullah'm çevresinin dolanılmayacağım ilan edecekti. Rasûlullah, Hz. Ebu be-kir'den bir süre sonra Hz. Ali'yi yola çıkardı. CJnun görevi de anlaşmaları uygulamaya koymaktı. Çünkü araplar ancak ya büyük bir yetkiliyi veya onun ailesinden birini muhatap kabul edip sözünü dinlerlerdi.
Tarihle ilgili bu açıklamayı yapmaktaki maksadımız Abd-i Kays kabilesi heyetinin hicri 9 yılından daha önce gelmiş olması gerektiğini belirtmektir.
Öte yandan yine bu konu ile ilgili bir başka hadis Enes b. Malik -Allah ondan razı olsun- tarafından rivayet edilen ve Müslim'de yer alan aşağıdaki "Dımam" hadisidir. Enes b. Malik diyor ki:
"Bir ara Peygamberimize soru sormamız yasaklanmıştı. Bu yüzden o günlerde çölde oturan akıllı bir adamm gelip bir şey sormasını ve bizim de verilen cevabı dinlememizi istekle beklemeye koyulmuştuk. Nihayet bir gün çöl halkından biri çıkageldi ve Rasûlullah ile arasında şu karşılıklı konuşma yer aldı: Adam:
"Ya Muhammed, senin elçin bize gelip senin Allah'ın Ra-sûlü olduğunu ileri sürdüğünü söyledi, buna ne dersin?" Rasûlullah:
"Doğru söyledi." Adam:
"Gökleri kim yarattı?" Rasulûllah:

"Allah." Adam:
"Yeryüzünü kim yarattı?" Rasulûllah:
"Allah." Adam:
"Şu dağlan kim yükseltti ve üzerlerindeki varlıkları kim yarattı?" Rasulûllah:
"Allah." Adam:
Gökleri ve yeri yaratıp dağları yükselten Allah hakkı için söyle, seni Allah mı gönderdi?" Rasulûllah:
"Evet, Allah gönderdi." Adam:
"Senin elçin bir gün bir gece zarfında beş vakit namaz kılmamız gerektiğini söyledi, doğru mudur?" Rasulûllah:
"Evet, söylediği doğrudur." Adam:
"Seni peygamber olarak gönderen Allah hakkı için söyle, bunu sana Allah mı emretti?" Rasulûllah:
"Evet, Allah emretti." Adam:
"Senin elçin malımızın bir kısmını zekât olarak vermemiz gerektiğini söyledi, bu doğru mudur?" Rasulûllah:
"Evet, elçim doğru söyledi." Adam:
"Seni peygamber olarak gönderen Allah hakkı için söyle, bunu sana Allah mı emretti?" Rasulûllah:
"Evet, Allah emretti." Adam:
"Senin elçin yolculuk yapacak gücü olanın Beytullahı ziyaret etmesi gerektiğini ileri sürdü, bu konuda ne dersin?" Rasulûllah:
"Elçim doğru söyledi."
Adam bu konuşmadan sonra geriye dönmüş giderken
"Seni hakkı bildirmek üzere göndermiş olan Allah adına yemin ederim ki, bu söylediklerine ne bir şey ekler ve nede onlardan birini eksiltirim" dedi. Bunun üzerine Resulûl-lah
"Eğer adam doğru söylüyorsa, kesinlikle cennetliktir" buyurdu. Aynı hadisin başka bir kanaldan gelen şekline göre Enes b. Malik-Allah ondan razı olsun-şöyle diyor:
"Bir gün bizler Peygamberimizle- salât ve selâm üzerine olsun-birlikte Mescid'de otururken deve sırtında bir adam çı-kageldi. Mescidin yanına gelince devesini çöktürüp yularından kazığa bağladı. Sonra bize dönerek
"Muhammed hanginizdir? -diye sordu. O sırada Rasulûllah, hepimizin önünde sırtını bir şeye yaslamış durumdaydı. Bu yüzden adama
"Muhammed, şu beyaz yüzlü ve yaslanmış duran kimsedir" diye cevap verdik. Bunun üzerine adam Rasûlullah'a dönerek
"Abdülmuttalib'in torunu sen misin?" diye sordu. Rasûlullah
"Bu konuda gerekli cevabı az önce aldın" buyurdu. Arkasından adam Peygamberimize
"Sana bazı sorular soracağım ve bu sorularımda ısrarlı olacağım. Sakın bu yüzden bana gücenme" dedi. Peygamberimiz kendisine
"Aklına ne gelirse sor" diye cevap verdi. Bunun üzerine adam, Peygamberimize

"Gerek senin ve gerekse senden önceki peygamberlerin Rabbi hakkı için soruyorum; Allah seni bütün insanlara mı peygamber gönderdi?" diye sordu. Rasulûllah
"Allah hakkı için evet" diye cevap verdi.
Enes b. Malik sözlerinin devamında adamın Peygamberimize namazı ve zekatı sorduğunu belirtiyor, fakat oruç ve haccla ilgili soru sorup sormadığı hakkında bir şey söylemiyor. Enes sözlerini şöyle bağlıyor; "Adam Peygamberimize "Senin Allah katından getirdiğin prensiplere iman ettim, dönüşümde kabilem arasında senin elçin olacağım. Ben, Beni Saad b. Ebu Bekir'in kardeşi Dıman b. Ebu Sale-be'yim" dedi.
Bu iki rivayetin her ikisi de hem Buharî'de ve hem de Müslim'de vardır. Fakat Buharı, ilk hadiste orucu zikretmiş, ama hacc'a yer vermemiştir. Birinci hadisin üslubu ve ifade tarzı daha eksiksiz olmakla birlikte hadis uzmanları her ikisini bir hadis saymaktadırlar.
Allah bilir, ama anlaşılan Buhari, haccı zikretmeyi doğru ve inandırıcı görmedi. Çünkü Peygamberimizin hısımları olan Saad b. Ebu Bekir oğulları Hevazin'lerdendir. Bilindiği gibi müslümanlarla Hevazinler arasında Mekke'nin fethinden sonra Huneyn olayı meydana geldi ve bunlar bu olaydan sonra tümüyle müslüman oldular. Peygamberimiz de daha önce müslüman savaşçılar arasında bunların kadın ve çocuklarını bölüştürmüşken müslüman olmaları üzerine bunları kendilerine geri vermişti. O halde bu ziyaret ancak Mekke fethinden önce olabilir ki, o zaman da henüz hacc farz değildi.
Bu konu ile ilgili olan ve Talha b. Abdullah -Allah ondan razı olsun- tarafından rivayet edilen hadiste sadece namaz, zekât ve oruç zikredilmiştir. Bu hadisin yukardaki "Dımam hadisi" olduğu da ileri sürülmüştür. Fakat hem Buhari ve hem de Müslim, bu hadisi Talha ve Abdullah'tan rivayet ederek nakletmiştir. Bildirildiğine göre Talha b. Abdullah şöyle diyor:
"Bir gün Necd halkından biri Peygamberimizi ziyaret etmeye geldi. Saçları dağınık olan adamın uzaktan sesini duymaya başlamış, fakat ne dediğini anlayamamıştık. Nihayet Peygamberimizin yanına gelince İslâm'ın ne olduğunu sorduğunu anladık. Peygamberimiz, adama
"Bîr gün, bir gece zarfında beş vakit namaz kılmalısın" dedi. Adam,
"Bundan daha fazlasını kılmam gerekli mi?" diye sorunca Rasulüllah kendisine
"Hayır, eğer kılarsan nafile olmuş olur" diye cevap verdi. Arkasından Rasulüllah, adama zekâtı anlatınca adam yine
"Bundan daha fazlasını vermem gerekli mi?" diye sordu. Peygamberimiz, adama yine
"Hayır, eğer verirsen nafile olmuş olur" buyurdu. Bunun üzerine adam geri dönmüş giderken
"Vallahi, bu söylediklerine ne bir şey ekler ve ne de onlardan bir şey eksik bırakırım", dedi. Bu sözleri işiten Peygamberimiz bize dönerek
"Adam eğer doğru söylüyorsa felaha ermiştir" buyurdu.
Bu hadisin hiç bir rivayet zincirinde hacc'dan söz edilmemiş, tersine tıpkı Abd-i

Kays heyeti ile ilgili hadiste olduğu gibi namaz, zekât ve oruç zikredilmiştir.
Yine bu konuda Buharî ile Müslim'in Ebu Hureyre'ye-Allah ondan razı olsun-dayandırarak naklettikleri şöyle bir hadis vardır. Ebu Hureyre diyor ki:
-Bedevînin biri, bir defasında Peygamberimize -salât ve selâm üzerine olsun-giderek:
Ya Rasulallah, bana öyle bir takım ameller bellet ki, onları işleyince cennete gireyim" diye sordu. Rasulüllah da adama şu cevabı verdi;
"Allah'a ibadet edecek, hiç bir şeyi O'na ortak koşmayacaksın,. Farz namazları kılacak, farz miktarda zekât verecek ve Ramazan'dan oruç tutacaksın."
Peygamberimizin bu sözleri üzerine adam, "Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederek söylüyorum ki, bu söylediklerine ne bir şey ekler ve ne de onlardan bir şey eksik bırakırım" dedi. Adam bu sözlerine arkasından geri dönüp giderken Peygamberimiz bize dönerek
"Hanginiz bir cennetliği görmek istiyorsa şu adama baksın" buyurdu.
. Bu hadiste sözü geçen adamın yukarda andığımız "Dı-mam" olası muhtemeldir.
Öte yandan bu konudaki başka bazı hadislerde de sadece namaz ve zekât zikredilmiştir. Bu hadislerden biri Buha-rî ile Müslim'in, Ebu Eyyüb-ül Ensarî'ye -Allah ondan razı olsun- dayandırarark naklettikleri aşağıdaki hadistir. Söz konusu hadiste Ebu Eyyüb-ül Ensarî şöyle diyor:
-Bedevinin biri, bir defasında, Peygamberimizin -salât ve selâm üzerine olsun-karşısına dikildi ve o sırada yolculuk halinde bulunan Rasulûllah'm devesinin yularını -veya dizginini- tutarak
"Ya Rasulallah, -veya-Muhammed! -beni cennete yaklaştırıp cehennemden uzaklaştıracak olan ibadet tarzı ne ise onu bana bildir" dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz, adamın elinden kurtularak sahabilere baktı ve
"Adam başarıya ulaştı -veya- hidayete erdi-" buyurdu. Arkasından adama
"Ne dedin?" diye sordu. Adam az önceki sözlerini aynen tekrarlayınca Peygamberimiz kendisine şu cevabı verdi:
11 Allah'a ibadet edecek, O'na hiç bir şey ortak koşmayacaksın. Namazı kılacak, zekâtı verecek ve akrabalarına yakınlık ve ilgi göstereceksin."
Peygamberimizin sözlerinin sona ermesi üzerine adarfı geri dönmüş giderken Rasulûllah
"Eğer aldığı emirleri aynen geri getirirse cennete girer" buyurdu.
"Numan b. Kavkal" hadisi adı ile anılan ve Cabir b. Abdullah -Allah ondan razı olsun- tarafından rivayet edilip Müslim tarafından nakledilen aşağıdaki hadiste de sadece namaz ve oruç zikredilmiştir. Cabir b. Abdullah diyor ki:
"Adamın biri bir gün Peygamber Efendimize -salât ve selâm üzerine olsun-şöyle bir soru sordu;
"Yâ Rasulaliah, eğer ben farz namazları kılar, Ramazanda oruç tutar, helâli helâl ve haramı haram bilirsem ve bunlar üzerinde hiç bir şey eklemezsem cennete girebilir miyim?" Peygamberimiz, adama
"Evet, girebilirsin" diye cevap verdi. Bunun üzerine adam sözlerini

"O halde vallahi, bu söylediklerine hiç bir şey katmam" diye bağladı.
Hadisin başka bir ifade şekli "Numan b. Kavkal, Peygamberimize geldi.." diye başlıyor. Sözünü ettiğimiz bu "Numan b. Kavkal" hadisi eskidir. Çünkü hadiste adı geçen Numan b. Kavkal, Müslim'de belirtildiğine göre Mekke fethedilmeden önce Saad b. As oğullarından biri tarafından öldürülmüştür.
Görüldüğü gibi yukardan beri incelediğimiz bu hadislerin tümü, bir takım soru soranlara cevap şeklinde ortaya çıkmışlardır. İbn-i Ömer-Allah ondan razı olsun- tarafından rivayet edilen hadis ise başlıbaşma hüküm bildirilen bir karakter taşır. Bunlar yanında islâma çağırmaya ve savaşa dair olun hadislerde sadece namaz ve oruç anılmıştır. Nitekim Buharî ile Müslim'de yer alan ve Abdullah b. Ömer-AI-lah ondan razı olsun- tarafından rivayet edilen bir hadise göre Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:
"İnsanlar, AHah'dan başka ilâh olmadığına ve Mu-hammedin, Allah'ın Rasulü olduğuna şahadet edinceye, namaz kılmcaya ve zekât verinceye kadar kendileri ile savaşmakla emrolundum. İnsanlar bu görevleri yapınca, islâm in hak saydığı durumlar dışında, benden kanlar.) nı ve mallarını korumuş olurlar. Onların hesapları Al-lah'a kalmıştır."
Öte yandan buna yakın anlamlı aşağıdaki hadis, Cabir b. Abdullah - Allah ondan razı olsun- tarafından rivayet edilerek Müslim'de yer almıştır.
"İnsanlar, Allah'dan başka ilah olmadığına şahadet edinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Bu şahadet cümlesini söyledikleri takdirde, bazı haklı durumlar dışında, kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar."
Bilindiği gibi Ebu Bekir hazretleri -Allah ondan razı olsun- de bu konuda şöyle demiştir:
"Vallahi, namazla zekâtı biribirinden ayıranlarla savaşacağım. Çünkü zekât maldaki haktır."
Hz. Ebu Bekir'e bu sözü söyleten mantık onun yukarda-ki kısa hadisden zekât uğruna savaşmanın maldaki hakkı almak için verilen bir savaş olduğu sonucunu çıkarmasıdır. Nitekim Peygamberimiz maksadının bu olduğunu îbn-i Ömer tarafından rivayet edilen hadis açıkça belirtmiştir. Zaten Kur'an-ı Kerim de bu hadisin anlamım onaylayıp pekiştirdiğini açıkça ifade ediyor. Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Eğer tevbe edip namazı kılar ve zekâtı verirlerse o zaman onları salıveriniz."[167[167]]
Ayrıca Muaz b. Cebel'in, Yemen'e görevli olarak gönderilmesi ile ilgili olan ünlü hadiste de Peygamberimiz sadece namazdan ve oruçtan sözetmiştir.
Görülüyor ki, kimi hadislerde islâmın bazı rükünleri (temel esasları) zikredilirken diğer bazı hadislerde bu rükünlerden bahsedilmemiştir. Bu durum bazı islâm alimleri arasında farklı açıklamalara yolaçan bir problem oluşturmuştur. Bazılarına göre bunun sebebi, kimi ravilerin (rivayetçi-lerin) rivayet ettikleri hadisi kısaltmış olmalarıdır.

[167[167]] Tevbe: 9/5

Oysa böyle bir şey söz konusu olamaz. Çünkü böyle bir iddia hadis rivayetçilerine karşı güvensizlik beslemek, onlan yalancılıkla suçlamak demektir.
Ayrıca bu iddia, olsa olsa aynı hadisin farklı rivayetleri için ileri sürülebilir. Meselâ Abd-i Kays kabilesinin temsilcileri ile ilgili olan hadis gibi. Bu hadisin bir rivayetinde oruçtan bahsedildiği halde başka bir rivayetinde orucun sözü edilmemektedir. Bir rivayetinde Humus'dan (beşte birlik ganimet vergisi) söz edildiği halde diğer bir rivayetinde Humus'a yer verilmeyen "Dımam" hadisi ile rivayetlerinin birinde oruçtan söz edilirken "vavetinde oruç ibadetine yer verilmeyen "Numan b. Kavkal" hadisi uc UVJ ledir. Bu hadislerin çeşitli rivayetlerini biribirleri ile karşılaştırılınca ya rivayetçilerden birinin hadisi kısalttığını veya başka bir rivayetçinin ona yanlış bir ekleme yaptığını an-layıveririz.
Fakat farklı hadisler için böyle bir şey düşünülemez. Özellikle farklı cevaplar içeren, yani Peygamberimizin bir defa böyle ve başka bir defa öyle konuştuğunu belirten hadisler için böyle bir açıklama yapılamaz. Zaten Kur'an-ı Kerim de bu cevap değişikliğini ve farklılığını fiilen onaylamaktadır. Çünkü Cenab-ı Allah
"Eğer onlar tevbe edip namaz kılar ve zekât verirlerse sizin din kardeşleriniz olurlar."[168[168]] ayetinde din kardeşliğinin namaz kılıp zekât verme şartlarına bağlandığı halde "Eğer tevbe edip namaz kılar ve zekât verirlerse o zaman onarı salıveriniz."[169[169]] ayetinde aynı namaz ve oruç, savaşı bırakmanın şartları olarak belirtilmiştir. îbn-i Ömer tarafından rivayet edilip Buharı ve Müslim'de yer alan yukardaki hadis de bu ayette aynı anlamı ifade eder.
Bu arada Abd-i Kays kabilesi temsilcileri ile ilgili hadiste Humus'dan (beşte birlik ganimet payından bahsedilmiş olmasının sebebi, bu kabilenin zaman zaman çevrelerindeki-lerle savaşa giren kimseler olmasıdır. Böyle bir şeyin soru soran birine cevap verirken söylenmesi gerekmez. Çünkü bu mesele onun şahsını ilgilendirmez. Ayrıca bu farklılığa verilecek iki cevap daha vardır.[170[170]]

## Namazın Önemi

Birincisi, Peygamberimiz -salât ve selâm üzerine olsun-kendisine sorulan soruları ibadetlerin farz oluş sıraları uyarınca cevaplandırmıştır. Bilindiği gibi ilk farz olan temel prensip, şahadet cümleleridir. Arkasından namaz gelir. Çünkü namaz vahyin ilk dönemlerinde farz kılınmıştır. Sebebine gelince Buharı ile Müslim'de belirtildiğine göre Kur'an-ı Kerim'in ilk inen ayetleri "Yaratan Rabb'ımn adı ile oku. O, insanı pıhtılaşmış kandan yarattı. Oku, Rab-b'm en büyük kerem sahibidir. O insana kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediğini öğretti." [171[171]]ve bunların arkasından gelen ayetler de "Ey elbisesine bürünmüş

[168[168]] Tevbe: 9/11
[169[169]] Tevbe: 9/5
[170[170]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 172-184.
[171[171]] Alâk: 96/1-5

kişi. Kalk ve uyar."[172[172]] ayetlerdir. İkinci ayetteki sesleniş, Peygamberimizi, insanlar üzerine görevlendiriyor. Görevlendirmeden önce bilgi vermek gerekir. Nitekim ilk inen ayetlerin oluşturduğu surenin girişindeki sesleniş bir görevlendirme hitabı değildir. Bu surenin son ayeti "Secde et ve yaklaş" şeklinde biterken surenin başı "Okuma"yı emretmektedir. Namaza gelince o da bazı sözlerin ve hareketlerin birleşmesi ile meydana gelen bir ibadettir. Namazda geçen en değerli sözler Kur'an okumak ye en değerli hareket de secdedir..Kur'an okumak namazın ibadet karakteri ilk sözleridir, gerisi buna bağlıdır.
Rivayet edildiğine göre namaz ilk olarak sabah ve akşam ikişer rekât olarak farz kılındı. Sonra Miraç gecesi beş vakit kılınması emredildi, ama bu vakitler yine ikişer rekât idi. (farzlar tabii). Hicret olayından sonra seferi namaz biçimi yerleşti, arkasından normal zamanlardaki namazların rekatlan arttırıldı.
Namaz ibadeti safha safha tekâmül etti. İlk zamanlar müslümanlar namaz kılarken konuşabiliyorlardı ve Teşeh-hüd (son Ettehiyyatü) yoktu. Bir süre sonra Teşehhüd emri geldi ve namazda konuşmak yasaklandı.
Bu arada Mekke döneminde müslümanlarm ezanı yoktu. Ezan, Hicret olayından sonra Medine'de ortaya çıktı. Tıpkı ezan gibi cuma namazı, Bayram namazıları, güneş tutulması namazı, yağmur dileme (istiska) namazı, teravih namazı ve bunlara benzer namazların tümü Medine'ye göç edildikten sonra kılınmaya başlanmış namazlardır.
Müslümanlara Mekke döneminde zekât vermek ve ihtiyacı olanlara yardım etmek emredildi, ama zekâtın nisabı (matrahı) ile çeşitli oranları Medine'de belirlenmiştir.[173[173]]

## Oruç, Hacc

Ramazan ayı orucuna gelince bu Hicret'in ikinci yılında farz kılındı. Buna göre Peygamberimiz-salât ve selâm üzerine olsun- dokuz ramazan yaşamıştır.
Bunun yanında "Hacc" ibadetinin ne zaman farz kılındığı tartışmalıdır. Bir bölüm alime göre hacc, Hudeybiye barışının imzaladığı yıl, yani hicri 6. yılında farz olmuştur. Bu görüşü savunanlara göre "Allah için Hacc'i ve Umre'yi tamamlayınız."[174[174]] ayeti hem Hacc'ın ve hem de Umre'nin farz olduğunu belirtir. Çünkü bir iş tamamlamayı emretmek, ona başlayıp bitirmeyi içerir.
Alimlerin çoğunluğuna göre ise Hac'ın farz oluşu daha sonradır. Bu farz oluşu, kimine göre hicri 9 ve kimine göre de 10 yılındadır. Doğru olan ikinci ihtimaldir. Sebebine gelince Hacc'ın farz oluşunu bildiren ayet
"Yolculuğuna gücü yeten herkesin Beytullah'ı ziyaret etmesi, insanlar üzerinde Allah için yapılması gereken bir görevdir."[175[175]]
Bu ayet, Al-i İmran suresinde Ehl-i Kitab (yahudî ve hristiyanlar) ile yapılan

[172[172]] Müdessir: 74/1-2
[173[173]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 184-185.
[174[174]] Bakara: 2/186
[175[175]] Al-i İmran : 3/97

konuşmaların hemen arkasındadır. Gerek Al-i İmran suresinin baş tarafı ve gerekse içinde geçen ehl-i Kitab karşılıklı konuşmalar Necran bölgesi hristiyanlarından bir heyetin Peygamberimize-salât ve selâm üzerine olsun-gelip Hz. îsa -selâm üzerine olsun-konusunda onunla tartışmalarından sonra nazil olmuştur.

Necran'H hristiyanlar Cizye vergisi vermeye razı olan ilk ehli Kitab gurubudur. Bu da ayetlerinden biri ile Cizye'yi yürürlüğe koyan ve "Boyun eğerek kendileri ile cizye verene kadar" ehl-i Kitab'la savaşmayı emreden Tevbe suresinin inişinden sonra olmuştur. Nitekim Cenab-ı Allah'ın bu kesin emri üzerine Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun- hristiyanlara karşı girişilmiş bir savaş olan Tebük seferini yapmıştır. Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:

"Kendilerine Kitab verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Rasulûllah'ın haram kıldığı şeyleri haram saymayan ve hak dini benimsemeyenlerle boyun eğerek kendi elleri ile cizye verecekleri zamana kadar savaşınız."[176[176]]

Bu yüzden-daha önce söylenmiş olmaları dolasıyle -yukarda ele aldığımız hadislerin çoğunda hacc'dan söz edilmemiş, ancak daha sonra söylenen hadislerde bu ibadetten bahsedilmiştir.

Bilindiği gibi Abd-i Kays kabilesini temsil eden bir heyet Peygamberimizi ziyaret etmeye gelmişti. Daha önce belirttiğimiz gibi, doğru olan görüşe göre, bu heyetin gelişi Mekke'nin fethedilmesinden önce gerçekleşmiştir. Bu heyetin üyeleri Peygamberimize:

"Ya Rasulallah, sizinle aramızda kâfir Mudar kabilesinin falanca kolu var" diye yalandılar. Bu sözleri ile Temim, Esed ve Gatafan kabilelerinden oluşan Necd halkını kasdetmişlerdir. Çünkü (o sırada henüz müslümanlığı kabul etmemiş olan) bu kabileler Bahreyn ile Medine arasındaki bölgede yaşıyorlardı. Peygamberimize heyet gönderen Abd-i Kays kabilesi ise Mudar oğullarından değil, Rabia oğulla-nndandı. Fakat daha sonra Mekke fethedilince Abd-i Kays kabilesini tehdit eden tehlike ve onları yıldıran korku ortadan kalktı.

İşte (bu yüzden) Abd-i Kays heyeti Medine'ye gelince Peygamberimiz kendilerine namazı, zekatı, Ramazanda orucu tutmayı ve savaşta elde edilen ganimetlerin beşte birini (Humus) devlete vermeyi emretmiş, fakat haccı emretmemiştir. Tıpkı bunun gibi Buharî'de yer alan şekli ile "Dımam" hadisinden de hacc'ın sözü edilmemiştir. Nasıl ki, Talha, Ebu Hureyre-Allah onlardan razı olsun- ve başka sahabiler tarafından rivayet edilmiş olan bu hadisin değişik ifadelerinde de hacc ibadetine yer verilmemiştir. Oysa hadis uzmanlarına göre bu hadisler "Dımam" hikâyesi ile ilgilidir, "Dımam"m ne zaman Peygamberimizi ziyaret ettiği kesin olmamakla birlikte bu görüşün doğru olması mümkündür.

"Allah için Hacc'ı ve Umre'yi tamamlayınız. Eğer düşman ve hastalık gibi bir engelle kuşatılırsanız kolayınıza gelen kurbanı gönderiniz ve gönderdiğiniz kur-

[176[176]] Tevbe: 9/29

ban yerine varıncaya kadar başlarınızı traş etmeyiniz."177[177] ayetine gelince bu ayet sadece o sırada müs-lümanların başladıkları ziyareti tamamlamalarını emrediyor. Müslümanlar Hudeybiye barışının imzalandığı yıl Umre niyeti ile ihram giyinerek Mekke'ye doğru yola çıkmışken düşman tarafından kuşatılarak yola devam etmeleri önlendiği için kendilerine kuşatma engeli karşısında nasıl davranacakları belirtilmiştir. Yoksa o sırada müslümanlara ne Hacc ve ne de Umre henüz farz kılınmamıştı.
Yukardaki hadislerde görülen farklılığa karşı verilecek ikinci cevaba gelince, Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- bu hadislerde duruma uygun düşen ibadetleri dile getirmiştir. Meselâ kimi zaman ve durumda namaz ve zekât gibi reddedicilerine karşı savaş açmayı gerektiren zahiri fazlan sayarken başka bir zaman ve durumda karşısındaki soru sorana gereken farzı dile getirmiştir. Bu durumlarda namaz ve orucu dile getirerek cevap verdiği kimsenin zekat verecek imkânı olmadığı gibi, böyle olmayan kimselere cevap verirken de namaz ve oruç yanında zekâtı da saymıştır. Hacc'dan söz etmeyen hadislere gelince bunlar ya Hacc farz olmadan önce söylenmiştir. Meselâ Abd-i Kays kabilesi temsilcilerine verilen cevapta durumun böyle olması gerekir -veya o sırada sorusuna cevap verilen kimse uhdesinde Hacc borcu bulunmayan bir kimse idi.
Bu arada şunu belirtmek gerekir ki, namaz ve zekâtın diğer farz ibadetlerde bulunmayan ortak bir özelliği vardır. Bu yüzden Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerİm'de bu ibadetleri reddedenlerle savaşılması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü iki ibadet, meselâ oruca benzemez niteliktedir. Sebebine gelince oruç, insanlara güven esasına dayanır. Bu yönü ile namaz abdesti ve gusul (boy) abdesti gibi varlığı ile yokluğu kul arasında kalmış ve insanlar tarafından tespit edilmesi mümkün olmayan bir ibadettir. Yani insanın oruca niyetlenmeyerek gizlice yiyip içmesi mümkündür, tıpkı kişinin ab-destsiz ve cünüp olduğunu saklamasının mümkün olması gibi. Fakat namaz ve zekât bunların tersine müminler arasında yerine getirilmemeleri mümkün olmayan zahiri farzlardır.
Nitekim Peygamberimiz uğrunda savaşılan ve yapılınca müslüman olunan zahiri amelleri belirtmek isteyince bu maksatla söylediği hadiste orucun sözünü etmeyerek namazı ve zekâtı dile getirmiştir. Oysa bu hadisi söylediği tarihde Ramazan orucu farz kılınmıştı. Ayrıca Berae (Tevbe) süresindeki namazı ve orucu sayıp da orucdan bahsetmeyen iki savaş emredici ayet de böyledir. Çünkü ilgililerin görüş birliği ile belirttiklerine göre Berae (Tevbe) suresi orucun farz oluşundan sonra inmiştir.
Bunun gibi Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun-Muaz b. Cebal'i, Yemen'e gönderirken kendisine şu ünlü direktifi vermişti:
"Sen Kîtab'lı (ehl-i Kitab'dan olan) bir kavme elçi gidiyorsun. Onlardan ilk isteyeceğin şey AHah'dan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun Rasulü olduğuna şahadet etmeleri olsun. Eğer bu çağrına olumlu cevap verilirse Allah'ın

177[177] Bakara: 2/196

kendilerine bir gün bir gece zarfında beş vakit namaz kılmayı farz ettiğini anlat. Eğer bu emrine itaat ederlerse kendilerine aralarındaki zenginlerden alınıp fakirlere verilecek bir sadaka (zekat) farz ettiğini anlat. Eğer bu emrine de itaat ederlerse sakın (zekat olarak) en değerli mallarını alma. Mazlumun (haksızlığa uğramış kimsenin) bedduasından kork. Çünkü bu dua ile Allah arasında hiç bir perde (engel) yoktur."

Bilindiği gibi, "Peygamberimiz, Muaz'ı son zamanlarda yani orucun farz oluşundan ve Mekke'nin almışından sonra, hatta Tebük seferinden ve buna göre Hacc'ın ve Cizye'nin farz oluşundan sonra Yemen'e gönderdi. Nitekim Rasulûllah vefat ettiği zaman Muaz henüz Yemen'de idi. Medine'ye dönüşü Peygamberimizin ölümünden sonradır. Böyle olduğu halde Rasulûllah, Muaz'a direktif niteliğindeki hadisinde orucdan söz etmemiştir. Çünkü oruç, batınî (kul ile Allah arasında kalmış) ve ön plândaki diğer farzlara bağımlı bir ibadettir. Aynı hadiste Hacc ibadetinin de sözü geçmez. Çünkü bu farz ibadet genel karakterli olmayan, tersine özel bir nitelik taşıyan ve ömür boyunca sadece bir kez yapılması gereken bir ibadettir.

Bu yüzden sözü geçen dört farz ibadetin farz olduklarını kabul eden bir kimsenin bunlardan birini terkettiği takdirde kâfir olup olmayacağı alimler arasında tartışmalı bir meseledir. Fakat "şahadet cümlelerini" gücü yettiği halde dili ile ifade etmeyen kimse yetkili müslümanlara, ilk dönem imamlarına ve islâm alimlerinin büyük çoğunluğuna göre hem zahirî ve hem de batını anlamda kâfirdir.

Bu arada Murcie mezhebinin bir kesimine, yani Cehm, Şalini ve taraftarları gibi Murcie mezhebinin Cehmiye kolunu oluşturan bazı kelâmcılara göre böyle bir kimse kalbi ile Allah'ı tasdik etmiş olduğu takdirde görünüşte kâfir sayılır, ama batın aleminde mümindir.

Bu sözün mahiyeti hakkında daha önce söyleyeceğimizi söyledik. Tekrar belirtelim ki, bu söz islâm'da bidat (asılsız uydurma) çıkaranların sözüdür. Hiç bir zaman böyle bir söz söylenmemiştir. Daha önce açıkladığımız gibi kalb-deki iman zahirde (görünürde) dil ile ifade etmeyi (ikrarı) gerektirir. Hatta bundan daha Ötesini de gerektirir. Çünkü onaylama (tasdik), sevgi ve boyun eğme boyutları ile batini bir imanın açık ifadesi (ikrarsız) varolabilmesi mümkün değildir.

Fakat diğer "dört farz ibadet" e gelince Kur'an ve hadis-lerdeki delillerden haberdar olduğu halde bunlardan herhangi biri ile ilgili bir farzı inkâr eden kimse kâfir olur. Tıpkı haram oluşu Kur'an ve hadisle sabit olan sövme, zulüm, yalancılık ve alkollü içki içme gibi davranışların haram olduğunu inkâr edenin kâfir olması gibi.

Buna karşılık insan çeşitli sebeplerle bu ibadetlerin farz olduklarını belirten delillerden haberdar olmayabilir. Meselâ kişi henüz İslama yeni girmiş olabilir veya İslâm şeriatini öğrenmesine imkân vermeyen uzak bir çölde oturuyor olabilir, yahud vaktiyle Hz. Ömer'in -Allah ondan razı olsun-tevbe ettmeye çağırdığı kimseler gibi, iman edip iyi ameller işlemekte olan kimselerin alkollü

içki yasağından muaf tutulduklarını yanlışlıkla sanabilir. Bunlar gibi başka bazı sebepler de bulunabilir.
O zaman böyle kimselere önce kabul etmedikleri farzların farz olduklarını belirten deliler anlatılır ve arkasından daha önceki yanlış bilgi ve davranışları yüzünden tevbe etmeye çağrılırlar. Eğer eski yanlış görüşlerinden ısrar ederlerse o zama kafir olurlar. Ama anlattığımız şartlar yerine getirilmeden bu kimselere kâfir denemez, haklarında böyle bir hüküm verilemez. Nasıl ki, sahabiler Kudame b. Mazun'u ve arkadaşlarım giriştikleri yanlış yorumdan dolayı kâfir saymamışlar, böyle bir yargıya varmamışlardır.[178][178]

**Yapmayanlar Kâfir Olur Mu?**

Bu dört ibadetin farz olduğuna inanan bir kimsenin bunlardan birini yapmadığı takdirde kâfir olup olmayacağı hakkında alimler tarafından çeşitli görüşler ileri sürmüşler. Aşağıdaki başlıcalarını özeleyeceğimiz bu farklı görüşlerini tümü, çeşitli rivayetler halinde Ahmed b. Hanbel'e de dayandırılmıştır.
**1-** Birinci görüşe göre Hacc da dahil olmak üzere bu dört ibadetten herhangi birini terkeden (yapmayan) kimse kâfir olur. Erteleme (vaktinde yapmama) durumunda hükmün ne yolda olacağı alimler arasında tartışmalıdır. Fakat kişi bu ibadetlerden herhangi birini yapmamaya kesinlikle karar verince kâfir olur. Bu görüş ilk dönem (selef) alimlerinden bir bölümünün görüşüdür ve ayni zamanda Ebu Bekir'in tercihini kazanmış Ahmed b. Hanbel'in bu konudaki görüşlerinden biridir.
**2-** İkinci görüşe göre bu ibadetlerin farz olduğuna inanmış bir kimse onlardan birini yapmıyor (terkediyor) diye kâfir olmaz. Bu görüş Ebu Hanife, Malikî ve Şafiî'ye bağlı fıkıh alimlerinin büyük çoğunluğunun görüş olduğu gibi İbn-i Butta ve arkadaşları tarafından tercih edilen Ahmed b. Hanbel'in görüşlerinden biridir.
**3-** Üçüncü görüşe göre insan bu ibadetler içinde sadece namazı terkettiği için kâfir olur, (öbür üçünü bırakmak kâfirlik sebebi değildir). Bu görüş, Ahmed b. Hanbel'e dayandırılan üçüncü görüş olduğu gibi ilk dönem (selef) alimlerinin çoğunluğu ile Maliki ve Şafi'nin bir bölüm taraftarlarının görüşüdür.
**4-** Dördüncü görüşe göre insan namazla birlikte zekâtı ter-kettiğinden dolayı kâfir olur. (Diğer ikisinin terkedilmesi kâfirliğe yol açmaz.)
**5-** Beşinci görüşe göre insan namazla birlikte zekâtı terkettiği için de kâfir olur. Fakat zekâtı terketmenin kâfirliğe yolaçması için îmam'ın (hükümdarın) zekât vermeyenlere karşı savaş açmış olması gerekir. Bu dört ibadetin öbür ikisi olan oruç ve Hacc'ı yapmamak kâfir olmaya sebep olmaz.
Bu meslenin iki yönü vardır: Birinci yönü zahiri anlamda kâfirliği belirlemek; ikinci yön, yani sözünü ettiğimiz dört ibadetin yapılmayışının batini (kalbi) anlamda kâfirliğe yolaçması daha önce söylediğimiz gibi imanın sözlü ifade ile

---
[178][178] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 185-191.

ameli (eylemi) içerdiğini kabul etmeye dayanır. Yani kalbiyle Allah'ın kendisine namazı, zekâtı, orucu ve haccı farz kıldığına kesinlikle inanan bir kimsenin yıllarca yaşadığı halde ömründe hiç alnını secdeye değdirmemesi, hiç bir ramazanda oruç tutmaması, hiç zekât vermemesi ve hiç Kabe'ye gitmemesi olabilecek bir şey değildir, daha açıkçası böyle bir şey ancak kalbde varolabilir, yoksa bu tutum sağlıklı bir imanla birarada bağdaşamaz. Böyle olduğu içindir ki, şu ayette Cenab-ı Allah kâfirleri secde etmekten kaçınmakla nitelemekte ve suçlamaktadır:
"Topuktan açıldıkları (zor durumda kaldıkları) ve secde etmeye çağrıldıkları gün bunu yapamazlar (çünkü secde etme zamanı geçmiştir). Gözleri yere bakarak yüzlerini zillet kaplar. Onlar vaktiyle sağlamken de secdeye çağrılırlar (fakat secde etmezler)di."[179[179]]
Ayrıca Buhari ile Müslim'de yeralan ve Ebu Hureyre ile Ebu Said-i Hudrî'den -Allah onlardan razı olsun- rivayet edilen bir hadise göre-ki "Tecellî Hadisi" diye anılır-Pey-gamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:
"Kıyamet günü Cenab * "ah kullarına tecelli edince müminler hemen secdeye kapanınaı. vie dündaya gösteriş ve nam uğruna secde etmiş olanların belleri tutulur da secdeye varamaz olurlar."
Dünyadayken gösteriş için secde edenlerin hali bu olunca hiç baştan secde etmemiş olanların hali nice olur? Öte yandan Müslim'de yer alan bir hadiste Peygamberimiz -salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:
"Ateş insanoğlunun secde yerleri dışında kalan her yerini yer(yakar). Çünkü Allah secde yerlerini yemeyi (yakmayı) ateşe haram kılmıştır."
Bundan kolayca anlaşılır ki, ateş dünyada hiç secde etmemiş olan kimsenin tüm vücudunu yer (yakar). Bu arada yine Müslim'de yer alan bir hadise göre "Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- ümmetini abdest azalarında belirecek olan parlaklık ve ağartıdan tanıyacaktır." Demek ki, abdest azaları "parlak ve ağarmış" olmayan kimseleri Rasulûllah tanımayacak ve ümmeti arasına katmayacaktır.
Aşağıdaki ayetler de bunu ispatlar. Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Yiyiniz, azıcık safa sürünüz, sizler suçlusunuz. Hakkı yalanlayanların vay haline o gün. Onlara "rukûa varın", dendiğinde rukûa varmazlar. Hakkı yalanlayanların vay haline, o gün!"[180[180]] "Kendilerine Kur'an okunduğu zaman secde etmezler. Tersine o kâfirler yalanlarlar. Allah onların içlerinde gizledikleri küfür ve düşmanlığı iyi bilir."[181[181]]
"Ne onayladı ve ne de namaz kıldı. Tersine yalanladı ve yüz çevirdi."[182[182]]
"Kendilerine -sizi şu yakıcı ateşe sürükleyen nedir?-diye sorulur. Onlar da derler ki; biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yemek vermezdik. Diğer gafiller ile birlikte boş şeylere dalardık. Ceza gününü yalanlardık. Bu halde iken sonunda

---

179[179] Kalem: 68/42-43
180[180] Mürselât: 77/46
181[181] İnşıkak: 84/21
182[182] Kıyamet: 75/31

bize ölüm gelip çattı."[183[183]]
Görüldüğü gibi Cenab-ı Allah bu ayetlerde sözü geçen günahkârları bir yandan "namazı terketmek"le ve öbür yandan "Hakkı onaylamamak" la; yine bir yandan "Hakkı yalanlamakla ve öbür yandan "yüz çevirmek"le niteliyor. Bilindiği gibi "yüz çevirmek" ibadet etmekten kaçınmak demektir. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"O geride kalan bedevilere de ki; siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız. Ya onlarla döğüşürsünüz veya onlar müslüman olurlar. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir; yok eğer daha önce yüz çevirdiğiniz gibi bu defa da yüz çevirirseniz, Allah sizi acı bir azaba çarptırır."[184[184]]
Cenab-ı Allah yukardaki ayetlerden birinde cehennemlikleri "Namaz kılanlardan olmamakla" nitelendirdiği gibi aşağıdaki ayette de Hakk'ı yalanlamayı "ibadetten yüz çevirmekle" birlikte zikretmiştir:
"Şu, bir kulu (Peygamberi) namaz kılarken ona engel olmak isteyeni gördün mü? Eğer o kul hidayet üzere ise veya kötülüklerden uzak durmayı emrediyorsa. Buna karşılık o namaza engel olmak isteyen kimse Hakk'ı yalanlıyor ve ibadetten yüz çeviriyorsa, Bilmiyor mu ki, Allah herşeyi görüyor? Hayır, (olmaz böyle şey) eğer bu yaptığından vazgeçmez ise onu perçeminden, o yalancı ve günahkâr perçeminden tutup cehenneme sürükleriz!"[185[185]]
Bunun yanında Kur'an-ı Kerim din kardeşliğini, namaz kılmaya ve oruç tutmaya bağladı. Tıpkı bu kardeşliği kâfirlikten tevbe etmeye bağladığı gibi. Buna göre namaz kılmak ile oruç tutmak yok olunca din kardeşliği de yok olur. Bu arada Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- bu konuda şöyle buyurmuştur:
"Bizimle onlar arasındaki ortak ahd namazdır. Kim namaz kılmaz ise kâfir olur."
Müslim'de yer verilen başka bir hadis de şöyledir:
"Kim bilerek namazı terkederse himayemizden yoksun olur."
Bunlar yanında namaz mü s lü m anların şiarı (sembolüdür. Bu yüzden onlar onunla anılarak kendileri hakkında "Namaz ehli ihtilâfa düştü" ve "Kıble ehli ihtilafa düştü" gibi ifadeler kullanılır. Müslümanların makalelerini tasnif edenler bu derlemeler için "Müslümanların Makaleleri" veya "Namaz kılanların tartışmaları" deyimlerini kullanmışlardır. Nitekim Müslim'de yer alan bir hadise göre Peygamberimiz -salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:
"Kim şu kıldığımız namazı kılar, şu yöneldiğimiz kıbleye yönelir ve kestiğimiz hayvanın etini yerse o üzerimizde hakları ve karşımızda sorumlulukları olan bir müslümandır."
Bunlara benzer delillerin sayısı Kur'an ve hadiste çoktur. Bu arada şunu belirtelim ki, namaz ve benzeri ibadetleri ter-ketmeyi kâfirlik sebebi saymayanların bu konuda ileri sürdükleri her delil, namazın farz olduğunu inkâr

[183[183]] Müdessir: 74/42
[184[184]] Fetih: 48/16
[185[185]] Alâk: 96/9-16

edeni olduğu kadar terkedeni de kapsamına alır. Buna göre onların namazın farz olduğunu inkâr edenlerle ilgili her cevabı, aynı zamanda namazı terkedenlerle ilgili olarak kendilerine karşı cevap olarak kullanılabilir. Ayrıca daha önce belirttiğimiz gibi, delil kaynaklarımız kâfirliği, ibadetten yüz çevirmeye bağlamışlardır. Bu görüşü savunanların tezlerini ispat etmek için baş vurdukları deliller tıpkı Murcie mezhebini savunanların görüşlerini ispat etmek için delil olarak şu tip genel hükümlere dayanmalarına benzer;

"Kim Allah'dan başka ilah olmadığına, Muham-med'in Allah rasulü ve İsa'nın, Allah'ın elçisi kulu, Meryem'e sunduğu kelimesi ve kendi ruhu olduğuna şahadet ederse Allah kendisini cennete koyar."

Bu görüşü savunanların en sağlam dayanakları Peygamber Efendimizin-salât ve selâm üzerine olsun-şu hadisidir:

"Beş vakit namazı Allah kullarına bir gün, bir gece zarfında farz kıldı. Kim bu namazları devamlı şekilde kılarsa Allah onu cennete koyacağını taahhüt etmiştir. Buna karşılık kim bu namazları devamlı şekilde kılmazsa Allah'ın ona karşı hiç bir taahhüdü yoktur. İsterse onu azaba çarptırır ve isterse cehenneme koyar"

Bu görüşün savunucuları "Görülüyor ki, bu hadise göre, Cenab-ı Allah namaza devam etmeyenlerin akıbetini dileğine bağlamıştır. Oysa kâfirin akıbeti Allanın dileğine bağlı değildir" diyorlar. Fakat hadisin söyledikleri anlama geldiği kesin değildir. Çünkü burada Allah'ın vaadine bağlanan durum, "namaza devam etmek"tir ki, bu deyim namazları vakitlerinde kılmak demektir. Nitekim Cenab-ı Allah "Namaza ve ö/ellikle ortadaki namaza devam ediniz"186[186] buyurmuştur. Buna göre "Namaza devam etmeme" hali namazı vaktini geçirerek kılmak olur. Nasıl ki Peygamber Efendimiz, Hendek savaşı sırasında ikindi namazını gecektirerek kılınca yukardaki ayetle uyarılarak "ikindi namazını ve diğer namazları vakitlerinde kılmak"la emrolundu. Bunun diğer bir delili de şu ayettir:

"Onlardan sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki, namazı savsakladılar ve nefislerinin aşırı arzularına kapıldılar. Bunlar ilerde azgınlıklarının cezasına çarpılacaklardır."187[187]

İbn-i Mesud'a ve diğer sahabîlere burada geçen "namazı zayi etmenin (savsaklamanın)" ne demek olduğu sorulunca bu kimseler söz konusu ifadenin namazı vaktinde kılmayarak geciktirmek demek olduğunu belirterek sözlerini "Biz bu ifadeyi hiç bir zaman namazı terketmek (hiç kılmamak) anlamında anlamadık. Çünkü eğer Kur'an'da sözü geçen zümre namazı büsbütün terketseydi kâfir olurlardı" diye bağlamışlardır. Şu ayeti de ayni görüşü destekler:

"Yay o kimselerin başlarına ki, onlar namazlarını baştan savma kılmaktadırlar."188[188]

Görülüyor ki, Cenab-ı Allah, ayette sözü geçen kimseleri namaz kıldıkları halde namazı vaktinde kılmak, namazın belirli şartlarını yerine getirmek gibi bazı

186[186] Bakara: 2/238
187[187] Meryem: 19/52
188[188] Maun: 107/5

gerekli esasları gözetmedikleri için kınamaktadır. Nitekim Müslim'de yer aldığına göre Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyurmuştur:
"O münafık namazıdır, o münafık namazıdır, o münafık namazıdır. Adam güneşi gözlüyor ve güneş şeytanın boynuzları arasına gelince kalkıp alelacele dört rekât namaz kılıyor, bu namaz sırasında Allah'ın adını çok az zikrediyor."
Görüldüğü gibi Peygamberimiz, vaktinden sonra bırakılan ve üstünkörü bir şekilde kılınan böyle bir namazı "Münafık Namazı" olarak nitelendirmiştir.[189[189]]

**Namaz Ve Hükümdarlar**

Yine Müslim'de yer alan bir hadise göre Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun- kendisinden sonra
gelecek hükümdarlar arasında İslama aykırı hareketler yapacak olanların çıkacaklarını belirtince sahabiler kendisine
"Ya Rasulallah, onlara karşı ayaklanıp savaşmayalım mı?" dîye sordular. Peygamberimiz bu soruya
"Namazlarını kıldıkları sürece hayır" diye cevap vermiştir. Yine başka bir hadise göre de
"İlerde namazları geciktirip vakitlerinde kılmayan hükümdarlar çıkacaktır. O zaman sizler namazlarınızı vakitlerinde kılınız ve o hükümdarların arkasında kılacağınız namazları nafile niyetiyle kılınız" buyurmuştur.
Görüldüğü gibi Peygamberimiz, îslâma aykırı icraatlarda bulunan hükümdarlara karşı bu hükümdarlar namaz kılmaya devam ettikleri sürece ayaklanmayı yasaklamıştır. Bundan açıkça anlışılır ki, söz konusu hükümdarlar eğer namaz kılmayacak olurlarsa kendilerine karşı ayaklanılarak öldürülmeleri gerekir. İkinci hadiste de Rasulûllah bu hükümdarların namazı vaktinde kılmayıp gecitireceklerini belirtiyor. Bu da namazı terketmek değil, onu "devamlı ve titiz şekilde kılmamak"tır.
Bu iki davranış arasındaki fark yine anlaşılınca görülüyor ki, Peygamberimiz, yukardaki hadiste namazı terketme-yi değil, onu devamlı ve titiz şekilde kılmamayı Allah'ın dileğine bağlamıştır.
Sözün kısası normal olarak düşünülemez ki, her hangi bir kimse kalbden mümin olsun, Allah'ın kendisine namaz kılmayı farz ettiğini kabul etsin, Peygamberimizin Allah katından getirmiş olduğu şeriat prensiplerine bağlı olsun da böyle bir kimse islâm devletinin yetkilisi tarafından kendisine verilecek olan namaz kılma emrini reddetsin de bu yüzden öldürülsün. Bununla birlikte kalbinden mümin olsun, asla. Böyle biri ancak kâfir olabilir.
Böyle biri "Ben namazın farz olduğuna inanıyorum, fakat onu kılmıyorum" dese bu söz bu tutumu karşısında

[189[189]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 191-197.

yalan olur. Tıpkı mushafı kaldırıp çöplüğe atan bir kimsenin "Bu kitapda yazılı olan her şeyin Allah'ın sözü olduğuna şahadet ederim" veya peygamberlerden birini öldüren bir kimsenin bu cinayeti işlerken "Ben onun Allah'ın Rasulü olduğuna şahadet ederim" demesi ve bunlara benzer kalb-deki imanla çelişecek davranışlar işleyenlerin tutumu gibi. İnsan bu tip imanla çelişkili davranışlara rağmen "Ben kalben müminim" derse söylediği bu söz yalan kabul edilir.

Bu nokta iyi düşünülmelidir. Zahir (görünen) ile batın (iç ve kalb) arasındaki sıkı ilişkiyi bilen kimsenin bu konuda hiç bir şüphesi olmaz. O zaman iyice anlaşılır ki, "söz konusu ibadetlerin farz olduklarını kabul edip de onlardan hiç birini yapmayan kimse öldürülmez" veya "müslüman olarak ölüm cezasına çarptırılır" diyen fıkıh alimleri Murcie ile Ceh-miye mezheplerinin belirttikleri şüphelere kapılmışlar yada kesin irade ile biraraya gelen tam bir gücün bazan hiç bir dış eylem (hareket) meydana çıkarmayabileceğim ileri sürenlerin tereddütlerine düşmüşlerdir.

Bu yüzdendir ki, böyle bir kimsenin öldürülemeyeceğini düşünen alimler bu düşüncelerini "iman" konusundaki görüşlerine dayandırarak "ameller imanın parçası değildir" demişlerdir. Oysa daha önce belirttik. Genel anlamda ameller imanın gerekli tezahürleridirler ve zahirî ameller olmaksızın kalbde imanın bulunması imkânsızdır. Bu arada zahirî ameller isterse imanın gerekli tezahürleri ve isterse imanın ayrılmaz birer parçası sayılsınlar.

Bu böyle olunca bazı görevlerini yapan ve bazılarım terkeden kulda yaptığı görevler oranında iman var demektir. İman artıp eksilebilir ve aynı kişide hem iman hem de münafıklık birarada bulunabilir. Nitekim Peygamber Efen-dimiz-salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:

"Şu dört vasıf kimde bulunursa katıksız bir münafıktır. Bu vasıflardan herhangi birini üzerinde bulunduran

benzeri gibi öyle münafıklar vardı ki, haklarında ayet inmişti. Bütün bunlara rağmen bu kimseler öldüğü zaman müs-lüman akrabaları kendilerine mirasçı olabildiği gibi yakınları öldüğü zaman ona mirasçı olmalarına engel olunmamıştı. Bu arada seri bir cezaya çarpıtırılmadıkça can dokunulmazlıkları da asla çiğnenmiyordu.

Nitekim "Haruriye" diye bilenen "Hariciye" kesimi Hz. Ali'ye -Allah ondan razı olsun- baş kaldırıp müslümanlar-dan ayrılınca Halife Önceleri kendilerine "Sizlerin mescid-lere gelmenizi engellenmemek ve ganimet paylarınızı kesmemek bizim üzerimizdeki haklannızdır" dedi. Fakat adamlar bir süre sonra müslümanlarla savaşmayı ve mallarını yağmalamayı mubah saymaya başlayınca Hz. Ali, Peygamberimizin emri uyarınca onlara savaş açtı. Çünkü Peygamberimiz onlarla ilgili bir habisin sonunda "Nerede karşılaşırsanız onları öldürünüz. Çünkü Kıyamet günü bunları öldürenler mükâfatlandırilacaklardır." buyurmuştur.

Demek ki, "Haruriye" zümresi ile savaşmak Peygamberimizin sünneti ve sahabîlerin sözbirliği (ittifakı) ile sabittir- Yoksa onlara karşı verilen savaş iki müslüman kitle (Sünnîler ile Şiiler) arasında kopan savaş gibi bir fitne savaşı

değildi. Nitekim Peygamberimiz-salât ve selâm üzerine olsun-vaktiyle bu iki müslüman kesim arasındaki savaşla ilgili olarak Buharî'de yer alan bir hadise göre torunu Hz. Hasan'ı -Allah ondan razı olsun- kasdederek "Benim bu torunum seyyidir. Allah onun aracılığı ile iki büyük müslüman kitleyi barıştıracak, uzlaştıracaktır" buyururken, Müslim'de yeralan bir hadise göre "Haruriye" zümresi hakkında "Müslümanların ikiye bölüneceği dönemde bir gurup dinden çıkacak ve bu guruplardan hakka daha yakın olanı onlarla savaşacaktır" buyurmuştur.
Bu hadislerin ilki gösteriyor ki, Hz. Hasan'ın -Allah onkimse de söz konusu huyu bırakıncaya kadar münafıklığın sıfatlarından birini üzerinde taşımış olur (Bu vasıflar şunlardır:)
**1-** Konuşurken yalan söyler
**2-** Kendisine verilen emanete hıyanet eder
**3-** Verdiği sözden cayar.
**4-** Çatışmaya girişince çirkin yollara başvurur." Peygamberimizin bu hadisi iyice anlaşılırsa bu konuda hiç
bir şüpheli nokta kalmaz. Çünkü insanlar, bir çok şehrin nüfus çoğunluğunu meydana getiren kimseler ne devamlı şekilde beş vakit namaz kılarlar ve ne de tamamiyle namazı terkederler. Tersine bu insanlar namazlarını bazan kılarlar ve bazan da kılmazlar.
O halde bu kimselerde aynı anda hem iman ve hem de münafıklık vardır. Bununla birlikte gerek miras ve gerekse onun benzeri olan konulardaki İslâm hükümleri bu kimseler hakkında uygulanır. Çünkü bu hükümler îbn-i Ubeyy ve benzeri katıksız münafıklar hakkında uygulandıktan sonra yukardaki kimseler hakkında haydi haydi uygulanır.
Bu noktayı her türü şüpheyi giderecek şekilde açıklamak gerekir. Çünkü çoğu fıkıh alimleri kâfir olduğu söylenen herkese açıkça dinden dönmüş (mürted) hükümlerinin uygulanması gerektiğini ve buna göre miras ve evlenme haklarından yoksun bırakılması icap ettiğini sanırlar. O kadar ki, yorum yolu ile kâfir saydıkları bidatçılara bile ayni hükmü uygulamaya kalkışmışlardır. Oysa durum böyle değildir.
Bilindiği gibi Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun-zamanında insanlar; a) müminler, b) mahiyetini açıkça ortaya koyan kâfirler c) mümin göründükleri halde içlerinden kâfir olan münafıklar olmak üzere üç kategoriye ayrılıyordu. Münafıklar arasında öyleleri vardır ki, çeşitli alâmet ve delillerle münafıklıkları biliniyordu, hatta münafıklıklarında hiç şüphe edilmiyordu. İbn-i Ubeyy ve dan razı olsun- takındığı barışçı tutumun vacip veya müs-tahap olma ihtimaline rağmen Peygamberimiz tarafından açıkça övülmemiştir. Hadislerin ikincisinden anlaşıldığına göre de "Harici'ler ile savaşmış olan Hz. Ali ve taraftarları, Hz. Muaviye ve taraftarlarına göre hakka daha yakındı! Demek ki, Peygamberimizin emri gereği olan "Harici"lere karşı savaş, Peygamberimizin

emrine dayanmayan Cemel ve Sıffin savaşları gibi değildir.[190[190]]

**Kâfir Sayılmak**

Burada asıl anlatmak istediğimiz şudur., "Harici"Ier müslümanlara karşı savaş açana kadar Hz. Ali ve aradaşlan onları kâfir olduklarına hükmedip kendilerine savaş açmamışlardır. Bidatçıların ve Kur'an'ı şahsî arzularına göre yorumlayanların kâfir sayılıp sayılamayacakları ve bunların ebedi cehennemlik kabul edilip edilemeyecekleri konusu alimler arasında tartışmalı bir konudur. Hiç bir imam yoktur ki, bu konuda kendisine iki ayrı görüş dayandırılmış olmasın. Maliki, Şafii, Ahmed ve diğer imamlar gibi. Bu imamların bazı taraftarları bu tartışmayı bütün bidatçılara yaygınlaştırarak onları ebedi cehennemlik saymıştır. Hatta böyleleri bidatçı olduğuna inanılan herkesin ebedî cehhen-nemlik sayılmasını zorunlu kabul etmişlerdir. Kimi de bu tutumun tam tersini benimseyerek küfre ve inkâra sürükleyici söz söylemiş bile olsalar Kur'an'ı kendi bildiğine göre yorumlamaya kalkışan hiç bir kimsenin kâfirlikle suçlanamayacağını ileri- sürmüştür.
Bu konuyu şöyle inceleyebiliriz. Herhangi bir söz küfür olabilir. "Cehmiye" mezhebi taraftarlarının "Allah konuşmaz" ve "Ahirette görülmez" demeleri gibi. Fakat böyle bir sözün küfür oluşunu bazıları açıkça kabul etmeyince (bu konuda tereddüt belirtince) böyle bir sözü söyleyenin kâfir olacağı genel ve mutlak bir ifade ile dile getirilir. Tıpkı ilk dönem imamlarının (selefin) "Kim Kur'an'm mahlûk (yaratık) olduğunu söylerse kâfirdir" ve "Kim Allah'ın ahirette görülemeyeceğini söylerse kâfirdir" demeleri gibi. Fakat daha önce anlatıldığı gibi, bu durumda hakkında kesin delil ele geçmedikçe hiç bir belirli şahıs kâfirlikle suçlanmıyor, sadece genel bir kural söylenmekle yetiniliyor.
Başka bir örnek de bir takım şahsryorumlara dayanarak namazın ve zekâtın farz olduğunu inkâr eden ve alkollü içki ile zinayı helâl sayan kimsenin tutumudur. Hiç şüphesiz, müslümanlar arasında bu tip hükümlerin yaygınlık kazanması, yukardaki inançların yayılmasından daha önemli ve daha tehlikelidir. Buna rağmen böyle yanlış yorumlar ileri süren kimse bu görüşünü açıkça ifade etmedikçe ve arkasından tevbe etmeye çağrılıp reddetmedikçe kâfirlikle suçlanamaz. Bilindiği gibi alkollü içkinin helâl olduğunu ileri süren bir guruba karşı sahabîler böyle davranmışlardı. Nitekim sahih bir hadise göre vaktiyle adamın biri "Ben ölünce cenazemi yakıp küllerini denize atınız. Vallahi, eğer gücü yeterse Allah beni hiç bir insanı çarptırmamış olduğu ağır bir cezaya çarptırır" dedi. Fakat Allah'ın güçlülüğü ve yakıldıktan sonra kendisini yeniden diriltebileceği konusunda şüphe belirten bu sözlerine rağmen Allah kendisini affetti. Bu meseleleri başka yazılarımızda geniş bir şekilde anlatmıştık.
Eğer biri ortaya çıkar da "Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'in iki ayetinde kâfirlere ve münafıklara karşı cihad edilmesini emrediyor. Eğer her zaman görünüşe

[190[190]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 197-202.

bakılarak münafıka müslüman işlemi yapılacaksa ona karşı nasıl cihad edilebilecek?" denirse bu sorunun cevabı şudur. Ne iman ve ne de münafıklık kalbde gizli kalamaz. Nitekim ilk dönem imamlarından biri bu konuda "Hiç bir gizli sır yoktur mutlaka yüzün sayfasında veya dilin kıvrımlarında ortaya çıkmamış olsun" demiştir. Ayrıca Cenab-ı Allah münafık hakkında

"Biz dikseydik onları (münafıkları) sana gösterirdik; Sen onları simalarından tanırdın ve sözlerinin üslubundan farkederdin."191[191] buyurmuştur.

Buna göre'münafık, bir takım farzları yapmayarak ve bazı haramları işleyerek cezalandırılmayı hakkederse görüşüne göre cezalandırılır, yoksa hakkında kesin delil olmadıkça sezgi yolu ile bilinen iç durumuna göre cezalandırılmaya kalkışılmaz. Nitekim Peygamber Efendimiz-s al ât ve selâm üzerine olsun- Allah'ın kendisine kimliklerini bildirmiş olduğu bazı münafıkları tanıyordu. Fakat onlar bu durumdan habersiz olarak yalan yere Peygamberimize bağlılık yeminleri ediyorlardı. Buna rağmen Rasulûllah onları göründükleri gibi kabul ediyor ve iç yüzlerinin gizli mahiyetini Allah'a havale ediyordu. Münafıklığın temel niteliği şudur ki, böyle bir kimsenin gizli yönü ile açık kimliği ve görünüşü ile batini mahiyeti biribirine ters, hatta çelişik olur. Bu yüzdendir ki, Cenab-ı Allah Kur'an'da münafıkları yalancılıkla ve müminleri de doğrulukla nitelemektedir.

Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:

"Yalan söylediklerinden dolayı onları (münafıkları) acı bir azab beklemektedir."192[192]

Diğer bir ayet de şöyledir:

"Münafıkların yalancı olduklarına Allah şahittir."193[193]

Bu konudaki diğer bir ayet de şöyledir:

"İyilik, yüzlerinizi doğru ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik (birr) Allah'a, ahiret gününe, meleklere ve peygamberlere inanmak; akrabalara, yetimlere, yoksullara, yolculara, dilencilere ve boyunduruk altın-. da olan köle ve esirlere malî yardımda bulunmak; namaz kılmak, zekât vermek, yaptikarı anlaşmalara uyanların dürüstlüğü, sıkıntı, hastalık ve tehlike (savaş) anlarında sabredenlerin direnişidir. İşte (iman iddialarında) doğru olanlar ve Allah'dan sakınanlar da bu kimselerdir."194[194]

Sözün kısası bu meselelerin özü olarak bilmelisin ki, kâfirlik, biri açık kâfirlik ve öbürü münafıklar olmak üzere iki çeşittir. Eğer ahiretle ilgili hükümlerden söz ediyorsan o bakımdan münafığm durumu, tıpkı kâfirin durumu gibidir. Fakat eğer dünya ile ilgili hükümler söz konusu ise bu alanda münafıklar müslümanlara uygulanan hükümlere tabi tutarlar.

Açıkça anlaşılmış olmalı ki, din hem sözle ifade edilmeyi ve hem de eylemi (ameli) birlikte gerektirir. Buna göre bir kimsenin kalbden veya hem kalbden ve hem de dille Allah'a ve Rasulûllah'a inanan bir mümin olması, buna karşılık hiç bir zahiri farzı yerine getirmemesi yani ne namaz kılması, ne zekât vermesi, ne

191[191] Muhammedi 47/30
192[192] Bakara: 2/10
193[193] Münafıkın: 63/1
194[194] Bakara: 2/177

oruç tutması ve ne de başka bir farz İbadeti işlememesi imkânsızdır, olacak şey değildir.
Yalnız insanın bu ibadetleri Allah farz kıldı diye yapması da mümin sayılması için yeterli değildir. Yani Allah'a ve Rasulûllah'a iman etmeksizin emaneti yerine teslim etmek, doğal konuşmak, edilen yemine ve verilen söze bağlı kalmak insanı kâfirlikten çıkarmaz. Çünkü gerek müşrikler (Allah'a ortak koşanlar) ve gerekse kitaplı kâfirler (yahudi ve hristiyanlar) bu görevlerin Allah tarafından kullara yüklendiğine inanırlar. (Fakat bu inanç onları mümin saydırmaya yetmez.) Demek ki, Peygamberimize farz kılınmış hiç bir ibadeti yerine getirmeyen bir kimse Allah'a ve Rasulûllah'a inanmış kabul edilemez.
Bu durum karşısında hiç bir farz ibadeti yapmadan da gerekli imanın varolabiîeceğini söyleyen kimse, isterse bu farz ibadetleri imanın gerekli tezahürleri ve isterse ayrılmaz birer parçası saysın-bu tartışma, sadece sözel (lafzî) bir tartışmadır-açık bir şekilde yanlı düşünmektedir. Bu görüş Murcie mezhebi tarafından ortaya çıkarılmış bir bidattir. Oysa gerek ilk dönem imamları (selef) ve gerekse ileri gelen Kelâm uzmanları bu yanılgıyı önemle vurgulamışlar ve bu yanılgıyı mezhep haline getirenler hakkında da çoğumuzun bildiği ağır sözler söylemişlerdir. Şunu da belirtelim ki, söz konusu farz ibadetlerin en önemlisi, en önceliklisi, en büyüğü ve en hayata yaygın olarak emredileni namazdır.[195[195]]

**İhsan'ın Anlamı**

"İhsan"ın ne demek olduğunu Peygamberimizin -salât ve selâm üzerine olsun-şu hadisi iyi açıklar:
"İhsan, Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na ibadet etmektir. Çünkü sen O'nu görmüyorsann da O seni görüyor."
Bir açıklamaya göre "ihsan ihlâs demektir." Eğer bu sözü inceleyecek olursak ihsan'ın ihlâs'la birlikte başka anlamlan da kapsamına alan bir terim olduğunu görürüz. Başka bir deyimle "ihsan" eksiksiz anlamda ihlâs'la bir işi Allah'ın seveceği bir şekilde (titizlikle) yapma halini de içerir. Nitekim Cenab-i Allah şöyle buyuruyor:
"Hayır, kim yaptığı her işi titizlikle yaparak özünü Allah'a teslim ederse onun mükâfatı, Rabb'inin katında verilecektir. Böyleleri için korku söz konusu değildir ve onlar hiç üzülmeyeceklerdir."[196[196]]
Diğer bir ayet de şöyledir:
"Kim yaptığı her işi titizlikle yaparak özünü Allah'a teslim eden ve ibrahim'in dosdoğru dinini benimseyenden dince daha iyi olabilir?"[197[197]]
Görüldüğü gibi, Cenab-ı Allah yukardaki ayetlerin ikincisinde Önce din yönünden "ihsanı" ve ikinci olarak genel anlamda ihsan'ı (titizliği) zikretmiştir.

195[195] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 202-206.
196[196] Bakara: 2/112
197[197] Nisa: 4/125

Allahu alem dince ih-san'dan maksat, Cebrail-selâm üzerine olsun- ile ilgili hadiste anlamı sorulan "ihsan" terimdir.[198[198]]

## İslâm ve Şirk

Şimdiye kadar şu prensipleri dile getirdim: "İslâm," Allah'ın onun uyarınca kitaplarını indirdiği ve peygamberlerini gönderdiğinin genel adıdır. "İslâm" kulun, alemlerin Rabb'i olan Allah'a teslim olması, tek ve ortaksız Allah'a boyun eğmesi sırf O'na tapmak ve başka hiç bir şeye tapmamak anlamında O'na bağlanması demektir. Bu söylediklerimizi sözlerin en değerlisi ve İslâmın giriş cümlesi olan "lâilâheillaUah (Allah'dan başka ilâh yoktur)" cümlesi ifade eder. Bu cümlenin zıddı ve ters kutbu olan iki vasıf vardır ki, bunlar kibir ve şirk (Allah'a ortak koşmak) tır.

Bu yüzdendir ki, rivayet edildiğine göre Hz. Nuh -selâm üzerine olsun- oğullarına "lâilâheillaUah" ve "subhanellah (Allah'ın tüm noksanlıklardan uzak olduğunu belirtirim)" demeyi emrederek onlara kibirliliği ve Allah'a ortak koşmayı (şirki) yasaklamıştır. Çünkü Allah'a ibadet etmeyi gururuna yediremeyen kimse O'na ibadet edemez ve dolayısıy-le O'na teslim olamaz. Bunun yanında hem O'na hem de başka bir şeye kulluk eden kimse Allah'a ortak (şirk) koşmuş olur ve dolayısıyle sırf O'na bağlı olmaz, tersine bağlılığında O'ne ortak olmuş olur.

"İslâm" terimi "bağlılık" ile "boyun eğmeyi" içerir ki, bunların ikisi "ihlâs"ı meydana getirir. Bilindiğii gibi bütün peygamberler bu muhteva ve kapsamındaki genel anlamlı "islâm"ı yaymak üzere görevlendirilmişlerdir. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:

"İslâmı benimsemiş peygamberler ona göre yahudi-ler arasında hüküm veriyorlardı."[199[199]]

Öte yandan Kur'an'da Hz. Musa'nın -selâm üzerine olsun-ağzından şöyle Duyuruluyor:

"Musa dedi ki; ey kavmim, eğer Allah'a inanıyorsanız, eğer gerçekten O'na teslim olmuş kimseler iseniz sırf O'na güveniniz."[200[200]]

Başka bir ayet de şöyledir:

"Hayır, kim yaptığı işi güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse mükâfatını Rabbinin katında görür."[201[201]]

Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor:

"Hani Rabb'i, İbrahim'e "islâm ol" deyince o da "alemlerin Rabb'ine teslim oldum" dedi. Sonra İbrahim bu inancı oğullarına vasıyyet etti. Yakub da "ey oğullarım, bu dini sizin için Allah seçti. Buna göre sakın müslüman olmaksızın ölmeyiniz"dedi."[202[202]]

---

198[198] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 206.
199[199] Maide: 5/44
200[200] Yunus: 10/84
201[201] Bakara: 2/112
202[202] Bakara: 2/131

Yine Kur'an'da Hz. Yusuf un -selâm üzerine olsun-ağzm-dan "Beni müslüman olarak öldür ve salih kulların arasına kat"[203[203]] buyuruluyor.
Bilindiği gibi, "Halil" lâkabı Hz. İbrahim-selâm üzerine olsun- dosdoğru yola koyulmuş (hanif) müslümanların önderidir. Kendisinden sonra gelen bütün peygamberler O'nun soyundan ve bu inanç üzerine gelmişlerdir. Fakat daha sonra yahudi ve hristiyanlar genel anlamlı islâm inancının dışına çıkmalarına yol açan dini uydurmalar ortaya çıkardılar. Bu yüzdendir ki, Cenab-ı Allah Kur'an'da bize şöyle dua etmeyi emrediyor:
"Bizi dosdoğru yola ilet. Nimet verdiğin kimselerin yoluna. Yoksa gazaba uğramışların (yahudilerin) ve sapıkların (hristiy ani arın) yoluna değil."[204[204]]
Öteyandan Peygamber Efendimizin -salât ve selâm üzerine olsun-yukardaki ayetlerin sonuncusu hakkında "Yahudiler -gazaba uğramışlar -ve hristiyanlar da -sapıklardır" buyurduğu bildirilmiştir.
Demek oluyor ki, bu ümmetlerin her ikisi de islâmın iki zıddından birine mağlup olarak İslâm'dan çıktılar. Yahudiler Allah'a ortak koşmanın (şirkin) küçük çapta etkisi altında kalırken kibirliğe yenik düşmüşler, buna karşılık hristiyanlar da kibirliğin fazlaca etkisi altında kalmazken Allah'a ortak koşma sapıklığına (şirk'e) mağlûp olmuşlardır. Bu durumu Kur'an-ı Kerim'de açıkça belirten Cenab-ı Allah yahudiler hakkında şöyle buyuruyor:
"Biz İsrailoğullarmdan şöyle söz aldık; Allah'dan başkasına tapmayınız. Ana-babaya, yakınlara, yetimlere ve yoksullara iyilik ediniz. İnsanlara güzel söz söyleyiniz. Namazı kılınız ve zekâtı veriniz. Fakat daha sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek bu sözünüzden caydınız...
Andolsun ki, biz Musa'ya Kitab verdik ve O'nun peşinden bir çok peygamber gönderdik. Meryem oğlu İsa ya da açık deliler verdik ve O'nu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik. Fakat ne zaman bir peygamber size canınızın istemediği bir mesaj getirdi ise kibirlik taslamadınız mı? Bu peygamberlerin kimilerini yalanladınız ve kimilerini de öldürdünüz."[205[205]]
Görüldüğü gibi, Kur'an-ı Kerim, yukardaki ayetlerin sonuncusundan soru üslubu ile yahudileri paylayıp kınıyor. Onlar çirkin davranışları yüzünden bu şekilde kınanmışlardır. Bilindiği gibi hangi peygamber onlara gelmiş de kendilerine canlarının istemediği bir mesaj tebliğ etmek istemiş ise onu ya yalanlamışlar veya öldürmüşlerdir. Bu tutum sadece canının istediği mesajı benimsemeye yanaşan kibirlilerin, kendini beğenmişlerin tutumudur.
Nitekim Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun-Abdullah b. Mesud-Allah ondan razı olsun- tarafından rivayet edilen şu hadisinde kibirliliği "Hakkı hazmedeme-mek" Ve "Başkalarını küçümsemek" diye tanımlayarak şöyle buyurmuştur:
"Kimin kalbinde zerre kadar iman bulunur ise cehenneme (ebedi olarak) girmez. Kimin kalbinde zerre kadar kibirlilik, bencillik bulunursa o kimse cennete

[203[203]] Yusuf: 12/101
[204[204]] Fatiha: 1/5-7
[205[205]] Bakara: 2/83, 87

giremez."
Sahabilerden biri sözlerinin burasında Peygamberimize
"Ya Resulallah, bir adam düşünelim ki, bu kimse elbisesi ve ayakkabısı güzel olsun istiyor. Bu kibirlik, bencillik midir?" diye sordu. Bunun üzerine peygamberimiz o sahabiye şu cevabı verdi;
"Hayır, değildir. Allah güzeldir, güzeli sever. Kibirliliğe gelince o hakkı kabul etmemek ve insanları hor görmektir."
Cenab-ı Allah da kibrililik hakkında Kur'an-ı Kerim'in bir yerinde şöyle buyuruyor:
"Öğütle ve her şeyin açıklanmasına dair ne varsa hepsini Musa için levhalara yazdık; Bunları kuvvetle tut, kavmine de emret de bunların en güzelini tutsunlar (uygulasınlar), size yoldan çıkmışların yurdunu nasıl (alt-üst ettiğimi) göstereceğim.
Yeryüzünde haksız yere kibirlenenleri ayetlerimden uzak ve ilgisiz tutacağım. Onlar her ayeti görseler bile yine inanmazlar. Doğru yolu görseler bile ona koyulmazlar. Fakat azgınlık yolunu görünce o yola koyulurlar."[206[206]]

**İlim ve Amel**

Bu tutum, ilmi ile amel etmeyen, tersine nefsinin arzularına uyup azanların tutumudur. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Onlara şu kimsenin haberini de oku ki, adama ayetlerimizi sunduk, fakat o bunlardan sıyrılıp uzaklaştı. Şeytan onu peşine taktı da azgınlardan oldu.
Dileseydik, elbette o kimseyi ayetler sayesinde yükseklere çıkarırdık. Fakat o yere saplandı ve arzularına uydu."[207[207]]
Bu ayetler bize kötü alim örneğini tanıtıyor. Buna karşılık böyle olmayanlar hakkında da şöyle buyumluyor:
Öfkesi yatışınca Musa levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rabb'lerinden korkanlar için yol gösterme (hidayet) ve rahmet vardı."[208[208]]
Tabii ki, Rabb'lerinden korkanlar, nefislerinin arzularına uyanlar gibi değil, onların tersinedirler. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Ama Rabb'inin huzuruna çıkacağı andan çekinip nefsinin arzularından uzak duran kimseye gelince, onun gideceği yer cennettir."[209[209]]
Sözü geçen kibirliler ve kendini beğenmişler nefislerinin arzularına uyarak Allah'ın ayetlerinden yüz çevirdikleri için ne bilirler ve ne de anlarlar. Kibirlenerek ve nefislerinin arzularına bağlanarak bildikleri ile amel etmeyi terkettikleri için bilmekten ve anlamaktan mahrum tutulma cezasına çarpılmışlardır.
Oysa Rabb'lerinden korkanlar bildikleri ve amel ettikleri için Allah kendilerine bilgi ve rahmet bağışladı. Çünkü bildikleri ile amel eden kimseye Allah

---

[206[206]] Araf: 7/145-146 Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 207-210.
[207[207]] Araf: 7/176
[208[208]] Araf: 7/154
[209[209]] Naziat: 79/40

bilmedikleri şeyleri öğrenmeyi nasip eder. Bu yüzdendir ki, Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'in bir yerinde hristiyanları tanıtırken "Çünkü onların arasında keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar."[210[210]] buyuruyor.
Bundan dolayı hristiyanlar, müminlere en yakın insanlar olarak tanıtılıyor. Bu ayetin tümünü okuyalım.
"İnsanlar arasında müminlerin en amansız düşmanı olarak yahudilerle Allah'a ortak koşanları (müşrikleri) bulursun Buna karşılık müminlere sevgice en yakın olanların -biz hristiyanız- diyenler olduğunu görürsün. Çünkü onların aralarında keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar."
Hristiyanlar Allah korkusuna sahip oldukları ve kibirli olmadıkları için hidayete daha yakın olmuşlardır. Nitekim
Cenab-ı Allah onlardan müslüman olanlar hakkında şöyle buyuruyor:
"Peygambere indirilen Kur'an'ı dinledikleri zaman öğrendikleri gerçeklerden dolayı gözlerinden yaşlar aktığını görürsün. Derler ki, Ey Rabbimiz, inandık, bizi şahitlerle beraber yaz."[211[211]]
İbn-i Abbas- Allah ondan razı olsun- ayetin son kısmını şöyle açıklar. "Yani bizi Muhammed ve O'nun ümmeti ile beraber yaz. Çünkü Muhammed ümmeti Peygamberle insanlar arasında örnek bir ümmettir."
Demek ki, hristiyanlarda eğilim (kasıt) ve ibadet var, fakat bilgi ve şahadet getirme yoktur. Bu yüzden yahudiler onlardan fenadırlar. Çünkü yahudiler hristiyanlara göre daha kibirli, Allah korkulan daha zayıf ve kalbleri daha katıdır. Buna karşılık hristiyanlar daha sapık, daha şirke batmış ve Allah'ın haram kıldıklarını haram saymama konusunda daha pervasız olmaları bakımından yahudilerden daha fazladırlar.
Cenab-ı Allah yahudileri nefislerinden kaynaklanan kibirliliğin, benciliğine tutkunu olmakla nitelerken hristiyan-ları da kendi uydurdukları şirkin mahkûmları olarak tanıtıyor. Nitekim onlarla ilgili bir ayette şöyle buyuruluyor:
"AHah"ı bir yana bırakarak hahamları ile rahiplerin ilâh edindiler. Meryem oğlu Mesih'i de. Oysa kendilerine yalnız tek olan Allah'a tapmaları emredildi. O kî, O'n-dan başka ilâh yoktur ve onların koştukları ortaklardan münezzehdir."[212[212]]
Diğer bir ayette de şöyledir:
"Hani Allah dedi ki; ey Meryem oğlu İsa, sen mi insanlara -Allah'ı bir yana bırakın da beni ve anamı ilâh edinin-dedin?" diye sordu. İsa bu soruya karşılık "Haşa, sen böyle bir şeyden münezzehsin. Doğru olduğuna inanmadığım bir şeyi söylemek bana yaraşmaz. Eğer böyle bir şey söylemiş olsam sen bunu bilirdin. Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben senin katındaki şeyleri bilemem. Sen gayblerin bilicisin.
Ben onlara sadece senin bana emrettiğin şeyi, yani -Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a tapınınız- mesajını söyledim."[213[213]]
CenabTı Allah Kur'an'ın değişik yerlerinde onların "Allah, Meryem oğlu

[210[210]] Maide: 5/82
[211[211]] Maide: 5/83
[212[212]] Tebve: 9/31
[213[213]] Maide: 5/116

Mesih'dir", "Allah, üçün üçlüsüdür" ve "Allah, çocuk edindi" şeklindeki sözlerini nakletti ve "Neredeyse o sözün dehşetinden gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar yıkılıp dağılacaktır"[214][214] diye buyurarak iftiralarının ne kadar ağır olduğunu, sözlerinin ne büyük bir hakaret olduğunu belirtmiştir.
Nitekim Kur'an-ı Kerim bir kaç yerde onları "tek olan Allah'a" tapmaya çağırır. Bunun bir kaç örneği şu ayetlerdir:
"Ey kitaplılar, dininizde aşırılığa düşüp Allah hakkında gerçek olmayan şeyler söylemeyiniz. Meryem oğlu İsa, sadece Allah'ın bir elçisi, Meryem'e sunduğu bir kelime ve O'ndan bir ruhtur.
Allah'a ve O'nun Rasullerine inanmaz. O'nun hakkında -üç tanedir- demeyiniz. Kendi yararınıza böyle bir iddiaya son veriniz. Çünkü Allah tek olan bir ilâhtır. Haşa, O çocuk sahibi olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O yeterli bir vekildir.
Ne Mesih (İsa) Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de Allah'a" yaklaştırılmış melekler. Kim O'na kul olmaktan çekinir ve büyüklük taslarsa, bilsin ki, O, onların hepsini kendi huzurunda toplayacaktır."[215][215]
Çünkü herhangi bir insanoğlunu veya başka bir varlığı Allah'a ortak koşanlar müşrik oldukları gibi Allah'a ortak koşulan insan veya cin de kendini beğenip kulluktan kaçınmış olur. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor:
"Gerçekten insanlardan bazı erkekler, cinlerden bir takım erkeklere sığınarak onların kibir ve azgınlıklarını arttırırlardı."[216][216]
Cenab-ı Allah bildirdi ki, her ne kadar müşrikler O'na ortak koşsalar da Allah'ın has kulları, büyüklük kompleksine kapılarak Rabb'lerine kulluk yapmaktan yüz çevirmezler. Yine bu konudaki başka ayette de şöyle buyuruluyor:
"Allah, üçün üçüncüsüdür diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır. Oysa yalnız tek bir Allah'dan başka hiç bir ilâh yoktur. Bu söylediklerinden eğer vazgeçmezlerse, aralarındaki kâfirler, kesinlikle acı bir azaba tutulacaklardır...
Meryem oğlu Mesih (îsa) sadece bir elçidir. Ondan önce de bir çok elçiler gelip geçmiştir. Anası da doğru bir insandır."[217][217]
Yine bu konu ile ilgili diğer bir ayet de şöyledir:
" Andolsun ki "Allah ancak Meryem oğlu Mesih'dir" diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır. Oysa ki, Mesih dedi ki; ey israiloğulları, benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a kulluk ediniz. Hiç şüphesiz, kim Allah'a ortak koşarsa Allah kendisine cenneti haram kılar, onun yeri cehennem olur. Zalimlerin hiç bir yardımcısı yoktur."[218][218]
Görülüyor ki, Cenab-ı Allah bu ayette, Hz. İsa'nın -selâm üzerine olsun- zamanının insanlarına Allah'ı bir bilip O'na hiç bir şeyi ortak koşmamalarını telkin ettiğini bize bildirmektedir.
Yahudi dininin aslı kibirlilik oluduğu için Cenab-ı Allah "Nerede olsalar onlara

[214][214] Meryem: 19/90
[215][215] Maide: 5/171-172
[216][216] Cinn: 72/6
[217][217] Maide: S/72
[218][218] Maide: 5/72

(yahudilere) alçaklık damgası vurulmuştur."219[219] buyruğu gereğince yahudiler zilletle cezalandırılmış ve hristiyanlığm aslı da Allah'a varan yolları çoğaltmak için O'na şirk koşmak olduğu için onlar da Allah'ı bulamamakla cezalandırılmışlardır. Yani her ikisi de yüklendiği ağır suçun karşılığı olarak niyetinin tersi ile karşılaştırmakla cezalandırılmıştır. Hiç şüphesiz Cenab-ı Allah bir ayette buyurduğu gibi "Rabb'in kullarına zulmedici değildir."220[220]
Nitekim Peygamber Efendimiz -salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:
"Zorbalar ve kibirli kimseler, Kıyamet günü, mahşere küçük karıncalar şeklinde getirilirler, herkes onları ayakları altında çiğner."
Hz. Ömer -Allah ondan razı olsun- tarafından nvayc edilen mevkuf ve merfu bir hadise göre de
Peygamber Efendimiz-salât ve selâm üzerine olsun- şöyle buyuruyor:
"Herkesin başında bir hikmet vardır. Eğer alçak gönüllü ise kendisine -Yüksel, Allah yükseltsin seni-denir. Eğer başını dikerse (kibirli davranırsa) kendisine -Alçal, Allah al-çaltsın seni-denir."
Cenab-ı Allah -c.c- da şöyle buyuruyor: "Kim bana kulluk etmeyi gururuna yediremez ise aşağılık olarak cehenneme girecektir."221[221] Diğer bir ayette de şöyle buyuruluyor:
"Evet ya, sana ayetlerim geldi de sen onları yalanladın, büyüklük taslayıp kâfirlerden oldun. Kıyamet günü Allah'a yalan uyduranların yüzlerinin kara olduğunu görürsün. Kibirlenenler için cehennemde Özel bir yer yok mu sanki?
Buna karşılık Allah takva sahiplerini başarıları sayesinde kurtarır."222[222]
Bu yüzden yahudiler Allah'ın gazabına ve hışmına uğramışlardır. Hristiyanlar da uydurmalara (hurafelere) daldıkları için Allah onları doğru yoldan saptırdı. Kendileri doğru yoldan saptıkları gibi bir çoklarını da saptırdılar, böylece ana yoldan ayrı düştüler. Oysa onlar Allah'a yakınlaşmak, O'na kulluk sunmak için, Allah hakkında o yalanları, asılsız masalları uydurdular. Buna karşılık Allah da onları kendinden uzaklaştırdı, kendinden yanılttı da O'ndan başkasına tapar oldular.
Bu noktayı iyi düşün. Demek ki, bizleri dosdoğru yoluna, nimet verdiklerinin yoluna ileten, gazaba uğramışların ve sapıkların yoluna koyulmaktan kurtaran bizzat Cenab-ı Allah'dır.
Cenab-ı Allah bazı yahudîlerin Allah'a şirk koştuklarını belirterek şöyle buyurUyOr:
"Yahudiler, Uzeyr Allah'ın oğludur dediler."223[223]
Aynı gerçeği belirten başka bir ayet de şöyledir:
"De ki; Allah katında yeri bundan daha kötü olanı bize söyleyeyim mi? Allah kimlere lanet ve gazab etmiş, kimlerden maymunlar, domuzlar ve Tağuta tapanlar yapmışsa işte Onların yeri daha kötüdür ve onlar düz yoldan daha çok

219[219] AI-i İmran: 3/112
220[220] Fussilet: 41/46
221[221] Mümin: 40/60
222[222] Zümer: 39/59
223[223] Tevbe: 9/30

sapmışlardır."[224[224]]

Bu ayetlerden anlıyoruz ki, yahudiler arasında putlara tapanlar ve insana tapanlar vardı. Sebebine gelince kim kendini büyük görerek Hakk'a tapmayı gururuna yedire-mez hale gelirse Allah onu batıla boyun eğmekle cezalandırır da böylece o bencil kimse müşrik olur. Tıpkı Firavun ve kavmi gibi. Cenab-ı Allah'ın bize anlattığına göre onlar kibirliliklerine ve buyüzden Allah'ı inkâr etmelerine rağmen müşrik olmuşlardı. Nitekim Cenab-ı Allah o dönemin bir mümininin ağzından bu müşriklere şöyle seslenmektedir:

"Ey kavmim, neden ben sizi kurtuluşa çağırdığım halde siz beni ateşe çağırıyorsunuz.

Siz beni Allah'ı inkâr etmeye ve bilmediğim şeyleri O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz; ben ise sizi O aziz ve çok bağışlayana çağırıyorum.

Sizin beni çağırdığınız şeye kesinlikle ne dünyada ve ne de ahirette d&vet olamaz."[225[225]]

Ayrıca Cenab-ı Allah tarafından hakkında "Daha önce Yusuf da size açık mucizeler getirmişti"[226[226]] diye buyurulan Hz. Yusuf un bu müşriklere şöyle seslendiğini yine Kur'an'da okuyoruz:

"Ey zindan arkadaşlarım, düşününüz, çok sayıda ilâhlar mı, yoksa her şeyi hükmü altında tutan hak-redici tek Allah mı iyidir?

Siz O'nu bırakıp ancak sizin ve atalarınızın taktığı bir takım boş isimlere tapıyorsunuz. Allah onların gerçekliği hakkında hiç bir delil indirmemiş, onlara hiç bir güç vermemiştir. Hüküm yalnız Allah'ındır. O yalnız kendisine tapmanızı emretmiştir. İşte doğru din budur. Ama insanların çoğu bunu bilmez."[227[227]] Nitekim başka bir ayette de şöyle buyuruluyor: "Firavundun kavminden ileri gelen bir gurup; seni ve ilâhlarını bırakıp yeryüzünde fesat çıkarsınlar diye mi Musa'yı ve arkadaşlarını serbest bırakıyorsun, dediler. Firavun da; biz onların oğullarını öldürüp kadınlarını sağ bırakacağız. Biz daima onların tepesinde ezici olacağız, dedi." [228[228]]Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir; "Firavun nasıl müşrik ola-bilir ki, Cenab-ı Allah "Firavun dedi ki; alemlerin Rab-b'i nedir?"[229[229]] ve "Firavun dedi ki; ey ileri gelenler, ben sizin için kendimden başka bir ilâh tanımıyorum"[230[230]] ve "Ben sizin en yüce ilâhını-zim"[231[231]] ve "Onlara apaçık ayallerimiz gelince, bu açık bir büyüdür, dediler. Vicdanları onların doğruluğuna kanaat getirdiği halde sırf haksızlık ve böbürlenme yüzünden onları inkâr ettiler. Bak işte bozguncuların sonu nasıl oldu"[232[232]] ayetlerinde bize onun Allah'ı inkâr ettiğini anlatıyor. Şirk ancak Allah'ın varlığını kabul edenler için söz konusudur. Yoksa Allah'ı inkâr eden bir kimsenin O'na ortak koştuğu söylenemez."

---

[224[224]] Maide: 5/60
[225[225]] Mümin: 40/41
[226[226]] Mümin: 40/34
[227[227]] Yusuf: 12/39-40
[228[228]] Araf: 7/127
[229[229]] Şuara: 26/23
[230[230]] Kasas: 28/38
[231[231]] Naziat: 79/24
[232[232]] Nemi: 13-14

Bu itiraza şöyle cevap verilebilir; Cenab-ı Alan sadece Hz. Musa -selâm üzerine olsun- dönemindeki Firavun'un Allah'ı inkâr ettiğini bildirmiştir. Oysa meselâ Hz. Yusuf -selâm üzerine olsun- döneminde hüküm süren Firavunlardan bahseden Kur'an-i Kerim onların Allah'ın varlığını kabul ettiklerini, fakat O'na başka ortaklar koştuklarını haber vermektedir. Bu yüzdendir ki, Hz. Yusuf, gerek Mısır hükümdarına, gerek azize ve gerekse o dönemin Firavunlarına seslenirken Allah'ın varlığını kabul ettiklerini dolaylı şekilde ifade eden sözler kullanmıştır. Nitekim aşağıdaki ayetler bu görüşümüzün delilleridir:

"Çok sayıda ilâhlar mı, yoksa her şeyi hükmü altında tutan kahredici tek bir ilâh mı iyidir?"[233][233]

"Efendine dön de sor, ellerini kesen o kadınların maksadı neydi? (Bunu araştırıp ortaya çıkarsın) Şüphesiz benim Rabb'im onların hilelerini bilir."[234][234]

"Ben böyle yapmakla nefsimi aklamak istemiyorum. Çünkü nefis her zaman ısrarla kötülüğü emreder. Meğer ki, Rabb'imin esirgediği bir nefis olan Rabb'im bağışlayıcı ve esirgeyicidir."[235][235]

"Daha önce Yusuf da size apaçık mucizeler getirmişti. Onun getirdiklerinden de kuşkulanıp duruyordunuz. Nihayet o ölünce Allah ondan sonra peygamber göndermez, dediniz."[236][236]

Bunlar yanında Hz. Yusuf un -selâm üzerine olsun- kardeşleri henüz kendisini tanımayıp Firavun'un adamlarından biri sanırken kendisine dolaylı şekilde Allah'ı tanıyan bir ifade tarzı ile hitap etmişlerdi. Bu konudaki ayetlerde şöyle buyuruyor;

"Yusuf un kardeşleri dediler ki; Allah hakkı için, siz de bilmiş olmalısınız ki, biz buraya fesat çıkarmak için gelmedik ve biz hırsız değiliz."[237][237]

"Siz kötü durumdasınız. Allah sizin anlattığınızın iç yüzünü çok iyi biliyor."[238][238]

"Dedi ki; eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını alıkoymaktan Allah'a sığınırız. Yoksa biz zulmedenlerden oluruz."[239][239]

"Ey aziz (vezir), bize ve çocuklarımıza darlık dokundu, değersiz bir sermaye ile geldik, ama bizim için tam ölçü ver, bize bağışta bulun. Çünkü Allah bağışta bulunanları sever."[240][240]

Zaten şunu, belirtmek gerekir ki, Allah'ın varlığını inkâr etmek tarihte hiç bir millet çoğunluğu tarafından benimsenmiş bir inanç biçimi olmamıştır. Peygamberlerin gösterdikleri yoldan çıkan kâfirlerin benimsedikleri inanç şekli hep şirk olmuştur. Allah'ı inkâr edenler her zaman küçük bir azınlık olmuştur. Bunlar da heykellere, yıldızlara ve putlara olağanüstü saygı gösteren bir takım müşrik felsefeciler, yani okumuş kimselerdir. Eski kavimlerle ilgili bize kadar

[233][233] Yusuf: 12/39
[234][234] Yusuf: 12/50
[235][235] Yusuf: 12/53
[236][236] Mümin: 40/34
[237][237] Yusuf: 12/73
[238][238] Yusuf: 12/77
[239][239] Yusuf: 12/79
[240][240] Yusuf: 12/88

gelen haber ve hikâyeler bunu açıkça gösterir. Fakat Hz. Musa -selâm üzerine olsun- döneminin Firavun'u Kur'an-ı Kerim'in dili ile "Kavmini küçümsedi, onlar da kendisine boyun eğdiler."241[241] Bunun sonucu olarak kavmine "Ben sizler için kendimden başka bir ilâh tanımıyorum."242[242] dedikten sonra daha da ileri giderek "Ben sizin en yüce ilâhınızın»" dedi.243[243]

Oysa bu Firavun aslında Allah'ın varlığım biliyor, fakat tıpkı iblis (şeytan) gibi kibirlendiği için Allah'ı inkâr etmişti. Bu yüzden Hz. Musa, kendisine "Ey Firavun, bunları ancak göklerin ve yerin Rabb'inin benim doğruluğumu gösteren delilleri olarak insanlara indirdiğini pekâla biliyorsun."244[244] demişti.

Firavun, Allah'ın varlığını inkâr edince, daha Önce taptığı başka ilâhlar olduğu için artık sırf onlara tapmaya

koyuldu ve bu yüzden Allah kendisini müşriklikle, Allah'ı inkâr edip başka ilâhlara tapmakla vasıflandırdı.

Sözü geçen inkarcı ve kendilerini beğenmiş felsefe çömezlerine gelince onlar da çoğu zaman başka ilâhlara taparlar, fakat Allah'a ibadet etmezler. Daha önce belirttiğimiz gibi onlar "Evren, vacib-ul vucud'un kendisidir, bir kısım unsurları öbür unsurlarını etkiler" diye düşündükleri gibi "Yıldızlara ve putlara tapmaktan yarar sağlıyorum" gibi saçmalıklar da gevelemekten geri kalmazlar. Bu yüzdendir ki, sözde îslâm dinine bağlı vahdet-i vucud'cularm sözleri tıpkı Firavun'un sözü gibidir.

Ben öteden beri bu adamların inanç sistemlerinin bu olduğunu ve bu inanç sisteminin Firavun'un mezhebinin tıpkısı olduğunu anlatmaya çalışırken nihayet güvenilir bir dostum bana bunların ele başlarından birinin "Biz Firavun gibi düşünüyoruz" dediğini nakletti.

Zaten onlar kitaplarında Firavun'u saygıyla anarlar. Onlar ne şu kâinatı yoktan vareden bir yaratıcı bulmuşlar ve ne de varlıkları çekip çeviren bir ilâh ortaya koymuşlardır. Onların bütün yaptıkları tabiatın yaratıcı olduğuna inanmaktır. Bu yüzden her şeye tapmayı normal görerek "Kim neye tapsa aslında Allah'a tapmış olur" dediler.

Onlara göre Allah'dan başkasına tapınılması düşünele-mez. Çünkü tapılan her şey Allah'dir. Onara göre bütün bu evren Allah'ın ya parçaları veya nitelikleridir. Bunlar evrene taparken, bu kainat onları Allah'a yaklaştırsın, kendilerine bu yolda aracı olsun diye beklemiyorlar. Tersine onlara göre evren ya Allah'ın kendisi, ya bir yansıma nesnesi, ya bir parçası veya bir sıfatıdır.

Bunlar da Firavun'un ve öbür müşriklerin taptıklarına tapıyorlar. Fakat Firavun, taptıklarına "Bunlar Allah'ın kendisidir, yoksa bizi O'na yaklaştıran birer aracı değildir" demiyordu. Müşrikler de taptıkları şeylerin kendilerini Aîlah'a yaklaştıran aracılar olduklarını ileri sürerlerken bunlar daha önce belirttiğimiz gibi taptıkları şeylere "Bunlar Allah'dan" demektedirler. Gerçi Firavun ile müşrikler Allah'dan başkasına taptıklarına veya Allah'ı büsbütün yok say-

---

241[241] Zuhruf: 43/54

242[242] Kasas: 28/38

243[243] Nazi-at: 79/24

244[244] İsra: 17/102

dıkannı açıkça inkâr ettiklerinden dolayı daha belirli şekilde kâfirdirler, ama bu adamlar her şeye tapmayı normal ve caiz görmeleri dolayısı ile öbürlerinden daha koyu derecede sapıktırlar. Bunlar her ne kadar sadece Allah'a tapmayı amaç edindiler ise de herşeyin Allah olduğunu ve tapanın aslında tapılan (mabud) olduğunu sanmışlardır.
Ötekiler Kur'an'ın belirttiği gibi müşrik olmuşlarken Hz. Musa-selâm üzerine olsun- döneminin Firavun'u Allah'ın varlığını inkâr edip başka ilâhlara taptığı için Allah onu müşriklikle nitelememiştir.
Bilindiği gibi müşrikler Allah'ı sevdikleri gibi öbür ilâhlarını da severler. Hatta öbür ilâhlarını Allah'dan daha çok severler. Bu yüzden ilâhlarına sövülünce karşılık olarak Allah'a küfrederler. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor: "Onların Allah dışında yalvardiklarına sövmeyiniz ki, onlar da bilmeyerek sının aşıp Allah'a sövmesinler."[245[245]]
Belki de Firavun'un kavmi önce müşrik olduktan ve bir süre bu halde yaşadıktan sonra Allah'dan bütün bütüne yüz çevirerek Firavun'un "ben sizin en yüce ilâhınızım" ve "sizler için kendimden başka bir ilâh tanımıyorum" şeklindeki sözlerine boyun eğmişlerdir. Bu yüzden onlara bir mümin seslenince kendilerine her iki durumu anlatarak "siz beni Allah'ı inkâr etmeye ve bilmediğim şeyleri O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz" dedi. Görüldüğü gibi Firavun'un kavmine seslenen bu mümin, hem Allah'ın varlığını inkâr etmeyi de içeren kâfirliği ve hem de O'na ortak koşmayı birarada zikretmektedir.
Bundan açıkça anlaşılır ki, bencilliğe kapılarak Allah'a kulluk etmeyi gururuna yediremeyen kimse (müstekbir) müşrik olur. Bunun sebebi bencilliğe kapılarak Allah'a kulluk etmekten yüz çevirmektir. Fakat bu duruma şirk denmesi, kibirlenerek dini yönden sırf Allah'a yönelmekten kaçman kimseyle aradaki benzerlik yüzündendir. Nitekim Cenab-i Allah şöyle buyuruyor:
"Çünkü onlara, Allah'dan başka ilah yoktur, dendiği zaman büyüklük taslayarak, mecnun bir şair için biz ilâhlarımızı mı terkedeceğiz, derlerdi."[246[246]]
Böyleler! kibirlenerek Allah'a ibadet etmekten kaçman müşriklerdir. Onlar bencilliğe kapılarak dinde sırf Allah'a bağlanmaktan kaçınmışlardır. Bunlar yanında Firavun gibi kibirliliğe kapılarak Allah'ı açıkça reddedenler daha koyu birer kâfirdirler. Bir de İblis (şeytan) gibilerin durumu var. İblis, böylesine büyüklük kompleksine kapılmayı başkalarına telkin ediyor, böyle olmaktan hoşlanıyor ve kendisi de Rabbine kulluk etmeyi gururuna yediremiyor. Hiç şüphesiz o, öbürlerinden daha koyu bir kâfirdir. İstediği kadar Allah'ın varlığını ve ululuğunu bilmiş olsun. Nasıl ki, Firavun da Allah'ın varlığını bilen bir kimse idi.
Nasıl ki, ibadetlerin tümü imanın birer dalı ve türevi ise tıpkı bunun gibi bidatlar ve günahlar da kâfirliğin birer dalı ve türevidirler. Böyle olunca bilmek zor değil ki, kim doğruyu bildiği halde ona uymazsa yahudilere benzeyen bir azgın, buna karşılık kim bilgisiz ve şeriata aykm şekilde Allah'a ibadet ederse hristiyanların

---

[245[245]] Enam: 6/108
[246[246]] Saffaf: 37/35

benzeri olan bir sapıktır. Nitekim eski imamlardan (selef den) biri "Alimler arasında kim yoldan çıkarsa yahudîlere ve abidler (kendini ibadete verenler) arasında kim yoldan çıkarsa hristiyanlara ben-zemiş olur" demiştir.
O halde müslüman bu iki menfi benzerliğin her ikisinden de uzak durmalıdır. Yani hem kitaptan ve bilgiden pay sahibi olduğu halde büyüklük kompleksine kapılarak Allah'ı tanımaktan ve O'na kulluk etmekten yoksun kalan katı yüreklilerden ve hem de kalblerinde şefkat ve merhamet duygulan bulunan, kendilerince uydurulmuş bir ruhbanlığa inanan, buna karşılık vahye ve şeriat prensipierine aldırış etmeksizin Allah'a şirk koşarak ibadet eden ve böylece hak yoldan uzak kalan sapıklardan kaçınmak gerekir. Oysa bu benzerlikler insanlar arasında yaygın hastalıklardır. Yalnız benzeme oranı bazan az ve bazan çok olabilir.
Bunlar yanında Allah'dan başkasına tapan ve Allah'a kulluk etmeyen ve Allah'dan başkasına tapmayı menfaat sağlama ve gerekçesine dayandıran büyüklük kompleksi tutkunlarına gelince onlar Firavun/un özentileridirler, örnekleri Firavun'dur.[247[247]]

[247[247]] Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye, İman, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996: 210-223.